

IFJ. LEOPOLD LAJOS

ELMÉLET
NÉLKÜL.

Gazdaságpolitikai tanulmányok

BUDAPEST, 1917.
BENKÔ GYULA
CS. ÉS KIR. UDV.
KÖNYVKERESKEDÉSE

I.

A MUNKA.

AZ ARATÓGÉP.

(1906.)

„HaJt az Idő, nem vár, elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének:
Más öltöbéli nép, más lvdék nő fel,
Aki ésszel hódit, nem testi erővel

Toldi vagy nem Toldi,.. hull előtte sorban.

Arany: *Toldi estije.*

A termés betakarítása a szántó-vető embernek mindig verejtékes gondja volt. A munka aránytalan meggyülem-
lése s a lábon hagyott gabona fenyegető romlása minden
földművelő-társadalom tűzpróbájává tette az aratás idejét.
Leginkább mégis a kalászos gabonaneműek (búza, tön-
köly, kétszeres, rozs, árpa, zab) viszonylag rövid időhöz
kötött letakarítása méri meg a társadalom számbeli és
fizikai teljesítőképességét. Szorosabb értelemben a kalászos
gabonaneműek e letakarítását nevezik aratásnak. Egész a
legújabb időkig az emberi izomzaté maradt e munka
körül a főszerep. A szerszámkészítő állat — the toolmaking
animal — beéri a sarlóval, kaszával, ezeken túl élelmes-
sége megdermed s továbbra is az állati őserő szerepe dönt

Pedig az állati őserő sehol nem állott meg a társa-
dalom életében azon a ponton, amelyen szükség volt rá;
hacsak szenvedőlegesen is, mint meghaladott fejlődési fok
reverziója, ránehezedett a társadalom gondolkodására,,
nyomot hagyott ridegségében, nehézzvérű mozdulatain.

a munka lelki visszahatása és másfelől a föld állapota, üzeme, erőbírása, alkalmatossága kerülne szóba, csupán keskeny réseken át ha elláthatunk. Ami magyar földön e ránk maradt törmeléken túl valaha virágzott, örökre ott pihen középkori agrártechnikánk gyakorlati mesterei: bencés-cisztercita barátok s a Mátyástól behívott olasz szakemberek kriptáiban.

Mentsék e nehézségek az alant következő tanulmány hiányait. Kerültük, hogy okfejtésünk láncszemeit önkényes feltevésekkel egészítsük ki. Így eredményeink hézagosak lesznek és nem egyszer kénytelenek leszünk félúton visszafordulni.

II.

Az aratás körül kialakuló társadalmi csoportosulást kívülről a gabona élettana s a mezőgazdasági eszköz- és üzemtan határolja meg.

A gabona élettana és az aratás. A gabonaféleség sajátosságai, a talaj és időjárás, de egyéb külső természeti körülmények is más és más feltételeket teremtenek az aratás munkájához. E tényezők szempontunkból különösen az érés időpontja, a kívánatos letakarítási időtartam és a könnyű vagy nehéz arathatas. Az érés időpontja éghajlat szerint változik. Újévtől decemberig folyton aratnak a föld különböző részein. Januárban Chile és Új-Zealand, február-márciusban Felső-Egyiptom és Kelet-India, áprilisban Alsó-Egyiptom, Kis-Ázsia, Kuba, Mexico, májusban Marokko, Algir, China, Japán, Közép-Ázsia, júniusban az amerikai Unió déli államai, Spanyol-, Olasz- és Dél-Franciaország, a Balkán déli része, júliusban hazánk, Ausztria, az amerikai Unió középső államai, Felső-Kanada, Német-, Bolgár- és Déloroszország, Románia, Svájc, augusztusban Anglia, Dánia, Németalföld, Belgium, Lengyel- és Középoroszország, az amerikai Unió északi államai, Mani-

tóba, Alsó-Kanada, szeptember-októberben Skócia Skandináv-félsziget, Észak-Oroszország, novemberben Dél-Afrika Santa-Fé (Argentina), végül decemberben Argentina többi tartományai és Ausztrália aratják búzájokat.

A földkerekség ki nem fogy az aratásból. Sarló, kasza vagy aratógép az év minden napjára találnak munkát a világ valamelyik sarkán. Itt-ott a paraszt is egymásután több éghajlat aratását végzi el. Belgium flamand vándormunkásai először délen, majd Paris rónáján aratnak, hogy végül Picardiában és Pas-de-Calaisban vágják a gabonát, legutoljára a kései zabokat. Vandervelde mondja róluk: *juifs errants du capitalisme.*¹⁾ Ez a többszörös aratás, amennyire tudjuk, kivétel. Az aratómunkásság óriási zöme csak egyszer arat.

Hogy az aratás időpontja a told különböző részein más és más, visszahat az aratás társadalmi körülményeire is. Ha merész hozzávetőlegességgel felvesszük, hogy az aratás (a rizsaratást számba nem véve) mintegy 60 millió embert foglalkoztat, ez a szám — az elmondottakból világos — nem jelent összefüggő s csak a tradíciók által széttagolt munkás-társadalmat. Mikor nálunk aratnak, a világ más részein az arató-társadalom már szétment városokba, bányákba és telelni a falukba. Ha alföldi vagy dunántúli aratóink bérharcaik idején támogatásért a világ aratóihoz fordultak volna, csak az éghajlati viszonyoktól megvont szűk határok között kelthettek volna visszhangot.

Az aratni való gabonának ősziére és tavaszira oszlása megint fontos az aratás szempontjából. Az ősziék a tavasziaknál korábban érnek, kellő beosztás nélkül egyik vagy másik aratás körül munkatöbblet mutatkozhatik és előfordul, hogy ősziék és tavasziak aratása nem ér egészen egybe s a kettő között várni kell. A tavasziak ara-

¹⁾ E. Vandervelde: *L'Exode rural*. Paris, 1903. 165. old.

tását mindig könnyebbnek tartották, mint az ősziét. Ez már a középkori aratási munkabérekben is kifejeződik.

Az aratás munkája a természettől adott — vidékenként változó — időtartamhoz van kötve. Ez az időtartam a világpiac forgalma és a világfogyasztás kívánalmai szerint is igazodik. Ecsery jól mondja, hogy midőn a cséplőgépek útján a gabonának rövides elcséplése lehetővé válik, ez „mezőgazdasági szempontból megbecsülhetetlen haszonnal jár, mert a földmivelőnek lehetővé teszi, hogy terményeit *igen* rövid idő alatt piacra hozhassa és a cséplés és a kukoricatörés közt való időt vagy ugarlásra, vagy már mag alá szántásra felhasználhassa.” »így, mondja tovább, a korai vetés lehetségessé vált és mivel a korai vetés rendszeren jobb termést ad, mint a kései, mert jobban fejlődik és valamivel előbb érik meg, tehát a n[^]egszorulásnak nincs annyira kitéve, mivel továbbá a világpiacon beállott versenyben a magyar búzának egyik főelőnye az volt, hogy legkorábban került a piacra, mivel különösen Svájcban, hol a magyar búza behozatala legtovább tartotta magát, a piros, acélos szemű búzát kedvelték, mindezeknél fogva a gazdálkodó főtörekvése lett minél előbb az aratáshoz fogni s azt minél gyorsabban befejezni. Innen ered az, hogy a munkaadó 12-14 munkanapot kötött ki az aratásra s az aratók csak annyi területű vetést foghatnak fel, amennyivel ennyi idő alatt elkészülhetnek.”¹⁾ A világpiac versenye tehát a magyar aratás időtartamát is megszükitette,²⁾ az arató testi erejét egyre jobban kizsarlja³⁾ s hogy úgyszólván lehetetlent kíván tőle, bizonyítja,

¹⁾ *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság.* Budapest, 1898. 54. oldal.

²⁾ A 60-as évek előtt 6 hét volt.

³⁾ Bárha viszont sok helyütt régente nagyobb darab aratást vállalt, mint ma. Az északamerikai termelés is nagyra tartja, hogy előbb jelenik meg évente a világpiacon, mint Argentína és Ausztrália.

hogy a kikötött 12-14 nap legalább is 3 hétté szokott a valóságban elnyúlni. Mezőgazdasági és kereskedelmi okokból az aratási munkatorlódás egyre lázasabb s azok a gabonatermelő kultúrák nyomulnak előre, amelyek olcsó és mérsékeltén megviselt föld mellett oly mechanizmusokkal is rendelkeznek, melyek segélyével az aratás tartamát tetszés szerint összeszoríthatják.

Úgy a kaszával, mint régebb modellű géppel, főként kéveköttével való aratás legtöbbet akad meg, ha a többfelé dőlt, össze-vissza kuszált gabonát felveri a gaz. Ez a szempont különösen kiemelendő hazánkban, ahol, — mint Cserhádi meggyőzően mutatja ki —, erősebb szalmájú búzaféleségek importja útján sem menekedhetünk meg a megdőlés káros hatásaitól, mert sajátos éghajlati viszonyaink között az erősebb szalmájú féleségek nálunk a kelleténél később érnek be és így szemök elapad.¹⁾ Műtrágyázás, különleges vetésmód és jobb talajművelés enyhítheti a megdőlés veszélyeit, ott azonban, ahol még rendszerint nagy százalék dőlt gabona szokott lenni, meg fogják gondolni, célszerű-e az összes aratást a kézi erőtől elvenni, amíg csak a mechanika ezen a hiányon is nem segít.²⁾ Okosabb gazdálkodás, mérsékelt szemtermelés, gazirtó mélyművelés általában kedvez a géparatásnak. Hátráltatják ellenben, akár a kaszaaratást, bizonyos külső körülmények is: nedves, nyirkos idő, bőséges és sokáig tartó harmatok.

Idetartozik a szemkihullás megakadályozásának problémája is. A gazda oly mechanizmusnak fogja az elsőséget adni, amely a szemkihullást ha meg nem is szünteti, mégis minimálisra csökkenti. E pontban az aratógép első-

¹⁾ Cserhádi S-: *Ált. és kiül. növénytermelés*. Magyaróvár, 1901. II k. 53. old.

²⁾ A legtöbb baj a kéveköttő-gépek gyorsan eltömődő elevátorjával volt dőlt gabonában, ezen az 1905-iki amerikai modellek igen elmés reformmal igyekeznek segíteni. Galícia aratógépeiről írja Daszynska asszony: «Die allgemeine Einführung der Maschinen ist jedoch unmöglich, da ... die Beschaffenheit des Feldes ihre Anwendung erschwert.» *Archiv f. Sozialwiss. u. Socialpol.* 1905. 732.

sége a kasza felett valószínű. Mindent számba véve, a gabona élettana nem áll az aratógép útjába. Még nálunk sem, ahol sok a dőlt gabona. A marokrakók dőlt gabonában is jól dolgoznak s a kéveköttő újabb modelljei már csak a nagyon kuszált, hosszúsalmájú féleségeken használhatatlanok.

Az aratás mechanikája. A maláj archipelagus ujhoz erősített parányi sarlójától, mellyel egyszerre csupán egy rizsszálat lehet learatni, meredek ut vezet a Kalifornia gabonaföldjein 24 öszvértől vontatott combined header and thrasher-ig, mely naponta 40 acre termését vágja le, csépli el és önti automatikusan megmért zsákokba. Úgyszólván a középkor egész folyamán vesztegelt a mezőgazdasági s vele az aratási mechanika. Ötven-hatvan évvel ezelőtt mezőgazdasági szerszámaink semmivel sem voltak tökéletesebbek, mint a XIV. században.¹⁾ Angliában a fejlődés néhány évtizeddel a mezőgazdasági technika terén is előbbre jár. Young a XVIII. század körül már megállapítja, hogy az angol mezőgazdasági technika ama tíz év alatt, melyen át megfigyelte, többet haladt, mint annakelőtte száz éven át. De mezőgazdasági szerszámok dolgában Anglia sem mutat fel még ez időben jelentős változást. Még kevésbé az aratási mechanika terén.

A szoros értelemben vett aratási mechanikát értjük, a munkavégző szerszám kérdését. Az aratás munkájának

¹⁾ De l'an 1400 aux environs de l'an 1830, il n'y eut guère de progrès sur ce point, sauf peut être en Angleterre, depuis la fin du XVIII. siècle..... Un laboureur du temps de Charles VI. ou de Richard II. en savait presque autant qu'un laboureur du temps de Louis XV. (André Réville; *Les paysans au moyen-age*. Paris, 1896 9-11. old.) Il suolo di Sicilia è rotto ancora dall'aniico aratro a chiodo, di cui Vergilio cantava diciotto secoli fa! E in generale, che insensibili progressi da quel tempo a noi! Quanti secoli d'inerzia per'a meccanica agiicola. (G. Gatti: *Agricoltura e socialismo*. Milano-Palermo 1900. 285. old.) Pedig mily kevésbé lehet kihasználni a természet még olyan bőségét is alkalmas betakarító szerszámok nélküli így a délafrikai Nyami tó a földkerekség leggazdagabb tájai közé tartozik, minthogy azonban az ottani lakosság csónakai, fegyverei, szerszámjai haszontalanok, a természet kincseit nem tudják kihasználni a bőség közepette éhező barbárok. (Dimitroff: *Die Geringschätzung des menschlichen Lebens*. Leipzig, 1891. 13. old. és köv.)

motora a legújabb időkig az emberi erő, erről később más összefüggésben bőven lesz szó, az utóbb alkalmazott állati és egyéb erőszolgáltatás kérdését az aratás üzemi méltatásánál érintjük.

Az aratás szerszáma első sorban a termés levágását könnyíti meg vagy teszi lehetővé, tágabb értelemben az aratás szerszámának tekinthetjük a marokszedést, marokkötést stb. megkönnyítő, közvetve pedig mindazokat az eszközöket, melyek az aratás szerszámainak karbantartására állandóan mezőgazdasági használatban vannak (pl. köszörülő-eszközök). Idő és tér szerint változnak a szerszámok, de e változások skálája lassú és kevésbé ötletes.

A legősibb aratási szerszámoknak éleztet kőeszközt, faragott végű botot s az egyetemes eszközül szolgáló kapát kell tekintenünk. A nagysága és formája szerint változó sarló már jóval magasabb fejlemény, a mezőgazdaságnak aránylag emelkedett fejlődési fokán jelenik meg és a letelepült szántó-vető ember máig használt arató-szerszáma. A legrégebb gabonatermelő országokban, de Amerikában is használták korábban kizárólag és még később is általánosabban, mint a kaszát. Könnyűsége különösen alkalmassá tette az emberiség ama kezdetleges műveltség-fokán, mikor a mezőgazdaságot a szabad férfi megvetette és főként nők űzték rabszolgák segítségével. A legrégebb görög földművelés arató-szerszáma is a sarló (αρπη δρεπανη).¹⁾ Homeros mondja: „ . . . napszámosok arattak éles sarlóval kezökben.” Utóbb a kasza lesz a sarló versenytársa. Ezzel fordulóponthoz jutottunk. Sarlóval aratásnál 1 kat. holdat (naponta 160 □-ölet számítva egy-egy munkásra) 10 nap alatt vág le egy munkás. Kaszával (naponta

¹⁾ Das Schneiden des Getreides geschah mittelst einer halbkreisförmigen Sichel. (G. Busolt: *Die griechischen ötaats- und Rechtsaltertümer*. München. 1892. 237. old.)

800 □-ölet számítva) 2 nap alatt. A különbség az, hogy sarlóvágáshoz női munka is alkalmazható, a kaszavágás férfit igényel. Ahol — akár mert a learatandó terület kicsiny, akár mert kaszaaratásra kevésbé alkalmas — a kasza megjelenése után is sarlóznak, a nő a férfinak rendszerint egyenértékű munkatársa, vele görnyed a lábon álló gabona vágásában. Így egy XVI. századbeli német fametszet tanúsága szerint a nők a férfiakkal versenyt sarlóz-
zak az aratni való gabonát. Viszont P. Creszenzius, a középkori agronómus Von dem Nutz der Ding-je egy fametszetén aratásba menő házaspárt mutat be, kasza a férfi kezében, gereblye az asszony vállán.

Sarló és kasza minősége, jósága változott országok, sőt vidékek szerint. Ahol a szakmabeli mesteremberek ősi hagyományokkal, ügyeskedő fogásokkal dicsekedhettek, tökéletesebbre sikerült az aratás szerszáma is. Gyártásukba korán beleszól a gyáripar és sokat jelent az acélgyártás technikájának jelessége s a világkereskedelem fellendülése. Mégis nagyjában századok haladása meglepően kevés; a vén Európa találékonysága e téren nem tudott semmit teremteni. Az agrármechanika mozdulatlanságáról, mely annyi század barbárságának főoka volt, Hamlet sírásójának csodálkozásával olvashat a jól felszerelt kelet-amerikai farmer: „the Scripture says Adam digged: could he dig without arms?”

„Nagyatyáink, mondja A. M. Simons *The American Farmer* c. könyvében¹⁾ sarlóval vágták le az érett gabonát. Atyáink azt hitték, óriási lépést tettek előre, mikor a sarlót kaszával cserélték fel . . . . A mai farmer pedig lenézéssel pillant vissza az időre, mikor a hosszú aratónapon napkeltétől napszálltáig suhintott kaszájával és így volt képes a kévekötő számára három-négy acre-t elő-

¹⁾ Chicago, 1903. 85. old.

készíteni. Napjainkban a farmer . . . kéveköttővel dolgozik és estére készen lát tizenöt-húsz acret a cséplőgép számára.”

Az aratógépek — előbb a marokrakó (reaper), utóbb a kéveköttő (selfbinder) — feltalálására és csak 1880-ig 6235 szabadalommal való tökéletesítésére Észak-Amerika sajátos mezőgazdasági viszonyai adták meg az ösztökélést. A marokrakó levágja és oldalt marokra fekteti a gabonát, a kéveköttő bonyolultabb munkát végez: levágja, elevátor segítségével felemeli, önműködő kötőszerkezettel kévébe köti és a kévéket egyenkint vagy csoportosan oldalt fekteti.¹⁾ Amerika aratógépgyárai ma csak kéveköttőből évente több mint 180.000 drb-ot gyártanak.²⁾ Ahol, mint Amerika bizonyos részeiben, a szalma csekély értékű, az aratást az u. n. headerekkel végzik, melyek csak a gabonafejet vágják le. Végül a cséplőgéppel és zsákolóval kombinált amerikai aratógép még Amerikában is csak sajátos égalj alatt használható.³⁾

Már a gépnél a munkás közreműködésének mennyisége és minősége nagyobb részben a mechanizmusban előre fix meg van határozva. A test erőváltozatait automatizmusok pótolják. A gép munkája állandó és egyenletes.⁴⁾ A gép már tervszerűleg úgy van megszerkesztve, hogy lehető kevés hulladék vesszen kárba. úgy a marokrakó, mint a kéveköttő szerkezete, súlya egyre megfelelőbb

¹⁾ Utóbbiról mondja Bym, *Progress of Industry in the Nineteenth Century* c. művében, 205. old: This machine under favourable conditions, with one driver, cuts twenty acres of wheat a day, binds it and cairies the bound bundles into windrows and with one shocker, performs the work of twenty men, and does it better, the saving in the waste of grain over hand labour being sufficient, to pay for the twine used in harvesting.

²⁾ U. o.

³⁾ The dry arid climate of some stales permits the grain to ripen on the stalks, when a thresher is attached to the header and the whole vast machine moves forward propelled by steam, gasoline or electricity while the grain faills in golden stream into the sacks ready to be taken to the grist mill. U. o. 207. old,

⁴⁾ Oder liegt etwas anderes vor als eine Vereinheitlichung des Bedarfs, wenn an die Stelle von mehreren Dutzend Sensen — von denen jede einzelne individualisierte Art theoretisch wenigstens zulässt eine Mühmaschine, .tritt. W, Sombarl: *Der moderne Kapitalismus*. Leipzig, 1902. 11. 321-322. old.

s a fogyasztók nyomása alatt amerikai gépek is mind jobban alkalmazkodnak az európai viszonyokhoz. úgy a marokrakó, mint a kéveköttő munkája álló, vagy egyoldalra dőlt eléggé tiszta gabonában, de különösen az előbbiben az emberi munkánál tökéletesebb. A gépek munkája általában véve tisztább, a tarló, melyet rendes viszonyok mellett hagynak, szebb, a szemkihullás, ha az aratás annak idején történik, minimális. A kéveköttő egyenletesebb kéveket köt, mint az ember. Nehéz kivált a kéveköttő munkája gaznevelő földeken, dőlt és nedves gabonában, teljesen lehetetlenné is válhat egyenetlen, árkos vagy sok barázdás táblákban, végül szaporátlan, ahol a birtok túlságosan elaprózott, vagy ahol a táblák nagyon keskenyek. Az aratógépek mindkét fajtája a végzett munka bonyolultságához képest elég könnyen kezelhető. Bárha a gépek kezelése nálunk még ismeretlen, a velők való munka közben nem történik nevezetesebb számú baleset. A balesetek száma volt a magyar birodalomban:

I. Kézi aratás- és kaszálásnál:

	Sérültek száma			Ebből végleges munkaképtelenség	Elvesztett munkanapok
	férfi	nő	összesen		
1901-ben	97	24	121	8 (halálos 2)	2808
1902-ben	161	29	190	16 (halálos 2)	4048

II. Arató- és kaszálógépnél:

1901-ben	1	6	—	1	6	3 (halálos 1)	490
1902-ben	4	—	—	4	—	1	110

Még ha számbavesszük is az aratógépek aránytalanul csekélyebb elterjedését, súlyosabb aggodalomra e pontban semmi okunk.

A Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft 1902 július 28-30-án tartott főversenyén az azóta részben trustbe egyesült legjobb amerikai kéveköttők vettek részt s az eredmény az volt, hogy a bíráló-bizottság nem tudta magát elhatározni, hogy a versenyző gépek bármelyikét előny-

ben részesítse: egyenlő értékűeknek látszottak azok a német viszonyokra is.¹⁾ Újabbán a marokrakóhoz ügyes szalma-kötélsodró-gépek készültek, a kéveköthöz pedig kötőfonalat manilla híjjan is gyártanak.

A sarlót, kaszát, gereblyét már csak segítségkép használják, ahol a géparatásra áttértek. A szerszám szerepe hanyatlóban van, az aratás körül is a gépkorszak törtet előre.

Az üzemkérdés. Az aratás üzemi szempontjai a vonóerő kérdése, az aratásnak a többi munkákkal való összefüggése, időtartama, végül az aratás költségvetése szerszámmal és géppel, különös tekintettel az üzemnagyságokra.

Az aratógépbe fogott lovakat vagy ökröket épen a legnagyobb munkaidőben kénytelen a gazda a takarodásból, tarló-szántásból aratásba küldeni. Különösen veszedelmes ez a gyenge állatállományú s a túlzottan gabonáttermelő üzemekben, már kevésbé jó számba ott, ahol jófajta, erős lovak, elég igás-jószág, bőven számított és nem nehéz aratógépek vannak és emellett okszerű gazdálkodás folyik, egyáltalán nem ott, ahol gőzekével és mezei vasúttal van a birtok felszerelve. Legújabbán egyik chicagói aratógépgyár benzinmotoros aratógépeket bocsátott piacra.²⁾ Ezek aligha számíthatnak nagyobb elterjedésre és az aratási motor problémáját megoldatlanul hagyják. Ám folytonos kísérletezések ez irányban is sikerrel biztatnak.

¹⁾ Thomsen-Willner: *Jahres-Bericht ü. d. Einjührung u. Fortschritte auf dem Gebiete der Landwirtschaft*. 17. Jg. Braunschweig, 1903. 146. old.

²⁾ U. a. 149. old. E motort csak úgy remélhetjük gazdaságosnak, ha nem csupán egy mezőgazdasági munkánál alkalmazható. A. M. Simons (i. m. 123) erre nézve, mint az amerikai mezőgazdaság egyik főhaját, a következőket mondja: H a motor can be invented which can be easily transferred from reaper to mower, plow, seeder or cultivator, so that the one engine can be used with the entire outfit of machinery for a farm, this will tend to a large degree to make possible the capitalistic exploitation of agriculture. Ivanits, a tehetséges dombóvári gépész kísérletezett újabbán a szántás, aratás és cséplés motorjának összevonásával.

A régi aratás összefüggését a cséplés munkájával már Ecsery nyomán érintettük. Az aratási munkaszervezés legsajátosabb tartalma nálunk az aratáson túl a takarodásról, fűkaszálásról és a kapások (burgonya, répa, tengeri) betakarításáról való gondoskodás volt. Ma már a viszonyok megváltoztak. Az aratási bérharcok ez évben a Dunántúl kitolódtak az említett „mellék”-munkák idejére is, másrészt a nyári bérharcok legmérgeesebb casus belli-jének a „mellék”-munkák befoglalása bizonyult. Végül pedig az amerikai mezőgazdasági mechanika e munkák elvégzésére is egyre több gépet vet piacra. Nevezetesen a takarmánykaszálók tökéletesen dolgoznak.

Igás-jószág és aratógép kellő száma mellett az időtartam jelentősen megrövidíthető. Ha több gépet és lovat szerzünk be, ha több állandó munkást tartunk, az aratás tartama rövidebb, költsége magasabb. Kívánatos, hogy az aratás tartamát lehetőleg rövidítsük. Erre az első lépés: a kézi aratás kiküszöbölése, mert a kézi erő tetszés szerint nem áll rendelkezésre.

Húsz bushel termésű acret véve, ennek learatása és elcséplése két nemzedékkal ezelőtt 23 nap és 20 perc munkájába került. A great steam header, thresher and sacker ugyanezt a munkát elvégzi 1 ára és 3 perc alatt.¹⁾ Nálunk az aratógépmunkanap a reggeli és esti harmat miatt rövidebb, mint a sarlósé, kaszásé, vagy kaliforniai géparatóké.

A modern mechanika és okszerű gazdálkodás forradalmikig változtatta meg a gabonatermelés költségeit. A gépek és szerszámok Georges K. Holmes, a United States Department of Agriculture tisztviselője szerint a következő mértékben szállították le az amerikai gabonatermelésnek emberi és állati munkára fordított költségeit bushelonkint:

¹⁾ A. M. Simons i. m.

búzánál . . .	1917 centről	10.13 centre
zabnál . . .	888 „	4.07 „
árpánál . . .	1294 „	3.54 centre ¹ ;

Az aratógépek ára — a munkagépekkel dolgozó gyá-
rak hatalmas versenye folytán — 1870 óta nem várt
mértékben szállt alá. Egy marokrakó — Powers szerint ^{s)}
— az Egyesült Államokban 1870-ben 350—400 dollárba
került. Ma egy kéveköető amerikai ára 125 dollár, Buda-
pestre szállítva 240 dollár.

Az aratási munka költségei Magyarországon a gya-
korlatból merített adatok szerint hozzávetőlegesen a kö-
vetkezők:

I. Kézi kasza aratásával kerül az ország mai átlagá-
ban egy kat. hold.....10 koronába (A)

II. Kéveköetővel kerül egy kat. hold learatása, ha fel-
vesszük, hogy a kéveköetőgép egy nap alatt átlagban 8 kat.
holdat váltott lovakkal levág:

2X3 ló (1 pár ló 1 nap = 5.2 K)	15.60 K
1 kocsis bére = ...	1.30 „
Kötőfonal 2 kg. à 1 1 2 K.....	17.92 „
1 kg. Gépolaj.....	0.56 „
8 férfi-napszám keresztbe rakni (8 x 2)	16*— „
8 kat. hold összesen . . .	51.38 K

1 kat. holdra esik ' . . . . . 642 korona (1),

Ha 19 (felvett aratási munkanapok száma) X8 (kat.
hold) = 152 kat. hold esik egy-egy gépre egy szezonban
s a beszerzési árból (1200 K elsőrangú amerikai kéve-
köető ára, eseti, engedm. = fuvarkölt.) évi 20%-ot (240 K)

¹⁾ House of Representatives: R-port of the Industrial Comiision on
agriculture and agicultural labor. Volume X. of the Commissions Reports.
Wassington, 1901. 156. old.

²⁾ U. o. 181. old. M. P. Moran. a Nat. Grain Gr. Coop, elnöke 11 évi
minnesotai átlag gyanánt a géparatás költségét fonallal együtt acreként 0.75
dollárra teszi. A géparatás költségei, mint látni fogjuk, nálunk magasabbak,
jöllehet géparatási munkabérünk alacsonyabb, mint az amerikai. Ne feledjük azon-
ban, hogy Amerikában a gép és ami igen fontos: a fonal sokkal olcsóbb, mint nálunk.

kamat-, karbantartás- és törlesztésre leírunk, esik egy-egy kat. holdra ebből $240/182 = 1.57$ K (2) 3

A kévekötő-aratás összköltsége kat. holdon (1) + (2) 7.99 K (B).

Már most: (A) — (B) = 2 korona, 20 % megtakarítás.

III. Marokrákóval kerül egy kat. hold learatása ehhez hasonló számítás alapján.....8 koronába (C)

(A) — (C) = 2 korona = 20% megtakarítás.¹⁾

Az aratógéppel való avatásnál általában 20-30 % megtakarítást vesznek fel magyar, német és osztrák szakírók. A forgó-tőke szempontjából fontos, hogy a kiadások egyenletesebben oszlanak meg s nem gyülemlenek annyira az aratás köré. Másfelől el nem hanyagolható nehézség a mezőgazdasági válság és közép- és kisbirtokosaink nehézkessége, másutt eladósodása. Az aratógépek magyarországi ára még mindig elég magas másként is elég gyengén felszerelt és minden irányban erősen megterhelt közép- és kisbirtokosságunknak. Bizonyítja, hogy az aratógépek nagyobb %-ban fordulnak elő tőkével jobban ellátott bérgazdaságainkban, mint a saját kezelésükben. Míg u. i. a tulajdon-gazdaságoknál 1895-ben minden 11.295 kat. holdra esett egy marokrákó s minden 27.336 kat. holdra egy kévekötő, a haszonbéres gazdaságoknál a megfelelő számok 4.574 és 20.339.²⁾ Erre céloz Kowalewszky, amikor kiemeli a gabonatermelés egyenlőtlen feltételeit egyfelől az uzsorások karmai közt vergődő Oroszország, másfelől Amerika farmjai közt.³⁾ 1895-ben már Crawford úgy számítja, hogy ha 100 a búzatermelés költsége Angliában, akkor 66 Indiában és

¹⁾ Kat. holdankint 7 q átlagtermést véve fel, ez mintegy 30 fillér megtakarítást jelent 1 q gabonatermelésénél; nem oly jelentős, vagy oly pontosnak felvehető összeg, hogy a géparatásra való áttérést egymagában megmagyarázza mai munkabéreink mellett.

²⁾ *A magyar korona országainak mezőgazd. stat.* Budapest. 1900. IV. kötet, 65. old.

³⁾ *L'agriculture en Russie.* Paris, 1897. 10. old.

57 Dakotában, azaz legalacsonyabb ott, ahol a föld olcsósága tökéletes mechanikával párosul. Pedig Dakota Észak-Amerika egyik legnéptelenebb része. Ha a farmerség vagyona már nem fejlődik is abban az arányban, mint az Unióbéli nemzetvagyon többi részei, csak elszigetelt ítéletek hozzák ezt kapcsolatba a munkabérek magasságával vagy a mezőgazdasági gépek visszahatásával. De sőt a déli államok mezőgazdaságának hanyatlását az olcsó, néha 50-60 centre leszálló napszámnak tulajdonítják, mert a gazdaság külterjességéhez, a farmer nemtörődöm-ségéhez és rossz minőségű munkaeredményhez vezet.¹ Akad vélemény, amely azt mondja, hogy amint egyfelől a gabonatermelés gépei hozzájárultak ahhoz, hogy óriási prairieket lehetett termelésre felhasználni, másfelől ugyanez utón segítették lenyomni a gabona árát.

Az aratógépek legfőbb üzemi hatása volt Amerikában, hogy lehetővé tette a gabonaaratást azokban az országrészekben is, ahol sok a föld és kevés az ember.⁸⁾

Az aratógépek egy fontos üzemi kérdését célszerűbben tanulmányozhatjuk európai talajon. A kisbirtok kérdését értjük. Akis- és nagyüzem versenyében beleszólnak a mezőgazdasági gépek is. Az aratógép üzemstatistikája idővel szemléletesebbnek ígérkezik e pontban, mint akár a cséplőgépek, akár a gőzekék számadatai.

Németországban 100 mezőgazdasági üzem közül használt kaszáló- és aratógépeket

2 hektáron aluli gazdaság . . .	0.01
2- 5 hektár között.....	0.06
5- 20 „ „.....	0.68
20—100.....	6.93
100 hektáron felüli gazdaság	31.75 ³

¹⁾ *Report of the Industr. Comm. on Agric.* stb. 378. old.

²⁾ Anyone, who has traveled over the Dakotas in the time of wheat harvest would be convinced o! this. If we had to ... harvest it with the cradle it would never be done. Improved machinery has worken a revolution in this direction. (U. o. 96. old.)

³⁾ *Statistik des Deutschen Retches.* N. F. Bd. 112, 36. old.

Míg tehát a közép- és nagyüzemek közül minden harmadikban van kaszáló- vagy aratógép, a 20-100 hektárosokban már csak minden 100 közül 7-ben, az 5-20 hektárosokban minden 1000 közül 7-ben stb. találunk ilyen gépeket. A kisbirtokra azonban itt is kedvezőbb adatokat kapunk Gustav Fischer nyomán, aki szerint a német mezőgazdaság kaszáló- és aratógép-szaporulata 1882 óta

2 hektáron aluli gazdaságokban	410%
2- 5 hektár között.....	669%
5— 20 „ „.....	352%
20-100 „ „	83%
100 hektáron felüli gazdaságokban	9%

A tapasztalás — főként Angliában és Németországban — azt bizonyítja, hogy a kisbirtok sebezhetőbb a gabonatermelés terén, mint egyéb termelésekben. Nézzük meg e kérdést közelebbről: az aratógépek szempontjából.

A gazdaságok nagysága szerint az aratógépek elterjedése 1895-ben a következő volt nálunk

	törpe-	A gépek összes számából esett a kis- közép- nagy- gazdaságokra százalék		
Marokrakóból	8.37	63.95	12.63	25.05
Kévekötből	5.16	47.79	21.45	25.60

Összes aratógépeinknek tehát mintegy fele esett 1895-ben a kisbirtokra s mintegy $\frac{1}{3}$ -e a nagybirtokra, a többi törpe és középbirtokok között oszlik meg. A különböző nagyságú gazdaságoknál (mindig 1895-ben, a nagy mezőgazd. stat. felvétel idején) az aratógépek arányát a szántó-földhöz mutatja a következő táblázat:

1. A magyar anyaországban:

	a törpe- gazdaságoknál	a kis- egy aratógépre	a közép- egy aratógépre	a nagy- esik
Marokrakóra	15.226	30486	5.138	3.481
Kéveköttőre	28.549	46.518	13 766	15.354
Aratógépekre együtt	9.930	18.416	33.3	2.838

2. Horvát-Szlavonországokban:

	a törpe- gazdaságoknál átlagosan	a kis- nál	a közép- egy- aratógép- esik tiald	a nagy- esik
Marokrakóra.	566	666	1.280	631
Kéveköttöre	7.928	4.006	1.482	1.618
Aratógépekre együtt	528	571	688	454

3. A magyar birodalomban:

Marokrakóra.	3304	4.341	4643	2.879
Kéveköttöre	20.954	19163	10697	11.019
Aratógépekre együtt	2.854	3.539	3.237	2.283

Feltűnő, hogy a horvát-szlavón törpebirtokokon kilencszer annyi aratógép esik egy kat. hold szantóiöldre, mint a magyar törpebirtokokon s hogy e pontban a horvát-szlavón és a magyar kisbirtok-instrukció aránya 32: 1, a középbirtokoké 5 5: 1, a nagybirtokoké 5.2: 1. Ha az aratógépek abszolút nagyobb számát Horvát-Szlavonországokban az alkalmasabb klíma, talaj vagy buzaféleség, esetleg más helyi viszonyok (pl. a gépkereskedelem fokozottabb mozgékonyasága) okadatolhatja is, más magyarázathoz kell fordulnunk a birtokkategóriák egymás közt való párhuzama láttára. Azt a körülményt, hogy Horvát-Szlavonországokban az aratógépeknek lényegesen magasabb arányszáma esik törpe- és kisbirtokra, mint Magyarországon, érthetővé az teszi, hogy amott jóval magasabb a törpe- és kisbirtokok aránya, mint az anyaországban. A gazdaságok összterületéből esett u. i. az egyes nagyságkategóriákra % (1895):

	Magyar- országon	Horv.-Szlav. országokban	A magyar birod.
A törpegazdaságokra		5.84	8.47 6.15
A kisgazdaságokra	46.50	63.83	48.44
A középgazdaságokra.		15.37	5.23
	14.22		
A nagygazdaságokra		32.29	22.47 31.

29¹)

*) összehasonlításként álljanak itt a német birtokmegoszlás megfelelő adatai;

Esett az egyes kategóriákra az összes terület %-ából

törpegazdaságokra.....	8.28
kisgazdaságokra	57.15
középgazdaságokra.....	23.72
nagygazdaságokra.....	10.31

míg tehát a kapcsolt részekben az összes területnek közel $\frac{3}{4}$ része törpe- és kisgazdaság, az anyaországban az összes területnek csak valamivel több mint fele. De Horvát-Szlavonországban a kisgazda aratógép-instrukciója még e különbségen felül is aránytalanul kedvező. Mert míg az anyaországban a törpebirtokok egy-egy aratógépjére több mint háromszor s a kisbirtokéra több mint hat-szor annyi szántóföld jut, mint a nagybirtokok egy-egy aratógépjére, Horvát-Szlavonországokban az aratógépek elterjedése jóformán egyenlő arányú az összes birtok-kategóriáknál.

Nézzük meg közelebbről ezt az adalékot. Az aratógépek és az üzemenagyság között való összefüggés érdekes megvilágosításához jutunk.

Ha Horvát-Szlavonországok aratógép-statisztikáját vidékenként követjük,¹⁾ azt találjuk pl. hogy magában Zágráb vármegyében a 10-20 holdas birtokosság 1214 marokrakót használ. E vármegyében 14875 gazdaság tartozik a 10-20 holdas kategóriába összesen 108.365 kat. hold szántófölddel. Ha már most — számításainkat alapul véve — az egész holdszámot (bárha ennek is csak a learatandó területre eső hányadát vehetjük) vetjük is össze az aratógépek számával,²⁾ nyilvánvaló hogy egyes országrészekben a kisbirtokon máris túltengés van aratógépekben. Már 1895-ben e megye 10-20 holdas kisbirtokain sokkal több aratógép van, mint ahány az aratni való területet letakaríthatja. Következménye: hogy e kisbirtokokon a kéveköti-aratás összköltsége kat. holdankint 30 korona, míg a közép- és nagyüzemnél 8 korona és ha csak 50 kat. hold gépenkénti aratást veszünk is fel: még mindig csak 11 korona. Igaz, hogy a gép a kevesebb használat folyamán valamivel kevesebbet romlik s így tör-

¹⁾ Az idevágó statisztika megbízhatóságáról természetesen nem mi felelünk

²⁾ Az 1914 marokrakón kívül volt még 17 kéveköti is.

lesztő s karbantartási költségei valamivel alacsonyabbak, de viszont az elszigetelt kisgazda a gép beszerzési árából nem kaphat annyi engedményt, mint az a gazda, aki egyszerre többet vásárol. A gépeladó gyár ugyanis oly országokban, ahol a gép még kevésbé ismert, az eladási árba már előre belefoglalja a betanítás esetleg több napig tartó költségeit is. A gyár gépészei aratáskor megjelennek a géptulajdonosoknál s a gépeket „munkába állítják”. Egyes gép tulajdonosánál ez a munka a gyárra nézve szaporátlan s a kisgazdánál ezenfelül — szakértő gépész hiányában — nehezkesebb, szóval mindenképen jóval drágább. Tíz kévekööt egy uradalomban munkába állítani közel sem kerül annyi munkaidőbe, mint ugyanezt tenni tíz kisgazda tíz kéveköötjével. Ebből magyarázza részben az amerikai „reaper” egykor magas árát Powers földművelésügyi osztályfőnök.¹⁾

Amit Amerika bizonyos részein (és csakis bizonyos részein) a gépben való jártasság,²⁾ a gép, a föld és az államélet olcsósága lehetővé s a magas munkabér kénytelenséggé tesz, ugyanazt itt a gépkezelésben való járatlanság, a gép, a föld és az államélet drágasága és az alacsony munkabérek — ezt nyilvánvalóan csakis üzemi és versenyszempontból mondjuk — képtelenséggé teszik. Mert ha a mi 10.20 holdas kisgazdánk magányosan szerzi be az aratógépet, szemben találja magát a közép- és nagybirtokos versenyével, a kik ha magányosan szerzik is be gépeiket, azokat megfelelő terjedelmű gabona-földjeiken ki is tudják használni. Nem kell idegen verseny, hogy háromszorta-negyszerte drágább aratásán a

¹⁾ With every instrument, that was sold at that time had to go a man who taught the people how to use it. That man had to spend, on an average, 10 days (?) with every farmer who bought a reaper. That man had to be a skilled mechanic, who was a high-priced workman. There were his expenses, his salary, and the interest on the money invested. (*Report on Agric.* 183. old.)

²⁾ Now, when you have educated a great many farmers in this way they in turn become schoolmasters. They teach the other farmers, (u. o.)

kisbirtokos tönkremenjen, a gazdaságosan arató közép- és nagybirtok fölénye érvényesülni fog. Gépügynökök ravasz-sága okozza ezt. Az ilyen gépbeszerzés lehet számvetéseink határán túl is: kénytelenség Nyugat-Amerikában, vagy magasabb műveltség és belterjesebb gabonatermelés eredménye Németországban; a mi parasztságunkat sem egyik, sem másik indíték nem mozgatja.

Ha a paraszt számolna, mielőtt aratógépet vesz, nem maga-magának vásárolna — legalább is az 50 holdasnál kisebb birtokos nem — hanem összeállana más paraszttal, szövetkeznek. Franciaországból Rocquigny gróf elég szép eredményekről számol be e pontban.¹⁾ Csak ha szövetkezik, képes a kisember a nagy gazda gépinstrukciójával lépést tartani. Szövetkezve is sok hátránya megmarad: míg a nagyüzem a gépet odaállítja, hol az aratás a legsürgetőbb, gépszövetkezetnél csak a sorshúzás dönthet. A szövetkező kisgazda mégis megmenekszik attól, hogy előbb-utóbb gépének koldusa, az amerikai mechanizmus áldozata legyen. Amerika szellemes mechanikáját a mi kisgazdáink legfeljebb szövetkezeti utón válthatják magukhoz. Szövetkezeti utón behozhatják ide Amerika acélba foglalt gondolatait. De ha a gépbeszerzés mellett is megmaradnak elszigeteltségükben, csak látszólag viszi őket előre az amerikai mechanika, valójában hátrább, a pusztulásához közelebb vannak, mint valaha, mert drágábban termelnek, mint valaha.

III.

Kik arattak évezreken át? E kérdés messzire elnyúlik, az emberi polgárosodás hajnaláig. Az aratási munka megelőzött minden más mezőgazdasági munkát. Az ember a saját munkáhozjárulása nélkül termelt növényi

¹⁾ *Les syndicates agricoles et leur oeuvre.* Paris, 1900, 210. old.

tápanyagot magáévá tette, ez az ősember kezdetleges aratása. Még nem szánt még nem vet, még nem kíséri aggódo szemmel a vetés növést, de már arat.¹⁾ Alacsony fokú tél-agrár társadalmakban az aratás az asszonyok és rabszolgák dolga, csekély műveltségű törzseknél még ma is az. A további fejlődés folyamán a földművelés kilép háziipari, mellékes jellegéből, meghaladja jelentőségben a halászatot, vadászatot, meg a folytonos törzsharcot s elhódítja ezektől a férfit. Ezzel az aratás magasabb fejlettségéhez értünk: a férfi veszi kezébe a kaszát, az állandóan letelepült, kulturképes arató jelenik meg a határba szorított gabonaföldeken. Az arató-munka elvégzésében az asszony szerepe mindinkább a segítő. Csekélyebb munkabírásának megfelelőleg a kevesebb izomerőt igénylő munkákat bizza rá a letelepülő társadalom. A gyermekmunkát az aratásnál már Homeros idejében alkalmazták, de sohasem nevezetesebb mérvben. Midőn az angol manchesterizmus a múlt század elején az ipari gyermekmunkát annyi mértéktelenséggel használta ki, az aratás legnagyobb munkatorlódásában sem alkalmaztak gyermekmunkát. Eden a francia forradalom idejéből közöl oxfordshire-i paraszt-budget-eket 4, 6 és 8 személyből álló családokból. Ha e háztartási budget-eket nézzük, azt találjuk, hogy míg a heti napszámjövedelem a 4 tagú családnál 11 s., a 6 tagúnál 11 s. 6 d. s a 8 tagúnál 19 s., az aratási többjövedelem mindhárom típusnál változatlanul 1 L. st. 18 s.²⁾ Amiből kitetszik, hogy a XVIII. század végén Angliában a gyermekek résztvettek a mezőgazdasági munkákban, de még segédmunkát sem végeztek az aratásban.

A vérségi csoportok, a törzsek egymás elleni örökös

η Sans doute les Mélanésiens inférieurs, les Australiens, ea tout choses les derniers des hommes, n'ont jamais songé a' la agriculture; ils révoltoient bien certains fruits, certaines substances végétales mais l'idée de semer n'avait jamais germé dans leur cerceau bestial. (Letourneau : *La sociologie d'après l'ethnographie* III. ed. Paris. 1892. 573. old.)

²⁾ *State of the Poor* III. köt. CCCXLVIII. old.

harca foglyok tömegét vitte a kezdetleges agrártársadalmakba. Mikor a foglyok a közösségbe így belesodrótak, helyzetüket kijelöli a hagyományokba oltott gazdasági szükségszerűség és terméke: a jogrend. Így ülededik meg a kezdetleges földműves-társadalom rétegzettségére. A súlyosabb mezőgazdasági munkák áttolódtak a foglyokra és ivadékaikra.

Az ó-kor és kezdetleges középkor tipikus aratója: a rabszolga. Az ősi Attika első idejében számuk még aránylag kevés. Már Lakedaemoniában a rabszolga munkaterő aratott, melyet az állam a földdel együtt adott ki polgárainak. Rómában is csak a megalapítást nyomon követő időben tartották a *res rustica*-t az egyetlen rómaihoz illő foglalkozásnak. Midőn Servius centurialis alkotmánya a kisbirtokos-osztályt tette a társadalom gerincévé, a kiscsászák még maga arat, legfeljebb ha kevés rabszolga segíti. A mint később számosodnak a rabszolgák vásárlás, háború és természetes szaporodás révén, a *familia rustica* az *instrumentum rusticum* része s az aratás havában, augusztusban ő takarítja le a *far*-t, utóbb inkább a *tritium*-ot s a *milium*-ot. A városi élet fejlődésével, a vele járó abszertizmustal s a munkamegoszlás élesedésével az uralkodó faj vagy osztály a mezőgazdasági munkáktól elvonul a városokba s az aratás elvégzését, sokszor még az intézkedést és felügyeletet is rabszolgákra bízza, akár, mert a városi élet örömei nélkül ellenni nem tud, akár mert egyéb hivatása, közszereplése városhoz köti, akár végül, mert a kézi munkát magához méltatlannak tartja. A római polgárháborúk és Sulla konfiskációi a parasztot tönkretették, a veterán kolóniák is idegenkedtek a földművelés, főként az aratás kemény munkájától s kapaszkakerülökké váltak. Verseny nélkül kerekedik fel a *latifundium* s vele a kizárólagosan rabszolgával való aratás. A rabszolga, mihelyt magára hagyták, az aratás megtorlódott, sürgős munkáját csak ímmel-ámmal végezte és

e szedett-vedett, vegyes értelmiségű nép — vezető nélkül — a gabona vágásának annyira kényes időpontját is gyakran elhibázhatta. A középkor aratási munkáján a rabszolgák és a félszabadok osztozkodnak, utóbb nagyobb-részt a jobbágyság végzi. A rabszolga-arató már ez időben gyakran találja magával szemben az ő versenye miatt kenyerétől megfosztott szabad bérmunkást, sőt a napszámra ráérő kisbirtokost is. A XIV. században Mallorca sziget parasztjai az összes rabszolgákat legyilkolták, mert a birtokosok minden munkát rabszolgával végeztettek.¹⁾ A parasztnapszamos gyűlése a mezőgazdasági gépek ellen csak tárgyát tekintve századunk terméke; tegyük a „gépek” helyébe a „rabszolga” fogalmat és meglátjuk ama keserűségen két ezredév nyomát. Fokozott erővel éled meg a rabszolgával való aratás az újkor gyarmati ültetvényeiben.

Típusnak mondtuk, főként az ó-korra a rabszolgával való aratást. De az aratás egyes helyeken más társadalmi feltételekkel kapcsolódott. Ilyen mindjárt a kiscgazda és családja aratása a saját telken idegen elemek bevonása nélkül, amint az ősi Attikában vágják a maguk árpáját, a maguk búzáját, mint napjaink száz meg százezer kiscgazdája az egész földkerekségen. Hogy e kiscgazdák igen gyakran saját maguk kizsákmányolói, alantas fogyasztásuk és túlmunkájuk bizonyítja.

Ősidőkből, történelemelőtti homályból napjainkba benyúló arató-társadalmi forma a kollektív aratás a közös birtokon. Így van ez ma is még a szláv faluközösségekben, de látszanak emlékei mélyen nyugaton is. Még a XVIII. században megfigyelhetők voltak, többek közt francia földön, az Auvergneben, melynek sovány földjén egész sor család közel egy évezreden át vetett-aratott birtokmegosztás és belső határkövek nélkül.

¹⁾ Kowalewsky: *Die oekonomische Entwickelung Europa's*. Berlin, 1905. III, 489. old.

Korán beleszól az aratás munkájába a szabad bér-munkás, akár mint napszámos, akár mint állandóan üze-tett cseléd. Az Achilles pajzsán¹⁾ kivert aratásban nap-számosok sarlójától hull a sűrű rend a földre. „A kéve-kötők kötelekkel megkötik azt. Három kéveköttő áll, mögöt-tük a marokverő gyerekek karjaikon viszik oda a markokat és folyton adogatnak. A gazda meg csendesen áll köztük pálcával a rend mellett és örvend a szive . . .^{u2)} A bér-aratás a középkoron is átvonul. Anglia és hazánk közép-kori mezőgazdaságában a béraratás formái közül a nap-számmunka a ritkább, a területes a gyakoribb. Az angol aratók napszáma 1 ½—2 d. volt, kivéve a kéveköttőt, kinek bére mindig ½ d.-ig magasabb, mint a többieké. Megegyeznek ebben Kowalewsky és Rogers adatai. Utóbbi világosit fel a középkori aratás férfi és női munkájának díjazása arányáról, mely 2:1. Érdekes képet nyerünk, ha a különböző mezőgazdasági munkálatok díjazását egybe-vetjük. A XIII. századbeli Angliában fizettek egy acre búzaföld egyszeri

szántásáért.....	6 d.
boronálásért.....	½ „
aratásért.....	5 „
a cséplésért	½
a behordásért	1 „ ¹⁾

Ma a XIII. századbeli angol munkabérek aianyát összehasonlítjuk napjaink bérvizonyaival, azt találjuk, hogy a középkor óta az emberi munka értékelése, ha nem is

¹⁾ Horn. II. i. h.

²⁾ A rézóéit dolgozó görög arató helyzetét jól világítja meg Paul Guiraud: A côté des esclaves, il y avait place, dans l'économie rurale, pour des ouvriers libres. Le monde hellénique était alors sillonné par une multitude d'aventuriers . . . Quant ces déracinés et ces déclassés étaient à boni d'expédients, ils se mettaient en quite d'ouvrage et s'efforçaient d'entreei au service d'autrui . . . Pour se faire embaucher, le moment le plus favorable était le temps de la moisson et des vendenges, quand le besogne pressait, et ce sont en effet des mercenaires qui coupent le blé dans la scène représentée sur les armes d'Achille- (*Études économique; sur l'antiquité;* Paris, 1905. 38. old.)

³⁾ *Walter of Henley's Husbandry, ed. Elisab. Lamond, IS'AS is., 19. és 30. old. id. Kowalewsky.*

sokat, valamit mégis javult az állati munka értékeléséhez viszonyítva.

Magyarországon, hol már a XV. században van mezőgazdasági napszámos proletariátus, a részes és a szakmányos aratás a szabad munkás által végzett aratás főformái. A napszámba való aratásról is maradtak ránk adatok, így többek között a XVII. századból Kassa városából,¹⁾ a hol egy kat. hold learatásának átlagos szakmánybére 1 forint 70 d.-2 forint, továbbá 6 kenyér és 6 font hús, míg az aratási napszám 8 d. és ellátás, a kéveköltő pedig 10 d. és ellátás. Aratás és takarodás idején a napszám a tavaszi fizetség 4-6-szorosára felszökött. A gabonát az alföldi részesek 8-11-én vágják le, egy-egy ember aratási keresménye Szentesen a negyvenes években 5-12 köből között váltakozott a termés szerint, igen rossz termés esetén még kevesebb volt. A szabadságharc után a „takarási napszám” felszökik 2 forintra, a tavaszi napszám 8-szorosára. Ekkor kezdik a gabona aratását és nyomtatását egyben felfogni, a búzát 10—1 1-dén, a tavaszt 9-11-én.²⁾ Bő, de gazos és ocsus termés esetén részes kevés akadt, ilyenkor az aratási napszám hatalmas felszökkenéseket mutat. Más képet nyerünk, ha párhuzamba állítjuk a szökkenéseket az ugyanezen korbéli angol arató-napszámok állandóságával. Az angol paraszt arató-napszáma volt u. i. Steffen szerint: ³⁾

1831-40 átlagában	. .	1 s.	8 d.
1841-50	„ . .	1 „	9 „
1851-59	„ . .	1 „	11 „

Az angol munkás arató-napszáma tehát 30 éven át minimális hullámzást mutat oly időben, midőn a gabona-termelésre egyre jobb idők jártak (1815-46. gabonavámok), midőn másfelől az angol kisbirtok épen a ga-

¹⁾ *Magyar Gazdaságtört. Szemle.* IV. évi.

²⁾ Ecsery i. m. 196-207. old.
m. III. 19. es köv.

bonatermelés vidékein roskad össze.¹⁾ A gabonatermelő üzemekben s a gabona árában végbement forradalmi változás alig hagy nyomot az arató-béren.

Az aratási munkatorlódás a szolgálósztályok robotnapja elosztásán is meglátszik. Nagy Lajos király a német-újvári jobbággyokkal kötött szerződésében kötelezi ezeket, hogy nyáron minden telek után egy pár ember neki arasson, Belejátszik ebbe a diszparitás, mely fogatos és kézi napszám között keletkezik, azok helyzete, kiknek fogatos erejük nem volt, jóval alacsonyabbá íejlődött. Minthogy pedig az aratáshoz fogatos erő nem volt szükséges, e munkálatban a csakis kézi erővel rendelkező alávetetteket is egyszer az évben alaposan kihasználhatták. Angliát illetőleg már a XII. és XIII. századbeli Domesdaybookokban szó van a cotsettles osztályról, mely nem heti két napot szolgál, mint a jobbággy, hanem nyaranta heti hat napot.²⁾

A középkori aratási munka intenzitásáról szűkös adataink vannak. Az egykorú író mondja a középkori német jobbágy-aratóról, mint a hűbérúr követelését: „ . . . der Schneider soll so geschickt sein, dass er sein sichei uff seinen rücken sieg und neun halm in einer hand zehle und die einmalls abschneide.³⁾” A középkori Angliában, idézi Kowalewsky, öt férfi egy nap alatt könnyen vág le és köt kévébe 2 acre gabonát. A munkabírás nem sokat változott annyi századon át. Nem változott egészen a legújabb időkig a munkaidő sem. Anglia legtöbb vidékén az aratás heti munkaidő-atlaga 1850-ben épügy 75 óra, az átlagos nyári munkaidőnél éppen úgy heti 15 órával több, mint 1890-ben.⁴⁾ Nálunk az aratási munkaidő állandó meghatározása: hajnaltól napestig.

¹⁾ Caird: *English agriculture*. London, 1852. 481. old.

²⁾ Metet de dimidia acra et ligabit et seccabit, sed non cariaabit. (*Mus. Britt. Ms. Cotton. Claudius C. IX. 32. id, Kowalewsky*)

³⁾ Bartels: *Der Bauer in der deutschen Vergangenheit*. Leipzig, 1900. 46 old.

⁴⁾ Steffen i. m. III. 80. old.

Minő volt a középkori arató élelmezése a mai aratóéhoz képest? Ha jobbágysorsról beszélünk, ki nem fogyunk keserveinek ecseteléséből és sokszor — az igazság rovására — elfeledjük belevegyíteni az itt-ott megcsillanó világosabb foltokat. A középkori arató sok helyen jobban táplálkozott, mint szabad ivadéka. Első sorban is átlag véve több húst evett.¹⁾ Nem volt ez mindenütt így, de Európa nem egy gabonavidékén az arató-munkás kenyere ma szegényebb, mint volt a középkor folyamán. A múlt század elején sok helyütt, Angliában is, az állandó húsfogyasztás kiesik. Már csak pünkösd táján eszik az angol paraszt húst, mikor sok a munka és jó a kereset.

Közben pedig az eke alá fogott terület egyre terjedelmesebb lett, háborús idők, ragályok a munkáskezeket becsesekké tették. Azonfelül az értelmi világosságnak egy-egy forrása gyuladozott a középkor gazdagodó városaiban és elhatott a pusztákra, a mezőkre. A humanizmus, a reformáció, a forradalmak nem haladtak el egészen nyomtalanul az aratóparaszt izzadó homloka felett sem. Nyughatatlanság, felkelések bontják meg százados közönyét. S a nagy forrongásban, — kenyérkereső szerszáma a vállán —, ott látjuk az első sorban a kaszás parasztságot. A mit elgázolt aztán erőszak, úriszék, röghöz kötés, felsegélte a reáutaltság. 1816-ban, a magyar birodalom learatandó búza-, rozs-, árpa-, zab- és kölesterületét már 11 millió holdra teszik, úgy, hogy körülbelül az országban akkor lakó minden lélekre egy hold esett.²⁾ Az érett korú munkaképes lakosságot számítva, azt mondhatjuk, hogy a múlt század elején, a ki épkezláb jobbágy, zsellér, cseléd, napszámos, mind talpon van aratáskor feleségével, legényfiával, hajadon leányával.

¹⁾ Die Speisen des Bauernhofes waren wahrscheinlich reichlicher und mannigfaltiger als in der Oegenwar», vor allem der Fleischkonsum, — mondja Bartels (i. m. 43. old) a középkori délnémet és osztrák parasztságról.

²⁾ Acsády: *A magyar birod. tört. II* 563. old.

Ily óriási embertömeg fékentartása erőszak útján sokáig már nem sikerülhetett. Nagy átlátók, — mint II. József — korán észrevették. A beszivárgó mezőgazdasági elmélet is okszerűbb gazdálkodást, okszerűbb aratást sürgetett. S a belterjesebb munka intelligens, szabadabban mozgó, önállóbb munkaerőt igényelt.

Az ó- és középkor aratásaiból mi maradt örökül a robot-aratás megszűnése után? Először is megmaradt a pénzes és részes aratás. Megmaradt, sőt uralkodóvá vált. De a pénzes aratásnak inkább területes, mint napszámos válfaja. A kommunisztikus, faluközösségi aratás pusztulóban van. Még tartja magát a kiscsajda és családja magányosan független aratása. A jobbágyság maga felszabadult, a személyes megkötöttség világszerte elveszett a kódexekből. De mégis: valóban bezárult-e a rés egészen, hasadék-vonal nélkül? Nem találunk-e reverziókat, jogi csökevényeket a mezőgazdasági, főleg épen az aratómunka elbírálása körül?

S ha igen, mi leet annak az oka? Talán a mezőgazdasági munkaadó csupa korbácsos Fáraó az ipari munkaadóhoz viszonyítva? Korántsem. De inkompatibilitás van a jobbágyfelszabadítás, a személyes megkötöttség eltörlése és másfelől a latifundiumos bérratás között. Egyelőre elég annyit megállapítanunk, hogy a nagybirtokon a kaszás-aratás problémája újra meg újra beleütközik a személyes megkötöttség eltörlésébe. A kettő közül egyiknek el kell buknia: vagy a nagybirtok gabonája marad aratatlan, vagy a személyes megkötöttség eltörlése válik üres szóvá. De hátha a fejlődés sem egyik, sem másik utat nem választja magának, hátha talál egy harmadikat, melynek segítségével életképes, a gazdasági organizmusban még felhasználható elemeket nem kell feláldoznia? Es valóban, a fejlődés talált harmadik utat: Észak-Amerika gyáraiból a múlt század derekán megindulnak hódító

újukra az aratógépek, hogy átformálják a világ aratását.

IV.

A tengerentúl szorít minket. Embereinket elviszi s gabonáját piacainkra veti. Amerika vasutai az utolsó 35 év alatt 60%-kal szállították le gabonafuvarjukat s a New-York-Liverpool közti hajójáratok 50%-kal. Amíg technikai, főleg közlekedési találmányok közbe nem lépnek, távoli országokból állatot mindig csak nehezen és korlátoltan lehet szállítani, míg gabonát könnyen és technikailag korlátlanul. Ezért véli Conrad, hogy a gabonától az állati termékek felé tartó értékeltolódásnak még csak kezdetén vagyunk.¹⁾ Soha nem ismert versenytársak je[^]Jentkeznek a gabona nemzetközi piacán; helyzetünk, melyben a sokfelől megterhelt, drága földet, tökéletlen lechnikát csak az alacsony munkabérek paralizálják, nem mondható sem irigylésreméltónak, sem reménnyel kecsegtetőnek. A legnevezetesebb búzatermelők ma:²⁾ az észak-amerikai Egyesült-Államok 44,074.875 acre-rel, európai OroszországLengyelországgal 42,552.584, India 28,233.235, Franciaország 16,148.601, Olaszország 12,729.338, Argentina 10,670.400, Spanyolország 9,223.576 acre-rel, ezután jövünk mi 8,854.002 acre-rel, de erősen nyomunkban a kaukázusi konkurens 6,523.677, a szibériai 4,705.025, az ausztráliai 5,566.340, a canadai 3,631.681 acre-rel s a Balkán-államok közül Románia 4,252.905 és Bulgária 1,986.098 acre búzával. A rozsművelés európai és ázsiai Oroszországban együtt mintegy 75 millió acre-t foglal el, Németországban mintegy 15 millió acre-t, nálunk 2,792.595 acre-t. Árpatermelésben előttünk jár Oroszország, India,

¹⁾ ... die Wertverschiebung zwischen dem Getreide einerseits und den tierischen Produkten andererseits... und die Steigerung des Arbeitslohns. Beide Momente stehen, wie wir glauben, erst am Beginne ihrer Entwicklung. (*Jahrbuch Nationalökonomie u. Statistik* III. Folge 26 Bd-IV. H.)

²⁾ V. ö. Board of Agriculture and Fisheries. A gr. Stat. 1904. Report on the Agricultural Returns relating to acreage and produce of crops stb. London. 1905.

Észak-Amerika, Németország, Algier, Ausztria, Spanyolország. Oroszországnak 20-szor, az Egyesült-Államoknak 10-szer, Francia- és Németországnak 4-4-szer akkora, zabterülete van, mint nekünk.

Verseny társban hiány nincs. A szibériaközi vasút s az olcsó tengerhajózás fokozott mérvben hozza szomszédunkba a szűz földek gazdagságát. Egy nemrég megjelent angol tanulmányból képet alkothatunk arról, mily rohamosan terjednek az aratógépek a kevésbé népes szűzföldeken. Tomszkban, alighogy megnyílt az amerikai gyár depótja, már a második esztendőben 3000 db. aratógépet sikerült elhelyeznie. Hume-Ford tanulságosan írja le,¹⁾ miként teremtik újjá Oroszország földművelését az amerikai mezőgazdasági gépek, köztük igen nagy mérvben az aratógépek. A kereslet Oroszországban csak 1900-ban megkétszereződött, 1901-ben 8-10 millió dollárt érő amerikai származású gép jött az orosz mezőgazdaságba s ugyanez év tavaszának egyetlen havában 20.000 tonnát raktak ki. Az orosz földművelési kormány a birodalom nagy folyamain mintafarmokat úsztat, ez úszó gazdaságok felszerelésében ott látható a chicagói aratógépgyár legújabb modellje. Az úszó farmok kikötnek a folyammenti falvaknál s a templom harangja szólítja a népet napnyugat hasznos csodáinak megtekintésére.²⁾

A magyar mezőgazdaságban csak a legutóbbi években terjednek nagyobb arányban az aratógépek. Legújabb statisztikai adataink szerint³⁾ 1904-ben arató- és kaszáló-

¹⁾ Century, 1901. 12.

²⁾ Az amerikai „merkantilizmus” és „agrarizmus” csatateré így terelődik át Oroszország pusztáira: az ohioi gyárosok felfegyverzik a barbár orosz mezőgazdaságot, nem törődve azzal, hogy legyőzhetetlen versenytársat nevelnek a hazájokbeli farmoknak. „. . . H the foreign competitor use the same binder made by Mr. Mc. Cormick in Chicago, who, I see, has shipped 3.000 binders to (the steppes of Russia, our farmer has got to compete with that cheap labor and cheap land . . .” sóhajt fel A. J. Wedderburn. [*Report on Agriculture*. 629. old.]

³⁾ *A magyar kor. orsz. 1904. évi külkereskedelmi forgalma*. Budapest, 1905. 219-20. old.

gépekből mindössze 1142 db.-ot hoztak be, melyek össz-súlya 5785 mm., összértéke 443.740 korona. Ugyane gépek behozott részeinek értéke 46.410 korona s ha a behozatal végösszegéből a mintegy $\frac{3}{4}$ részben Románia és Oroszország felé irányuló összesen 226.470 korona értékű kivitel le is számítjuk, külkereskedelmünk mérlege e tételnél még mindig 236.680 koronával passzív. Mezőgazdaságunknak tehát arató- és kaszálógépekben a tengeren túlról kielégített, még közel sem általános, de egyes vidékeken számbavehető felvevő-képessége van. Belföldi gyáripárunk sem maradt tétlenül. Évek során át a helyszínen tanulmányozott amerikai modellek nyomán sikerült immár — a gépek nagyobb súlyától eltekintve — versenyképes kéveket szerkeszteni. Kivitelünk idevágó számadataiban nemcsak Amerika tranzító-forgalma tűnik elénk, ki-kicsillan már belőlük a mi technikusaink hozzáértése, érélye, a mi munkásaink értelmessége is.

Mindez adatokból azonban még hozzávetőleges képet sem nyerünk arra nézve, mily mértékben terjedt el az aratógép a magyar mezőgazdaságban. Még ha az eddigi évek adatait összegeznők is, akkor sem volnánk erre már csak azért sem képesek, mert külkereskedelmi statisztikánk egy tétel alatt könyveli el az arató- és fűkaszálógépeket, másrésztől nem tájékoztat 1. a belföldi gyártás belföldi piacáról (ez, amennyire a viszonyokat ismerjük, aligha mondható jelentékenynek), 2. a külföldi gyárak magyarországi raktáraiban eladatlanul heverő és 3. az évek folyamán gazdaságainkban tönkrement vagy sutba dobott gépek mennyiségéről. Ugyanezek a szempontok nehezítik meg a kéveköto-aratásnál szükséges kötőfonal forgalmi adatainak felhasználását, amelyek különben is csak a kéveköto-re vonatkoznak.

Bárha már elavult, még mindig legmegbízhatóbb adategyűjteményünk az aratógépekre vonatkozólag: A magyar

korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1895-ből¹⁾), mely a használatban lévő aratógépek számát gazdaságonként vette fel. Adatait felhasználhatjuk a következő fenntartásokkal:

- a) a felvett aratógépek között sok van, amely elhamarkodott beszerzés, rövid használat és gyors ráúnás után már rég lomtárba s a gazdaság holt passzívái közé került;
- a) meghaladottakká teszi e nagy felvétel adatait, hogy az aratógépek és pedig a mi viszonyainkhoz is egyre jobban alkalmazkodó modelljeik éppen az utolsó tíz évben (tehát a felvétel óta) terjednek jelentősebb mértékben s a közel jövőre még szélesedő kilátásokkal.

Az 1895-iki statisztikai felvétel 1473 kéveköto- és 5764 marokrakó-aratógépet, összesen 7234 aratógépet talált a magyar birodalomban. Maga a statisztikai kiadvány, mely 1900-ban jelent meg, hangsúlyozza, hogy „kétségtelenül azóta (1895-1900) az aratógépek száma legalább is megkétszereződött.”²⁾ Ha már most az elérhető 152 holdnyi munkateljesítésnek csak $\frac{2}{3}$ -át vesszük is fel, mint amennyit — a kezdet nehézségeivel küzdve — egy-egy aratógéppel kétségtelenül learattak vagy learathattak, már 1900-ban 7-800.000 kat. holdat, azaz a learatott összes területnek mintegy Vis részét aratták vagy arathatták volna kéveköto- és marokrakó-gépekkel. Erős számok ezek máris: 60.000 arató-pár léire való keresményének meg-ingásáról, 7-8 millió korona aratási munkabérről van szó s ha a marokrakók után 50% keresetet koncedálunk is, még mindig 3.5-4 millió korona lehetett volna az egy évben elvesztett aratási munkabér.

Figyelemreméltó a kéveköto- és marokrakók elterjedése közt mutatkozó nagy különbség. Körülbelül négy

¹⁾ Negyedik kötet: *A gazdaságok megoszlása jelleg és nagyság szerint.* A kisbirtokosok aratógépeire vonatkozó fentebb közölt adatok is innen valók.
²⁾ I. m. IV. köt. 58.

marokrakóra esik egy kévekötő. A marokrakó olcsóbb, (a kévekötő árának mintegy fele), kezelése egyszerű és szakértő gépész állandó jelenlétét nem teszi szükségessé¹⁾, persze munkahelyettesítése is jóval szerényebb.

Közben az amerikai gyáripár nálunk is felállította raktárait, ügynökségeit, igazgatóságait. Kifogyhatatlan a reklám és üzleti elaszticitás fogásaiban és hogy a gépek-bevezetését megkönnyítse, magyar szerelők-ből, ügynökök-ből, mérnökök-ből egész kis pionier-csapatot szervezett. Legutóbb több nagy Unióbéli arató-gépgyár trust-ben egyesült s ma már az International Harvester Company-hez tartozó gyárak egymásközt való versenye megszűnt. Az új vámtarifa magasabb vámtételei, a rohamosan szélesedő piac s Ausztria, a Balkán és Oroszország közelsége valószínűvé teszik, hogy az amerikai gyárak egyike-másika hók-gyárteleppel s a magyar gépgyárak intenzívebb termeléssel próbálkoznak nálunk,²⁾ ami kétségtelenül üdvös volna már csak azért is, mert a gépek árát csökkentené.

V.

Az aratók az aratógépek beözönlésekor. a) *A munkapiac.* Az aratás időtartama, mint mondtuk, a természettől szűk határok közé van szorítva. E határokat a világpiac még összebb toltta. Következménye: a munkáskereslet óriási megtorlódása aratás idején, aminek súlyát már a régi görögök is érezték. Másfelől a kaszás arató téli élelmének javarészét aratásban kereste meg, különösen a mióta a gőzcséplőgép cséplési keretének nagy részétől megfosztotta. A világ gabonával bevetett területe is mindinkább

¹⁾ Az élelmesebb és jobbmódú amerikai farmer nem szereti aratógépét tatarozni pótrészekkel kifoltozni, legfeljebb 5 évig, ha tart nála egy aratógép, akkor, mint értéktelent, sutba dobja s veszt helyette — költséges toldás-foltozás helyett — új gépet, ami által ötvenkint a legújabb mechanikai vívmányokban is része van. A marokrakót ma már ott kevésbé használják.

²⁾ Hogy mily hatalmas perspektíva áll ily gyár előtt, bizonyítja Németország fogyasztásának óriási emelkedése. A kaszáló- és aratógépek összes száma 1882-ben 19.634, 1895-ben 35.084.

nagyobbodik s különösen a tengeren túl rohamosabban, mint a mezőgazdasági népesség. Viszont a változatosabb gazdálkodás a munkáskeresletet egyenletesebben osztja el. Közvetve mindé tényezők befolyanak az aratás munkapiacának alakulásába. Közvetlen tényezők a következők: a) A gyárpar és a város. Angliában és Németországban — a trade unionok és Gewerkschaftok egybehangzó adatai szerint — a városi munkanélküliek száma a nyári munkák kezdetekor leszall ugyan, de legmélyebb pontját már májusban és nem az aratás idején éri el. Nem különlegesen az aratási munkálat vonja magához az angol és német városok fölös népességét.¹⁾ A városok közelében lakó gazdálkodók eiőnye gazdatársaik felett a munkás-teelés szempontjából valószínű. Amerika több részébői, nevezetesen Dél-Karolinából ezt jelentik.²⁾ Sőt nagykiterjedésű, kevés városú területek ipari centrumaira ez a városi teelés súlyos gazdasági következményekkel is járhat. így Mr. Ph. Thompson írja a canadai Torontóból: ³⁾ „A tél küszöbén sok ezer ember, a kit elébb a mezőgazdasági és kubikos munkák foglalkoztattak, veszti el keresetét és özönlik be a városokba, hogy azok munkapiacát terhelje.” Viszont egészen félreeső, néptelen, távoli vidékek aratása — pl. Dakotában — bajos azért, mert városi népesség nem igen megy ki s ha az aratást kévekötők végzik is, egyes munkáknál meggyűlik a baj a munkáshiánnyal.⁴⁾ β) Az aratási munkapiacon megváltozik a munkáltatás formája. A gépek

¹⁾ Viszont Soloveitschik az orosz zsidókról: Dans ces dernières années, les Juifs apparaissent en grand nombre comme ouvriers sur les champs des autres propriétaires pendant la moisson; des milliers se sont jetés sur ce nouveau genre de travail pour eux afin de gagner à 35 kopeks par jour. Il y a eu des cas où les propriétaires ries champs ont envoyé un homme crier dans les rues d'une petite ville: »Juifs, aux travaux des champs, salaire 40 kopeks par lours.« Et des centaines se rendirent à l'aube pour reprendre le travail oublié par eux pendant des siècles. (*Un prolétariat méconnu*. Bruxelles, 1898. 109. old.)

²⁾ Farmers who live in the vicinity of the towns are considered fortunate in that they can draw of the town supply of day labor without being at the trouble and expense of maintaining it. (*Report on Agriculture*. CXIX. old.)

³⁾ *Daily News* 1904. aug. 22.

⁴⁾ *Report on Agr. u. o.*

benyomulása nem egy helyen a napszám-munka hanyatlását vezeti be. Az állandó, legalább is hónapszámra fizetett munkás nyomul előre. E folyamatnak még csak elején vagyunk, γ) Géparatás és munkaalkalom. Az aratási munkaalkalomban az aratógépek megjelenése gyökeres változást idéz elő. 15 pár aratót pótol Magyarországon egy teljesen kihasznált kévekötő. Ha a mezőgazdasági vidék elnéptelenedése és az aratógépek kapcsolatát vizsgáljuk, úgy látjuk, ok és okozat egyszerre mindakettő, hatásuk kölcsönös. A mezőgazdasági munkapiac első nagy katasztrófája a gőzcséplőgépek behozatala volt. Németországban 1882-ben közel egy millió munkás vesztette kenyerét a gőzcséplőgépek behozatala által s ugyancsak 1882 óta a mezőgazdasági munkabérek 50%-al emelkedtek (Bensing). A folyamat itt világosan követhető: az egymillió kenyerét vesztett munkás nem nyomja tovább a mezőgazdasági munkabéreket, hanem elvándorol s az elnéptelenedő vidék magasabb munkabéreket fizet, mint valaha.¹⁾ Az aratási munkapiac változását három pontban figyeltük meg a gépek nyomában. Láttuk a) hogy a géparató gazda helyzete általában továbbra is súlyosabb, bárha már korántsem tarthatatlan —: a városoktól messzeső, rossz közlekedésű, ritka népességű helyeken, β) hogy az aratógépek kikezdi a napszám munkát, kedveznek az éves és hónapos munkás típusának és γ) hogy a szorosan vett aratási munkaalkalmat mélyen lenyomják.

b) *A munkabér.* Az aratógép a munkabért több irányban befolyásolhatja: a kézi aratók, az állandó munkások és a gyáripar, de a napi és évi keresmény szempontjából is. Előbb egy általános kérdésnél kell időznünk: a munkabér formájánál. Mindinkább készpénzben vagy vagylagosan

¹⁾ Midőn Martinovics Ignác, akkor még lemergi tanár II. József császárnak bemutatta cséplőgép-találmányát, melylyel egy ember négynek munkáját végezheti, a császár ijedten kérdezte: „Ki tartja el majd a feleslegessé vált 3 cséplőt és családjukat?” A XIX. század megfejtetlen problémájának legelső felvetése!

állapítják meg és már csak elmaradt országokban — pl. Galíciában — fizetik az aratót ritkábban pénzzel. A napszamos-aratásnál sem szükségképen a rosszul fizetett aratóval aratunk olcsón. Míg u. i. keleti Galíciában az őszi gabona aratási egységére 10, a tavaszié 8 korona, Alsó-Ausztriában, hol a napszám általában magasabb, az aratás kevesebbe kerül, a búza 10.5, a rozs 8.1, a tavasziak 7.5 koronába.¹⁾

A területes aratóbért a gépek megjelenése kiküszöböli. Magyarországon, ahol az aratás mintegy 2 millió munkásnak (1 millió egész és 1 millió félkezes) adja meg szükös tételre valóját: ha kivétel nélkül marokrakóval aratnának mindenütt, ez évi 60 millió s ha csupa kéveköttővel, évi 120 millió korona munkabérveszteséget jelentene holdszám-munkásainknak. Kérdés: ez a munkabérveszteség a másik oldalon melyik tényezőnek fog javára válni: a mezőgazdasági munkaadónak, a mezőgazdaság állandó munkásainak vagy a gyáriparnak. úgy nézzük a munkabérek fejlődését, hogy inkább utóbbi kettőnek. Az aratógéphez gondos, értelmes gépvezető kocsisok szükségesek. Ezek az évi cselédek sorából kerülnek ki. A gazda kénytelen az arató géppel elért megtakarításait — melyet mi 20%-nak jeleztünk, mások azonban magasabbra értékelnek²⁾ — egy vagy más alakban cselédei javára fordítani, mert a mezőgazdasági üzem egyre jobban reá van utalva az állandóan alkalmazott munkásokra, ezek részéről pedig a kínákozás egyre mérsékeltebb; a gépgazdálkodás bizonyos műszaki hozzáértést követel az állandó munkástól s hogy ennek megszerzésére és érvényesítésére éberséggel és némi kedvvel törekedhessék, helyzetén kell javítani. Vizsgáljuk e folyamat második felét is: az aratókeresménynek az ipari munkásság javára való eltolódását. Egy

¹⁾ Z. Daszynska i. h.

²⁾ Die Erntekosten verringern sich bei dieser Arbeitsmethode beinahe um die Hälfte. (Daszynska i. h.)

idő óta az Egyesült-Államokban veszteglést látunk a mezőgazdasági munkás évi átlagjövedelmében. Nem mintha a földjáradék emelkednék, hisz a kisfarmer csak saját munkabérért veszi ki gazdaságából, nem mintha a bruttóhozadék stagnálna, hisz ez acre-enként megtízszereződött, nem mintha túlzott munkáskínálat volna, sőt sok helyen szűkiben vannak munkásnak, hanem ezeken kívül eső tényezők hatását kell feltételeznünk, mikor a következőket látjuk az Unió 1890-iki censusából:

Az ipari munkások átlagjövedelme évi.....	445 dollár
A bányamunkások.....	420
A keresk. és köz. munkások átlagjövedelme évi	340
A házi cselédek átlagjövedelme évi.....	227
A mezőgazdasági munkások átlagjövedelme évi.....	215 „ ¹⁾

Az Unió parasztjának tehát fele annyi évi keresete volt 1890-ben, mint az ipari munkásoknak, ennek következtében a skilled labourers egyre nagyobb mértékben engedik át a farmmunkát a bevándorlóknak, a négereknek és a chinaiaknak. Megüli a gond a farmok faházait is és a géppel dúsan felszerelt gazdaságok lelke szállott el a munkás-értelmség távozásával. Bajos ily bonyolult kérdésben a távolból még oly tartózkodó Ítéletet is kockáztatni. De mivel nálunk is felbukkan ugyanez a iolyamat, érdemes megnéznünk, miért engedi el a farmer épen a legértelmesebb parasztot s miért válik a földművesmunka ott is méltatlanul lenézetté? Az amerikai farmmunkás viszonylagos stagnálásában az elszigeteltség lelki térvesztése igazolódik az ipari munka fokozott központosításával szemben. 1. A magában vçve gazdaságos kisbirtokos-individualizmus az amerikai farmokon túlló a célon és ott is egyeduralkodik, ahol át kellene adni helyét a kollektív beszerzésnek, a Közös géphasználatnak stb. 2. Az amerikai farmer az ő sokszor

¹⁾ *Report on Agric.* CXXIX old.

sivatagi elszigeteltségében vészit politikai, jelesül államgazdasági befolyásából, még nagyon is távol élvén egy mástól, hogy a közélet irányításából részt kérhessen. *Nem jó egyedül lenni*, ezt mondja az értékes ember világszerte. Az állandó farmmunkás holtpontra jutását a gépgazdálkodás mellett is megmagyarázza, hogy a gazdasági érték nem igen íér össze Robinson Krusoë munkamódszereivel. A gép a központosítás szerve és nem az elszigeteltségé. Ha a legtökéletesebb mechanizmusok gazdaságilag és lelkileg elszigetelt környezetbe jutnak, társadalmi hatásai szükségképen deformálódnak.

Ez természetesen még mindig nem jelenti azt, mintha az amerikai géparatónak akár aratási, akár évi keresete ne fölőzné erősen a mi kaszás- és géparatónkét. U. i. 1899-ben Pennsylvania aratóbéré a következőképen helyezkedik el az arató keresetében összehasonlítva a magyar birodalom ugyanez évi átlagával: ¹⁾

1899-ben	Pennsylvániában koronáértéke átlagolva						A magyar birodalomban koronáértékben		Pennsylvánia átlaga 1899	
	Maximum		Minimum		Átlag		Átlag			
	korona	fill.	korona	fill.	korona	fill.	korona	fill.	korona	fill.
Mézőgazdasági munkabér egy hóra, ellátással, ha egész évre szól a szerződés ...	89	—	37	82	56	47	—	—	—	—
Nyári hónapos munka ellátással ...	111	25	46	73	70	48	—	—	—	—
Évi átlagos napszám ellátással	4	45	2	22	3	56	1	—	2	56
Évi átlagos napszám ellátás nélkül ...	5	13	3	34	4	94	1	44	3	50
Napszám az aratásban ellátással ²⁾ ...	8	90	4	—	5	74	3	19	2	55
Az ellátás napi értéke ...	2	22	—	67	1	56	—	56	1	—

Amint e táblázatból kitűnik, Pennsylvania évi átlagos

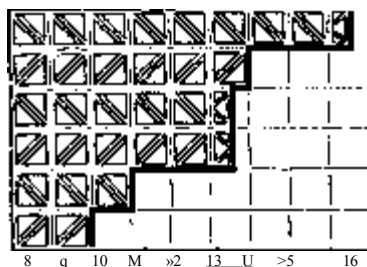
¹⁾ J. Hamilton, Pennsylvania állam földmív. államtitkárának [Report on Agric. 447. old.] és a Magyar Stat. Évkönyv-nek (1899. 81.) old. adatai.

²⁾ Az 1899-es stat. évkönyvben csak a nyári átlagos napszám van felvéve, de nem az ennél jóval magasabb aratási. Kénytelenek voltunk saját számításunkra támaszkodni, melynek alapja az ország átlagára kat. holdankint felvett 10 korona és napi ½ kat. hold aratási eredmény. Ebből a nyári ellátás adott napi értékét és a félkezesre eső részt vontuk le.

napszámai $2\frac{1}{2}$ -szer magasabbak, mint hazánk átlagos napszámai. Azonban Pennsylvania aratási napszámának ha az ellátás magasabb értékszámait is figyelembe vesszük, a magyar aratási napszám már több mint fele. Amiből világosan következnek, hogy Magyarországon aratás idején a napszám jóval erősebben szökken fel, mint az aratógéppel dolgozó Pennsylvaniában, de figyelembe kell vennünk, hogy a magyar arató-napszámot accord-keresményből, tehát magasnak számítottuk ki. S ha a tapasztalatból merített valóságos magyar aratási napszámmal vetjük össze, az arányt Pennsylvania és Magyarország között utóbbira némileg kedvezőtlenebbnek kell mondanunk. Többi amerikai géparatónapszám-adataink a következők: New-Jersey 8.90-11-25 korona ellátással; Minnesota 8-90-11 25, de ha a „reaper” után köt a munkás, 13.35 korona; északi Dakota 8.90-11.25 korona; déli Dakota 8.90.11.25 korona és így tovább. Ellenben az aratási kereset összege már nem mutat ily nagy különbséget a magyarországihoz hasonlítva. 10-12 nap alatt szeret a farmer learatni gépével s így a kereset nem magasabb, mint amit a magyar aratónak — igaz, 1 v. 2 héttel hosszabb munka árán — hoz az aratás (takarodást sohasem számítva). Ha az arató-napszámot változatlanak vesszük íel a gép megjelenése előtt és után, ez esetben nálunk a kévekötével való aratás $\frac{7}{15}$ -öd részt juttat a szóban forgó terület proletariátusának a gép előtti aratási keresményéből, — a marokrakóval való aratás pedig körülbelül $\frac{7}{15}$ - $\frac{7}{15}$ részt.

c) *A munkaidő.* Az emberi munkabírás határán dolgozik a holdszámos magyar kaszás-arató: 15-15 $\frac{1}{2}$ órát, 12-14 órát dolgozik Dakota és Minnesota ritkán lakott pusztáinak géparatója, a francia forradalom korabeli angol kaszás 12 $\frac{1}{2}$ órát, a magyar géparató 12 $\frac{1}{2}$ órát, atipikus amerikai géparató (Massachusetts, Vermont, New-York,

New-Jersey stb.) 10 órát, végül az aratógépet gyártó szervezett chicagói munkásnak 9 órás munkanapja van:

I. Holdszámos magyar kaszás arató munkanapja.

II. Géppel arató dakotai és minnesotai arató munkanapja (Report of the Ind. Com. on Agr. CXX old).

III. Francia forradalom korabeli angol kaszás arató munkanapja (Stefán I. m.).

III. Magyar géparató munkanapja.

V. A tipikus amerikai géparató munkanapja (Rep. on Agr. B., β., 402., 8βB. old.).

VI. A chicagói Mc. Cormick aratógépgyár szervezett munkásának munkanapja (a londoni Dayll Newton U 4-1k1 jelentése szerint).

(Az arabszámok alá eső berajzolt négyzetek a munkában eltöltött órákat jelölik.)

A fenti táblázatból kitűnik, hogy kevésbé intenzíven kezelt amerikai gazdaságokban a géparató munkája hosszabb, mint a magyar géparatóé, sőt, mint a 100 év előtti angol kaszás-aratóé is. Világos, hogy elszigetelt, külterjes gazdálkodás és szervezetlen munkásosztály mellett a farmer, ha még annyi gépe van is, a maga és alkalmazottja idejét nyáron a lehetőségig kihasználja. Mit nyer azonban ily viszonyok közt is a munkás a géparatással? Feleletünk: munkájának minősége változik.

d; *A munka kvalitása.* Az aratómunkás életerejét az átöröklött hajlamokon vagy betegségeken kívül egyrészt a teljesített munka, másrészt az életerő helyreállításának aránya befolyásolja. A teljesített munka arányát már láttuk. A munka minőségét tekintve a nyári kaszaarítás a legsúlyosabb emberi munkák egyike. Már az aratógép mellett foglalatostkodó munkásra nem fogja mondani hozzáértő, hogy „megfeszített munkát végez”. A kocsis fent ül a bakon és három-négy fogással kormányozza a gépet. Néha, ha a gép megakad, lezáll róla és igazít valamit rajta. Az értelem mozdul meg az agyoncsigázott test he-

modern farm-munkás nem töltheti be hivatását intelligencia, türelem, sőt bizonyos fokú gyengédség nélkül. Sokoldalú ügyességre van szüksége. Tudnia kell irányítani az ekét, borjút és csikót nevelni, bánni a kapával, fűrészszel és fűrőgéppel, kerítést felállítani, szivattyút igazgatni, aratógépet kormányozni, cséplőgépet etetni, juhot nyírni és kijavítani egy szélmotort. A modern farm-munkás a világtermelés egyik legöntudatosabb tényezője. Minden munkájáról tudja, miért s mily kilátással végzi, minden elhatározását végiggondolja és mérlegeli és kénytelen a legkülönbözőbb fordulatokban feltalálni magát. Valóban: munkájának minősége megváltozott. S az erőltetett izom-munka mérséklése a lélektan tanítása szerint már magában véve is élénkíti a lelki folyamatokat. Bármely pályára lépjen is a belterjes farmer fia — a kvalifikált munka, melynek levegőjében felnevelődött, egész emberré teszi minden körülményben; gondolkodása önálló, nem kicsinyeskedik, értelme elasztikus, judiciuma fejlett, gyakorlati érzéke, gyors elhatározása, alkalmazkodó képessége sikerről-sikerre vezérli.

e) *A sztrájk.* Az ipari munkás standardja nem hagyja érintetlenül az arató lelkét sem. Helyzetének bizonytalanná válása bírálatra ingerli s arra készíti, hogy komoly szemével más lehetőségek után is elpillantson. Amerika nemcsak olcsó mezőgazdasági terményeit küldte el nekünk, hanem magasabb munkás-standardjának varázsos híradását is. Aratóink e standard felé két főúton törnek elemi erővel: az egyik ut a munkabeszüntetés, a másik a kivándorlás.

Európa mezőgazdasági bérharcai mindjobban és jobban az aratás munkája körül zajlanak le. így nálunk, Orosz- és Olaszországban, valamint Galíciában. A mezőgazdasági munkaszerződések törvényes rendezésén is meglátszik az aratók felszökkenő hatalomérzetének vissza-

hatása. A bérharcokba Amerika mint hatalmas és elérhetetlen izgató szól bele s a kivándorlottak évek hosszú sora óta küldik immár haza a magasabb munkabérek, a miénknél két és félszer magasabb mezőgazdasági átlagnapszám hírét és takarékkönyvekben összegyűjtött eredményeit.

Viszont oly gazdaságban, mely még aratógépekkel nincs ellátva, nem is képzelhető az osztályharcnak végzetesebb alakja, mint az érett gabona lábbon hagyása: az aratási sztrájk. Minden elmulasztott nap helyrehozhatatlan veszteséget jelent és már nem is a javak megoszlásának kérdése forog kockán, hanem, hogy megsemmisüljenek-e a javak vagy sem. A még oly békés aratási sztrájk is: *sabotage*; osztályharcba ojtott zsarolás. Kezdetben a mezőgazdasági napszamosok — pl. nálunk és Galíciában — úgyszólván kizárólag aratási bérharcaikkal érnek el nevezetes sikereket. De érthető másrészt az is, hogy az aratósztrájkokat követő esztendőkből az aratógépek beözönlése hirtelen emelkedik. Galícia 1900-ik évi nagy arató-sztrájkjai jelenti Z. Daszynska,¹⁾ hogy 1901-ben a bérharcok területén még csak 99, 1902-ben már 239 aratógép van. Az idei dunántúli arató-sztrájkok nyomán mind sűrűbben hangzik akként a munkaadók ítélete, hogy úgy a Darányi-féle törvény, mint pedig a csekély munkaképességű oláh, rutén és tót tartalék-munkások sztrájk-törése hatástalan s az egyetlen biztos ellenfegyver: az aratógép. Az arató-sztrájktól való irtózás a munkaadónál nem csupán anyagi, hanem lélektani forrásokkal is magyarázható. Az arató-munkásság egy-kettőre összeszedett, jelszóra hajló, népgyűlési tömegre emlékeztető szövetkezetekben jelenik meg a birtoktesteken, munkaeszközét a századok folyamán nem egyszer használta már fegyverül is, ereje, tömeg-tudata, éveken át meggyűlt sérelmei félelmetessé és

¹⁾ I. h. 729. old.¹

nyugtalanítóvá teszik ellenállását. Ezenfelül a sztrájk-hajlam gyorsan átterjed, mint ez évben a Dunántúl, az állandó cselédség fogékony lelkébe is. A mezőgazdasági bérharcok az aratógépek beözönlésének legfőbb okai egész Európában. Amerikában, ahol az aratás nem gyűjt össze nagy tömegeket, az aratási sztrájk már csak ezért is ismeretlen fogalom.¹⁾

e) .4 *kivándorlás*. Oly vidékekről, ahol munkásfelesleg van, aratásra a munkásnép sűrű rajokban vándorol (Angliában: Gang-system, Németországban: Sachsengänger, Magyarországon: summások) egyes vezetők irányítása mellett (Gang-master, banda-gazda) az arató-munkáshiányban szenvedő vidékekre. Így mennek át az ír aratók Angliába, így a flamand aratók Franciaországba, így a tót aratók Alföldünkre, így emelkedik hirtelen az orosz vasutak személyforgalma a nyári munkák kezdetén és végén (Stepniak). Az aratás és kivándorlás kapcsolatának ez a legrégebb, legkedvezőbb formája.

Második kapcsolat: az arató-vidékek tömeges el- és kivándorlása. Nem akarjuk felsorolni az Európa minden részéből általánosan ismert adatokat (magyar, ír, olasz, Leutenot stb.), csak kiemeljük, hogy ez egyetemes folyamatnak maga Amerika is részese, mert, míg városi lakossága rohamosan, mezőgazdasági népessége egyre kisebb arányban nő. A nyugatamerikai irtásoktól a régi magyar kúriáig alig van már kultúrterület, ahol valamilyen arató-hiány, vagy legalább is aratási nehézség ne lett volna. Ez is magyarázza az amerikai gépgyárak mesés méretű évi géptermeletét. Vandcrvelde közli a *Monographie agricole du Condroz* c. műből (37. old.) a mezőgazdasági gépek és a kivándorlás kapcsolatáról: „A mezőgazdasági gépek, fűkaszálók, marokrakók, kévekötők, cséplőgépek

¹⁾ > ... the fact that agricultural labor is so scattered that it can not inaugurate a strike.« (*Report on Agric.* 928. old.)

nagyon elterjedtek az utolsó években. Nem lehet mondani, hogy a gépek fosztották meg a munkásosztályt keresetétől; hanem inkább a munkáskéz hiánya kényszerítette a gazdát, hogy a gépekhez folyamodjék.” Magyarországra nézve a gépek és az elvándorlás közt állandó kölcsönhatást látunk, mint a hogy, ismételjük, e kölcsönhatás kimutatható 1882 óta, mióta a cséplőgépek megjelentek, Németországban is. Kétségtelen azonban, hogy Európában a cséplőgép még inkább ok volt, az aratógép már inkább okozat. A kapcsolatot így képzeljük: a cséplőgép hozzájárult a vidék elnéptelítéséhez, a vidék elnéptelenedése hozzájárult az aratógépek elterjedéséhez.

VI.

Az arató munkabírása. Amerika mezőgazdasági népességének aránya — a bevándorlás folytán — egészen sajátos tényező, Európában meg az aratógép sokkal rövidebb ideje terjed, semhogy az aratási kasza-munka megszűnése és a mezőgazdasági népesség egészségi viszonyai között kapcsolatot kereshessünk. Más utakat kell választanunk, hogy megállapíthassuk, mily hatással lesz az aratógép a mezőgazdasági népesség testi erejére.

A munkás testi épségének fentartásához szükséges C. Voit szerint¹⁾ nyers tápanyagokban

	fehérje	zsír	szénhidrát
a) Közepes munkájú munkásnak	118 gr.	56 gr.	500 gr.
a) Megfeszített munkájú munkásnak	145 „	100 „	447 „

Farkas szerint-) e tápanyagszükségletet csak tót és oláh aratóink nem érik el (ezért nem lehet őket sztrájk-törőknek sem használni), a többiek tápanyagai látszólag fölöslik a tudománytól megállapított e létminimumul. Tényleg azonban ezek táplálkozásában is a nehezebben emészt-

¹⁾ 1). Wurm: *Die Lebenshaltung der deutschen Arbeiter*. Dresden 1892. 9. old

²⁾ Dr. Farkas Jenő Munkái. Budapest. 1901. 133. old.

hető növényi tápszerek túlnyomóak. Az aratógép megjelenése a táplálkozásban üdvös változást idéz elő akkor, ha a vidék munkabérét s fogyasztókéességét növeli. Megszünteti feltétlenül az aratási vándormunkát s a vele járó idény-tömeoglalást csűrökben, istállókban, melynek egészségi és erkölcsi veszélyeire szót vesztegetni felesleges.

Viszont kétségtelen, hogy ha az aratógépek nyomán maga a munkás vagy a társadalom, amelyben él, a kenyérvesztett 50 vagy 100% arató másirányú foglalkoztatásáról nem gondoskodik elég gyorsan, az arató sorsa elborul. A bajor hegyvidékről jelentik, hogy a mezőgazdasági nap-számosok, mióta a gépek által keresetök egy részét elvesztették, télen át lisztkásával táplálkoznak, amit egy kevés zsírral öntenek fel.¹⁾

Az a kérdés most az aratóember testi érdekeit illetőleg is, amire már minden egyéb szempontból tagadólag kellett felelnünk: elkerülhető-e, megakasztható-e az aratás új irányú fejlődése? Igazuk van-e a régi idők dicsérőinek, akik a pusztuló arató-társadalmat valami újféle bukolikus eszményítéssel akarják életre melengetni?

Nézzük a kaszás arató fizikumát. Nem munkáját, nem táplálékát, nem lakását többé: az eredményt, a szervezet életét. Itt rejtőzik a letagadhatatlan érv, amelyet csűrni-csavarni nem lehet.

Az 1905-i dunántúli arató-sztrájk területére vezetjük olvasóinkat. A Balaton és a Duna közt termékeny völgy-ségek húzódnak végig, dús gabonaföldek, melyeket csak itt-ott vált fel a soványabb homok. Legrégibb műveltségünk területe ez s 1905 nyara óta legnagyobb arató-sztrájkunk színhelye is. A legjobb fajta hazai aratómunkás, akinek apái és ősapái is kaszával dolgoztak, tette le itt keserű daccal munkája fegyverét. A hosszan elnyúló

¹⁾ (*Generalbericht ü d. Sanitätsverwaltung im Königreich Bayern für 1884 u. 1885.*)

csatater egyik fajmagyar szögletéből sztrájk miatt a szekszárdi törvényszéki fogházba került többnyire északi Tolna-megyéből 59 arató. A fogház fűzfavessző-szedésre óhajtotta őket alkalmazni, de az előírás szerint munkára alkalmazás előtt a fogház-orvos minden egyes rabot orvosilag megvizsgálni köteles. Dr. Kramolin Gyula fogház-orvos ur, aki a vizsgálatot végezte, kérelmemre volt szives a vizsgálat eredményének alatt közölt részletes adatait rendelkezésemre bocsájtani:

Sorszám	Név	Életkor években	Lakóhely	Családi állapot	Gyermekel- száma	Egészségi állapotára vonatkozó észrevételek
1	M. J. ...	48	Szakacs	nős	2	Idült alkoholizmusból eredő reszketés.
2	G. P. ...	54	»	»	4	Nagyobbfokú véredényelmeszesedés, vér- szegénység.
3	F. J. ...	37	»	»	—	Erősebbfokú idült köthártyalob.
4	A. A. ...	54	»	»	2	Kisebbfokú aorta-elmeszesedés.
5	Sz. J. ...	45	»	»	3	Egészséges.
6	F. Gy. ...	44	»	»	4	Idült bñhurut. Sípadt. Betegesen le- fogyott.
7	B. L. ...	49	»	»	2	Nagyobbfokú aorta-elmeszesedés.
8	G. J. ...	23	»	»	—	Egészséges.
9	B. J. ...	21	»	»	—	»
10	K. J. ...	21	»	legény	—	Baloldali arc-sorvadás.
11	M. M. ...	21	»	»	—	Egészséges.
12	Sz. J. ...	18	»	»	—	»
13	R. J. ...	21	»	»	—	»
14	Sz. Gy. ...	19	»	»	—	»
15	F. P. ...	27	»	nős	2	Szerui szivbaj. Vérszegénység.
16	D. Gy. ...	27	»	»	1	Egészséges.
17	N. L. ...	27	»	»	2	»
18	M. F. ...	25	»	»	1	Szerui szivbaj. Nagyfokú lesorványodás.
19	K. F. ...	33	»	»	2	Görvölybőr. Trachomagyanus szemlob.
20	N. J. ...	29	»	»	1	Egészséges.
21	H. Gy. ...	26	»	»	1	»
22	L. J. ...	26	Kánya	»	2	Szerui szivbaj.
23	Ü. F. ...	35	»	»	4	Egészséges.
24	Ü. M. ...	33	»	»	3	»
25	T. B. ...	32	Döbrököz	»	3	Iszákos küllem. Erős reszketés.

Sorszám	Név	Életkor éveiben	Lakóhely	Családi állapot	Gyermek száma	Egészségi állapotára vonatkozó észrevételek
26	N. F. ...	54	Dóbróköz	nős	5	Egészséges.
27	Z. J. ...	35	»	»	2	»
28	K. J. ...	26	»	legény	—	»
29	R. J. ...	53	»	nős	3	Tüdőcsúcsurut. Lelegyott. Balszemére vak.
30	F. J. ...	53	»	»	4	Egészséges.
31	P. J. ...	29	Kocsola	»	2	»
32	H. F. ...	47	»	»	3	»
33	Ü. L. ...	37	»	»	2	Szervi szívbj.
34	B. Gy. ...	24	»	»	—	Egészséges.
35	Z. J. ...	25	»	»	1	»
36	V. Sz. ...	42	»	»	3	Nagyobbfokú időit köthetyalob.
37	N. J. ...	27	»	»	—	Erősebb vérszegénység.
38	D. V. ...	30	»	»	1	Nagyfokú lelegyás. Vérszegénység.
39	T. J. ...	28	»	»	2	Szervi szívbj.
40	K. F. ...	29	»	legény	—	Egészséges.
41	W. M. ...	29	»	nős	1	»
42	B. Á. ...	27	»	»	—	Szervi szívbj.
43	O. V. ...	27	»	»	1	Egészséges.
44	F. P. ...	29	»	»	2	»
45	T. M. ...	25	»	»	—	Tüdőcsúcsurut. Szervi szívbj.
46	B. L. ...	24	»	»	—	Egészséges.
47	N. P. ...	24	»	»	—	Szervi szívbj.
48	Cs. J. ...	27	»	»	—	Bujakór.
49	V. J. ...	25	»	»	—	Egészséges.
50	J. J. ...	28	»	»	1	Szervi szívbj. Erősebb vérszegénység.
51	D. A. ...	24	»	»	—	Egészséges.
52	K. J. ...	21	»	legény	—	Balszemére vak.
53	K. J. ...	28	»	nős	1	Egészséges.
54	G. Gy. ...	28	»	»	1	»
55	K. J. ...	17	»	legény	—	Fejlődésben erősen visszamaradt. Vérszegény. Vézna.
56	K. J. ...	28	»	nős	—	Egészséges.
57	F. J. ...	17	»	legény	—	Szervi szívbj.
58	G. J. ...	30	»	nős	—	Egészséges.
59	F. J. ...	42	»	»	3	»

A fogházorvos úr összesen 59 sztrájkoló arató-

munkást vizsgált meg, ezek közül 49 nő, 10 legény. A nők közt gyermektelen volt 14, gyermeke volt 35-nek, a gyermekek összes száma 76. Az 59 megvizsgált arató között teljesen egészséges csak 33, illetve 32 volt, beteg vagy beteges 26, illetve 27. A betegségek közt feltűnő nagy számmal szerepel a szervi szívbaj (10 eset) és általános vérszegénység (4), a többi 12 eset különféle bajok között oszlik meg.

A szervi szívbajban szenvedő 10 arató közül 9 fiatalabb 30 évesnél, egy közülök 17 éves. A betegségek valószínű okai közt nagy arányban szerepelhet: túlcsigázottság, rossz táplálkozás és mértéktelen alkohol-élvezet.

Nem Toldi Miklósok karja vágja már a rendet Magyarországon. Az aratás sürgetésének s a helytelen táplálkozásnak deficitjét sínyli a legújabb aratónemzedék. Az 59 arató közül minden hatodik szívbajos volt, ezenkívül volt több vérszegény, tüdőbajos, bujakóros stb. Ez egyetlen vizsgálat adatait lehetetlen az egész országra általánosítani. De feltűnő, hogy szabad levegőn, természettől fogva egészségesebb létfeltételek közt élő mezőgazdasági népességünk halálozási százaléka az ország átlagában magasabb, mint a városi lakosságé. Szó sincs róla, hogy ezt a kaszaaratás és a táplálkozás aránytalanságának tudjuk be. Más gazdasági munkák, egyébként is gyenge táplálkozás, mértéktelen alkohol-élvezet, lakásnyomorúság, hiányos fűtés, hiányos ruházkodás és öröklött hajlamok is bizonyára résztvettek a szekszárdi sötét kórkép megteremtésében. Amire a gondolkozó és igaz emberek figyelmét felhívni óhajtjuk, nem kiszínezett kép, nem könnyelmű általánosítás, hanem az az okmányilag megállapított tény, hogy Magyarország egyik legpolgárosultabb vármegyéjében, ahol a munkások helyzete nem aránytalanul rossz, szívbajos és más szervi pusztu-

lásban szenvedő emberek is végeznek arató-munkát. Arató-munkát, amely az izzó nap hevében, 15-15½ órai munkaidőn át, nagy izomfeszültséggel és alkoholyámolítással e szervi pusztulásokat mód nélkül siettet. Malomalatti bölcsesség vagy hazug érzélgés az, a mely ily körülmények között visszariad az aratógéptől, mert a parasztot megfosztja „létminimumától”. Ez a „létminimum*” még nincs meg, vagy legalább is nincs meg mindenütt, ezt a „létminimum”-ot nemzedékek erőfeszítésének, tudásának, összetartásának kell megteremtenie.

VII.

Eredmények. A mely társadalom reátér a géparatásra a nélkül, hogy ugyanakkor minden más feladatot félretéve ereje összeszedésével a kenyerétvesztett fölös népesség más irányú foglalkoztatásáról gondoskodnék, magára vessen, ha parasztsága még teljesebben degenerálódik, vagy kivándorol. A másirányú foglalkoztatást megadhatja a belterjesebb mezőgazdaság, még inkább az ipar és kereskedelem. Mindenekfelett azonban a gazdasági élet szervezése. Mert ha az aratógépek nyomában csak úgy mint néhány évtized előtt a gőzcséplőgépek elterjedésekor, sűrűn látunk koldusbotot, ez csak a közellátók szemében érv a mezőgazdasági mechanika ellen; aki a dolgok mélyét nézi, meglátja, hogy a társadalom szervezetlenségében van a hiba. Szervezett társadalom ily elemi erejű, feltartóztatlan változásokat is koldusbotok nélkül bonyolítana le.

Kétezer éve elnémultak már a Fratres Arvalium ősrégi aratási ünnepei. Misztikus dalaik belevesztek a feledésbe s amint a századok múltak, felszakad a homály és mind tisztábban látszik meg az aranykalászok fölé görnyedő arató alakja. Mégis, mintha kevésbé ismert sorsa, kevésbé méltatott fáradalma kimaradt volna az új idők lelkéből. A világ ment előre, a társadalmi rend törtetve

fejlődött, de az aratót mint objektumot vitte magával, mely a többiek, a szubjektumok kedvéért van, mint természetítői adott tényező.

André Réville a középkor parasztjáról szóló tanulmánya végén elbúcsúzik „Jacques Bonhomme-tól, a középkor földműves-proletárjától, aki oly sokat dolgozott s magának oly keveset szerzett. Tőle, aki nem elemezgette én-jét, a ki nem merült el bölcsekedésbe és reflexiókba, de értett ahhoz, a mihez a szellem lovagjai nem értenek, tudott cselekedni, tudott fáradni, tudott szenvedni.

Azt gondoljuk, korán búcsúzott el tőle André Réville. Jacques Bonhomme, Tiborc tovább éltek, mint a középkor, tovább éltek mint a röghözkötés és a jobbágy-ság. De ez a kor, a miénk az, a mely utoljára látja őket. Nem a kódexek üres, halott szava tüntet el típusokat a társadalmi szervezetből. A gazdasági és lelki fejlődés nem engedi a magát elbitorolni s a míg ez egymásba fonódó kettős evolúció el nem ért pihenőjére: hiába minden. Parlamentek évtizedes vitái, vérázott barrikádok, kodifikált ábrándok fölött a fejlődés közömbösen megy a maga ismeretlen ütemű útján.

Az emberiség javát szolgálja végeredményben az a vidéki skót pap, a neve Patrick Bells, aki az 1826-ik esztendőben egy már negyven éve vajúdo tervet vált valóra: megszerkeszti az első használható marokrakógépet. Azóta nyolczvan év múlt el s az aratógép csak most terjed el világszerte. A széthúzó érdekek, óhajok, hagyományok súlya alatt mily lassan lépked az emberiség előre! Az amerikai szecesszionista háborúnak kellett közbejönnie, hogy a munkáskezeket megtizedelje és kényszerítő erővel szorítsa rá a technikusokat teljesen önműködő kévekető megszerkesztésére (1864).¹⁾ Ennek

¹⁾ Siegfried Gerstl: *Aus der Geschichte der Mähmaschinen*. Wien, 1900. 27. oldal.

nyomában a ritka népességű Amerika²⁾ óriási erővel veszi fel a versenyt a sűrűn lakott régi gabonatermelő országokkal. Olcsó földjével, olcsó gabonájával, magas munkabéreivel hadat üzen az ó-világ feudális termelési rendjének. Az elaszticitás üzen hadat a vaskorszaknak, a mozgékonyosság a maradiságnak, az alkalmazkodás az alakiságnak.

Ebben a hadjáratban kap halálos sebet Jacques Bonhomme, a hosszantűró és Tiborc, az alázatos.

A mi nemzedékünk látja őket utoljára. Búcsúzni most búcsúzhatunk tőlük. A mi gabonaföldjeinkről is eltűnik az unskilled labourer, a tizenötóra munkása, megbénult öntudata, egykedvű tekintete. Utoljára látjuk őt íaluvégi nádas tanyáján, ahogy behúzódik családjával egy kicsiny sötét szobába, amint a községháza előtt munkát tudakol, őt, aki annyit dolgozott értünk századokon át, az ezeréves csöndes vértanút. Óriási folyam módjára árad ki e pusztuló osztály a régi gabonaföldekről keletre, nyugatra, új feltételek közé, új élet reményében, új televények fölé. S az ittmaradó részt is csökkenő munkabírás és ki nem apadó nyugtalanság emészti. Őket a régi sorsban — csűrhetjük-csavarhatjuk a merre akarjuk — megtartani nem lehet. Az ő ügyöket felvenni, megépíteni a gépek diadalútja mellé az új életigények diadalutját: ezért érdemes egy egész nemzedék erélyét megfeszíteni.

1917.

Az aratógép rohamos terjedését, mint az azóta eltelt tizenkét év igazolta, helyesen jósolta meg a fenti tanul-

¹⁾ 1900-ben az Unió egy-egy mértföldnégyzetére esett 214 lélek. Western Divisionra 35, Észak Dakotára 45, Kaliforniára 9 5. Floridára 9 7 lélek esett mértföldnégyzetenként. Ezzel szemben ugyanakkor Németországban mértföldnégyzetenként esik 269,9, Ausztriában 226, Magyarországon 154, Romániában 117 lélek. (*Stalesmans Year-Book*. 1905)

mány. Akik akkor elméletinek nevezték levezetésünket s mikor a dunántúli televény megkeveredett búzájában tört aeroplánként vesztegeltek aratógépeink, az „úgy-e megmondtam, fiatal barátom?” és a „szép-szép, de nem hozzánk való” derűségével vonogatták vállalkat, lassan mégis csak elhallgattak és félreálltak. Mindössze tizenkét év múlt el és Magyarországon nincs valamire való mezőgazdasági nagyüzem, amely legalább néhány aratógéppel ne dolgoznék. Németországban a 20 hektáron felüli kisbirtokok több mint fele aratógéppel dolgozik. Magyarország és Ausztria szerződéses vámterületére az Egyesült-Államok kaszáló- és aratógépeiből 1909-ben 2,705.000, 1910-ben 3,453.000, 1911-ben 4,323.000, 1912-ben 8,087.000, 1913-ban 7,278.000 K értékűt hoztak be. Az aratósztrájk vihar-sarka megtisztult s a pusztai bérmozgalmak nyári erupció helyett mindinkább az ipari szakszervezetek okozta egyenletes feszültséghez hasonlítanak. A feltevések, berendezkedések-hosszú emeletsora szakadt be ezzel.

Ezen a háború nem változtatott. A földrengés nem változtatja meg a szerves élet feltételeit a földön. A szabadabb ember szellemibb és jobb élete felé megyünk s visszafordulnunk nem adatott. „Vaszilij siess!” szólt gazdatisztem az asztag tetején ödöngő muzsikra. Ez pedig csendesen elmosolyodott és fejét rázva így szólt: „*fogoly nem siet*”. A magyar gazda írja szívébe az orosz fogoly szavát. Az aratógép kapcsán tizenkét évvel ezelőtt épen azt igyekeztünk igazolni, amit a muzsik mond: a kelletlenül végzett munka zárszámadása kedvező nem lehet. A munkás többet és tökéletesebben dolgozik, ha a munka tervét, kapcsolatait ismeri s ha eredményében részesül. Szellemibb, kvalifikáltabb teljesítmények jobban fizethetők, mert egyenletesebbek és szaporábbak. Európában az ültetvényes számvetése tarthatatlan.

II.

A FÖLD.

A KISBIRTOK ESZMÉNYÍTÉSE.

(1907.)

I.

Kemény harc folyik gazdaságpolitikai irodalmunkban a birtokmegosztás kérdése körül. A magyar föld tagozódása feltűnően szélsőséges. A megosztást a kötött birtok nagy terjedelme is bonyolítja; azonban helyesebb lesz ez alkalommal tisztán a morfológia kérdésére szorítkoznunk.

Minthogy a kisbirtok eszményítői a probléma elvi részében csak a kis- és nagybirtokot állítják egymással szembe, ezt a felosztást következő fejtegetéseink számára megtartjuk, a finomabb disztinkciókat (törpebirtok, közép-birtok, idegen munkás nélkül és idegen munkással dolgozó kisbirtok s. i. t.) mellőzve) A kis- és nagybirtok lélektani és politikai vonatkozásaitól is lehetőleg eltekintünk s csupán üzemi párhuzamra fogunk szorítkozni. E pontban követik el a legvégzetesebb felszínességeket a kisbirtok fanatikusai. Felette bonyolult kérdés ez, melyben az ítéletek legtöbbször — véleményünk szerint — túlságosan határozott. Ily biztos ítéletű inkább az agitáció szokott lenni, mint a meggondolás, ily boszorkányos gyor-

*) Normatívumul talán elfogadhatunk annyit, hogy kisbirtoknak vesszük fel azokat a birtoktesteket, amelyek még nem bírnak meg egy aratógépet (100 kat. holdnál kisebbek). Valamelyes határsorompót állítottunk így fel a gabona-termelő tőkés mezőgazdasággal szemben. Az itt elmondottak *mutatis mutandis* megállanak a kisbérletre is.

sasággal inkább a politika képes a dolgok végére járni, mint a tudomány.

Bizonyos melankóliával kell bevallanunk, hogy sem jobb-, sem pedig balfelé nem tudunk isten-igazában frontot csinálni. A birtok-morfológia kérdését még nem látjuk eléggé kimerítve ahhoz, hogy ítélethozatalra kerülhessen a sor. Ezek alapján felesleges hangsúlyoznunk, hogy nem a kisbirtok ellen írunk, hanem az ellenmondást nem tűrő rajongás ellen, mellyel a kisbirtok gazdasági fajsúlyát körülveszik.

Országunkban a bűnök és sebek ezreit érezzük s népünk szerencsétlenségét, nyomorúságát, földönfutását a Parcellával elhárítva nem látjuk. Sőt veszélyesnek tartjuk a figyelem átterelését mélyebben fekvő bajokról a morfológiai hibára. Nem az a kérdés, van-e része az országos visszafejlődésben a nagybirtokosnak, hanem az: azért van-e része benne, mert üzeme nagy?

Előbb megnézzük a forrásokat, ahonnan a kisüzem eszményítése kiindult. Azután sorra vesszük az érveket, melyeket a kisbirtok abszolút vagy relatív fölényéről szoktak hangoztatni. Látni fogjuk, hogy a kisbirtok túlbecsülői a tények egész sorozatát figyelmen kívül hagyják, mert e tények nem kedveznek szuppozícióiknak.

II.

A kisbirtok eszményitől. A kisbirtok túlbecsülése nem mai keletű. Plinius kimondotta a szálló-igét, hogy a római birodalom hanyatlását a kisbirtok alkonya okozta. Azóta ez az Ítélet meg-megéledt, valahányszor szükség volt reá,*) ámbár a római birodalom hanyatlását ma már sok más gazdasági tényezővel is magyarázzák, így az itáliai termőföld kimerülésével és a külterjes gazdálkodás

*) A Napóleontól szólongatott Ferenc császár mondotta: *Jetzt heisst es, lieber Zichy, leise auftreten, die Völker sind Jetzt auch Etwas.*

csődjével. A nagy válságban a gazdagok kerekedtek felül s az elnéptelenedett vidékeken így keletkeztek — a katasztrófa okozataiként — latifundiumok.

Azonban a kisbirtok fajsúlyának túlzása, mint mondtuk, föl-föléledt a későbbi időkben is, valahányszor a parasztra — egy vagy más tekintetből — szükség volt. A porosz királyok a XVIII. századtól kezdve hathatósan védik a parasztot a lovagok ellen, akik a parasztbirtokok legnagyobb részére már rátették kezöket. Ha e védelem okait kutatjuk, azt találjuk (miként I. Mátyás, Mária Terézia és II. József magyar királyoknál), hogy a királyoknak azidőtt adóalanyokra és katonákra volt fokozott mértékben szükségök s e szükségletet veszélyeztették az úri foglalások.

Még több lelkesedéssel veszi körül a kisbirtokot a francia forradalom. Franciaország kisgazda-osztálya ugyan jóval régibb mint a forradalom, mert már sokkal előbb országszerte uralkodó volt a kisbérleti rendszer, de a kisüzem szinte vallásos kultusza a forradalom ideológiájához tartozik. Míg Quesnay kimutatja, hogy a nagyüzem holdja közel háromszor annyit hoz, mint a kisüzem holdja,*) míg Young, Marshall és Pattullo valóságos vádiratokat tesznek közzé a kisüzem ellen,**) addig Mirabeau kiadja a jelszót: *chérissiez les petits!* és a századvégi Cahier-k izgatottan követelik a törvényes birtokmaximumot és a hűbérbirtokok felosztását. A kisbirtokimádó nemzetgyűlésekre azonban jól megfelel már az 1796. április 16-iki törvény, mely halálbüntetéssel sújtja mindazokat, akik a magánbirtokok felosztására törekszenek. A kisbirtok eszményítésére a harmadik rendnek csak addig

*) *Oeuvres*. 200-206. továbbá 334. oldal.

**) Ezt az eszmejárást tükrözik később Thaer iratai (v. o. *Einleitung zur Kenntniss in die englische Landwirtschaft*. 99-110. old.) s töle szivárgott utóbb hozzánk is.

volt gondja, amíg katonákra volt szüksége. Akár a porosz királyoknak.

Már a francia forradalmat megelőzőleg, de azóta is máig — Smith Ádámtól Hieronymi Károlyig és Colbert-től Hegedűs Lórántig — a mozgó-tőke ideológusai és politikusai ki nem fogytak a parasztbirtok dicsőítéséből. „Hasonlítsátok össze, mondja Smith Ádám a XVIII. század hetvenes éveiben, a nagy nemesi birtokok jelen állapotát a kisparasztok birtokaival és bizonyára átlátjátok, mily kevésbé alkalmas a nagy kiterjedésű mezőgazdasági üzem a föld megműveléséhez.” Necker, D'Argenson, Mirabeau, Des Places, Butel-Dumont, Rozier versenyt lelkesedtek a spártai és római birtokmegosztásért. „Az előnyöket, mondja Wolters*) melyeket a kisbirtok juttat az államnak, éig emelték. Nemcsak Rómával, hanem Spártával, Egyiptommal, Palesztinával és Chinával is előhozakodtak és igyekeztek kimutatni, hogy e birodalmak hanyatlása nagybirtokok képződésével kezdődik.”

A mozgó-tőke s a polgári osztály e rokonszenve több forrásra vezethető-vissza. Egyik forrás a modern államélet, mely tulajdonképen a burzsoázia érdekében létesült. Ez az elvont államélet ugyanazokra a paraszti szolgáltatásokra volt utalva, mint annakelőtte a királyok. Nem lóvén még megállapodott, kiforrott ipari bér munkáshad, a kisbirtokos parasztság képezte azt a tömeget, mely a jogbiztonság terheit viselte. Másfelől az új parasztság keletkezésénél fogva ellensége a mozgó-tőke régi ellenségének, a hűbériségnek, de egyben konzervativizmusánál fogva ellensége a mozgó-tőke új ellenségének, a proletariátusnak. Az iparba fektetett tőkének ezenfelül munkáskezerekre volt szüksége, hogy gyümölcsözzék. Erre pedig a kisbirtok gyermekfeleslege volt a legalkalmasabb. És

*) *Studien u. Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich* von 1700. bis 1790. 190. old. és köv.

valóban: a kisbirtok eszményítése régtől fogva ott veilegerősebb gyökeret, ahol kapitalisztikus színezetű ipar kezd létesülni. Már a német parasztlázadások idején gyanakodva néz a nemesség egy csomó városra, mint a melyek a földéhes forradalmat jó szemmel nézik.*) A XVIII. század elején erős kisbirtokrokonszerv észlelhető Európa első nagyipari központjaiban, Észak-Olaszországban és Belgiumban, hol a rendek a XVIII. század derekán 150 kis holdban szabják meg az új birtokszerzés maximumát.

Nálunk élesebben csak a legújabb időben — előbb nem lévén nagyiparunk — látszik meg a gyáriparosság idehajló tendenciája. A magyar gyárosok egy szellemes vezérférfia felállítja a kivándorlás ellen azt a recipét, hogy mivel Amerika munkabéreiből versenyezni nem tudunk, elégítsük ki a paraszt földéhséget mert latifundiumunk van elég. E lélektani spekuláció behálózásával akarja Hegedűs Lóránt röghöz kötni a parasztot, mint-hogy a gyáriparos nem tud vagy nem szándékozik magasabb munkabéretet fizetni. Igaz ugyan, hogy kivándorló parasztságunknak csak töredékes százaléka megy Amerikában potom földet foglalni a nyugati államokba és Kanadába. Súlyos zömük ipari munkás lesz, jeléül annak, hogy a földéhség Magyarországon is a jobb megélhetésre való törekvésnek csupán egy sajátos kategóriája. Ezzel Hegedűs nem számol. Nem tudjuk kielégíteni parasztságunk életigényeit? Jó: — elégítsük ki álmait! Valóban, nem gondolnók, hogy ez az egyébként zseniális manőver hatásában különböznék a sovíniszta szuggesztiótól s a figyelemelterelés többi tűzijátékaitól.

A szabadelvűség paraszt-politikájával szemközt a szervezett nagybirtok sem maradt tétlenül. Az a veszély

*) E gyanú folytán helyezte át a birodalmi kormány székhelyét Nürnbergből Esslingenbe.

fenyegette, hogy magára marad, segítség nélkül, zátonyon. Hogyan történhetett meg, kérdi Naumann*), hogy a nagybirtokosok a *Bund der Landwirte*-ben élén állanak 150.000 parasztagazdának? Amíg, feleli, Németország kivitt gabonát, a nagybirtokosok a parasztagazdaságok megszűnését és összevásárlását óhajtották, mióta azonban gabonabevitelre szorul az ország, a nagyurak a szervezett parasztság segélyével törvényhozási áremelésre törekcsenek. Közrejátszik a növekvő munkáshiány, a melynek enyhülését a nagygazdák is, miként a nagyiparosok a kisbirtok gyermekfeleslegétől remélik. Több-ágú céljához megtalálta a nagybirtok paraszt-politikája azt az eszközt is, mellyel — saját érdekeinek minden csorbítása nélkül — szövetségesül hívhatja a kisbirtokot. A közvetítő kereskedelem lehető kiküszöbölését, a szövetkezeti propagandát értjük, mely nálunk is a nagybirtokosoktól indult ki.

Végül, hogy az *ensemble* teljes legyen, a szocialisták s beállanak — többé-kevésbbé elkényszeredett képpel — a kisbirtok udvaroncai közé. Egész őszintén megvallják, hogy nekik is katonákra van szükségök, akár a porosz királyoknak, a mozgó-tőke államrendjének, Hegedűs Lórántnak és a *Bund der Landwirte*-nek. „Írországtól Szcíliaig, mondja Engels, a paraszt a népességnek, termelésnek és politikai hatalomnak igen jelentős tényezője.” Hasonlóképen nyilatkozik Liebknecht. Vandervele a kisbirtokot „tiszteletben akarja tartani”, mint ahogy a római impérium is meghagyta a behódolt népeknek saját isteneiket. Jaurès a francia agrárvitában tüzes parasztvédő, szinte agrárius beszédeket tart.

Nyomdokukat követi egy kicsiny magyar csoport is, mely egyes haruszpexek sejtése szerint szocialistának volna mondható, de nevezzük kicsinyt istenesebb szóval: radi-

*) Demokratie u. Kaiserthum, 100. old.

kálisnak. Közöttük, ha nem tévedünk, Jászi Oszkár adta ki a *morbis latifundii* jelszót (*cette roille féodale*, mondja egy 1789-iki francia röpirat), követői pedig az egyetlen szempont szokott vakbuzgalmával írják napról-napra nagybirtok-lenéző és kisbirtok-dicsőítő cikkeiket. Egy brit-indiai főtisztviselő ugyan arra kéri kormányát: küldjön a hinduk közé mezőgazdasággal foglalkozó bírákat (*agriculturists as judges in agricultural lands*) A magyar nagybirtok bíráit illetően elállunk a hasonló kérelemtől annál is inkább, mert kétségtelenül gazdag elméleti tudásuk jórészen pótolja a kétségtelenül hiányzó gyakorlatot.*)

Szó ami szó: a kisbirtoknak osztály- és nemzetközi udvarlásban van része. Még nálunk ideig-óráig látszik némi ellenhatás. A történelmi ingatlan-hatalom csábja még él a szalma-eladásból élő latifundiumon is és olykor felfelhangzik egy-egy essayba foglalt éktelen káromkodás a lelketlen parcella-tudósok ellen. Maga az egyház keserű tapasztalatokat tett Franciaországban, hol hatalmának nagyobb fele az ingó vagyon fövényére épült. Ezért e körök részéről némi tartózkodás észlelhető ma még. Annál élénkebb a kisbirtok-kedvezés a liberálisok és radijcalispek részéről. Már a *Pester Lloyd* is a földosztást sürgeti és Hieronymi Károly a kisbirtoktól várja nemzetgazdaságunk regenerálását.

A leghevesebbek, a legtöbb érveléssel, adattal dolgozók a radikálisok. Írásaikból szinte az olvasható ki, hogy a kisbirtok immanensen mintagazdaság, ellenben a nagyüzem sarlatánok vagy fajankók kezében van, akik nem tudnak semmit, nem tanulnak semmit, akik találékonyság és

*) Akik egy vagy más okból nem vallanak színt, az erkölcsi momentum hangsúlyosabban jeleskednek. Így bizonyos kisbirtokvédő klerikális és nacionalista töredékek. »A szocialisták, mondja Deschanel, épenúgy, mint az utilitárius nemzetgazdák, akik elítélik a kisbirtokot, nem veszik eléggé számba az emberi, az erkölcsi elemet. A parasztbirtoknak sikerül sokat termelni még közép-szerű eszközökkel is, mert olyan földet mivel, mely az övé s milyet szeret. A kisgazda kétszer annyi munkát végez, ha magáén dolgozik, mintha a két keze munkáját szomszédjának adja bérbe.« (1897. júl. 10-én a francia kamarában.)

tájékozottság nélkül aratják le, amijök éppen terem. Persze a példákat a lehető legnagyobb egyoldalúsággal válogatják meg. úgy látszik, sohasem hallották hírét a német nagyistállóknak, az angol nagybirtok úttörő munkájának s minmagunknál a mosón-, sopron-, vas- és tolnamegyei hírneves szarvasmarha-nagytenyészeteknek, Frigyes főherceg uradalmainak (melyeket már a Berlinben lakó Kautsky is észrevett), Mezőhegyes, Bábolna, Kisbér a kisbirtokra is kiható eredményeinek, a Szulkovszky hercegi uradalom vagy Wert heimstein sertésanyagának, Észak- és Közép-Magyarország mintaszerű cukorrépa-uradalmainak, magnemesítő nagybirtokainknak stb.*) Ha Ha kisbirtokról van szó, Dánia és Hollandiába mennek példákért, — a nagyüzem példatára azonban a Campagna s a legsötétebb Magyar-Alföld. Mit szólnának ugyanők, ha mi meg a norfolki nagyüzemek mellé az oláh paraszt vagy a kis-orosz muzsik gazdaságát állítanók párhuzamul?

III.

A Parcella megjelenik a látóhatáron. A magyar népszínművek flnomkezü szalonparasztja tehát bevonult az agrárpolitikába is. Géczy István ur darabjai, Pap Zoltán úr nótás kedve, Pósa bátyánk csengő versei törték az utat e délibábos vidéken.

A kassza-siker itt sem maradhatott el: — a Parcella megjelenik a látóhatáron. Előbb félénken, lopva, mintha kisbirtok volna, utóbb a maga egész specifikus nyomorúságában: a Parcella. A spekuláció lámpát gyújt és körülfut az országban: ahol csömört talál s ahol éhséget talál — a kettőt összehozza. Amit naiv, fiatal tudósok

¹⁾ Egyik állami nagyüzemünk, a mezőhegyesi, fejlődését érdekesen igazolja kat. holdanként) átlagtermésének emelkedése. A búza átlagtermése emelkedett az utolsó húsz évben több mint 100 százalékkal, az árpáé 50, a zabé 85, a tengerié 100 százalékkal. „Ebben az esetben, teszi hozzá Hensch tanár (*Mezőgazdasági Szemle* XXII. 3) a tetemes termésfokozást főképen a talaj mélyebb művelése gö. ekével és a bővebb istállótrágyázás idézte elő, amihez utóbb a műtrágyázás járult. Hasonló eredményekkel számos más uradalomban is találkozunk.”

jóhiszeműséggel, égő szívökben formálnak írássá, agitációvá: a Parcellák ura kezét dörzsölve váltja fel apró pénzre. Bánja is, nézheti is, kinek, mely földből, mennyiért, mennyit ad. Törődik is vele, ha a föld oly kicsinyre aprózódik, hogy művelni sem lehet. Törődik is vele, ha a nincsetlen ember keze üres marad s ha mindent lefoglal a már telkes gazda beteg éhsége, paraszt-gőgje.

„Akciókat” rendez a Parcellák ura s reászózó üzleteibe belekeveri az államot is. Már semmi baj. Nem az apró kazárok nyomorult üzleteiről van már szó, hanem a nagy kazárokról. S a nagy kazárokig nem ér el a pogrom, ereje megtörik rajtuk.*) Hallgatnak a lapok, hiszen most, most, most mentik meg a hazát. Körmönfont fiskálisok, gavallér grófok, parlamenti fezőrök, vadonatúj bárók, soha nem remélt lelkesedéssel fogadják a kisbirtok megmentését.

A paraszt, szegény, csak elvétele ha kalkulál, mikor földet vesz. Hallgat szívére, apáinak szokásaira, felcsigázott reményeire, a rábeszélő szóra és fizet, fizet. Olaszországban, igaz, tíz év alatt megint latifundiumok lettek a parcellákból. Előbb hűbéri, ma hitelintézeti latifundiumok, Rettentő túlfizetések történnek nálunk is parcellázások alkalmával s valószínűtlen, hogy e földárak mellett a paraszt sokáig megélhessen.

Hogyan is dicsekedtek egykor a kemény váltság árán felszabadított orosz jobbágyok? *Mi vasi, zemlja nasal* „Mi a tieitek vagyunk, de a föld a mienk!”

IV.

Sokféle szögletből indult ki a kisbirtok eszményítése. Érdekek, számítások, ösztönök, álmodások színes tömege vonult el előttünk.

1) Viszont — kéz kezet mos — a zsidó bankárok Paristól le egész Budapestig vígan finanszíroznak minden pogromot, ahol zsebelni lehet.

Maradjunk most a jóhiszeműeknél s vegyük szemügyre a hívő lelkesedés embereit érveikben, adataikban, következtetéseikben.

A kisbirtok rajongói gazdasági és társadalomlélektani érvekkel küzdenek. Ezúttal a lélektaniakat mellőzzük s csupán a gazdaságiakkal számolunk le.

Gazdaságilag a kisbirtoknak abszolút és relatív hívei vannak.

A kisbirtok abszolút fölénye. Az abszolút hívek a kisbirtok gazdasági fölényét konjunktúrától és üzemágtól függetlennek mondják. Velők szemben érveink a kisbirtokos

1. üzemtechnikájára,
1. munkateljesítésére és
1. fogyasztóképességére vonatkoznak.

Ez érvek legtöbbje — természetesen — áll a kisbirtok viszonylagos híveire is.

A kisbirtok üzemtechnikája. 1. Bizonyos mezőgazdasági ágakban a tőkés koncentráció előnyei — kooperáció, munkamegosztás, gépek — nyilvánvalólag nagyobb mértékben érvényesülnek, mint a decentralizáció előnyei, — individualizmus, sokoldalúság, emberi munka. Mindezekben a mezőgazdasági ágakban — ilyen főként a gabona-termelés — a tőkés koncentráció előnyei kétségtelenül érvényesülnek. Az erősebb legyőzi a gyengébbet. Áll e törvény ma már a legtöbb kapás-növényre is, mióta a legutóbbi évek ültető-, kapáló-, felszedő-, válogató-, szár-fosztó-, morzsoló- stb. gépeit és módszereit, főként Amerikában sikerült feltalálni. Úgyszintén rövid idő kérdése, hogy a tőkés-főlény törvénye érvényre jusson legfontosabb ipari növényeink (len, kender) termelésében, amihez ma már csak nyüvő- s az eddiginél megfelelőbb bugázó és lombozó-eszkek konstruálása volna szükséges. Mindezekben az üzemekben a kisbirtok fölényéről beszélni meghaladott dolog.

Ki kell egyben emelnünk azt is, hogy a felsorolt üzemágakban a szövetkezés sem helyettesítheti minden vonalon a nagyüzemet. Versenyképes szövetkezeti gabona-termelés ma még alig képzelhető. Amerikára vonatkozólag Davenport E. ur, a *University of Illonies (College of Agriculture)* tanára így válaszolt erre vonatkozó kérdésünkre: „Mezőgazdasági gépszövetkezetek náink nincsenek. Minden mezőgazdasági gép egyéni magánhasználatban áll és valóban nagy ritkaság, ha két vagy három szomszéd szövetkezik valamely különösen költséges gép közös használatára.” A gép szövetkezeti használata inkább oly esetekben valószínű, mikor a használat időpontja független az időjárás szeszélyeitől s a termény romlandóságától.

2. A kisbirtok munkateljesítésének eszményítése felette jól illik Deschanel és a mezőgazdasági mancheszteristák ajkára. De hogy szocialisták, akik gyűlölik a *sweating-et* és tilalmazzák az akkord-vállalkozást, hogyan tömjénezhetnek egy életre szóló *overworking-nek*, — nem értjük. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az egészen régimódi és egészen újmódi parasztgazda egy képen kizsarloja gyermekei, felesége és bérmunkásai munkáját. *)

3. A birtokos paraszt életigénye nem emelkedik ará-

*) A *Verein für Sozialpolitik* Észak- és Nyugat-Németországra vonatkozólag azt találja, hogy a gyermekek mezőgazdasági foglalkoztatása főként a szülők részről történik aggasztó mértékben. A weszfáliai *Bauernvereine* évek óta izgat a *Schulwuth* ellen, mert a parasztgyermekeket az iskola elvonja a munkától. Fokozott belterjességgel a nők mezőgazdasági munkája is fokozódik. Még Vadnay Andor így dicsekszik (*A Tiszamellékről*. 18. old.): »Egyik csodálatos vonása az Alföld minden jóraváló munkásának az a lelkehez nőtt büszkeség, hogy az aszonyt, a családot eltartani kizárólag a férfi kötelessége.« Ugyanezt állapítja meg Sonnino a szicíliai kiscsászáról s részben a parasztasszonyok munkátlanságából magyarázza az utódok veseegészségét. A legtöbbet dolgozó magyarországi parasztgyermek és parasztasszony a belterjesen, dán módra gazdálkodó, jómódú sváb paraszt — e valóságos *Überbauer* — gyermeke és felesége!

Aki munkás a családon túl résztvesz a kisbirtok termelésében, többnyire naagasabb napszámot kap ugyan, mint a szomszédos nagybirtokon, de a nagybirtok munkáshiánya mindazáltal nem nagyobb, mint a határos kisbirtoké. Ez a különösség abban leli magyarázatát, hogy a nagybirtokos, a dolog természetnél fogva, nem képes napszámát oly mértékben sürgetni, zaklatni, kihasználni, mint a kisbirtokos. A parasztgazda családjával együtt folyton nyomában van napszám-

nyosan a birtok hozadékának emelkedésével. *A parasztyermekek és a tehéntej* c. tanulmányunkban kimutatjuk, hogy a tej kivándorlása a szövetkezetek s a kiviteli kereskedelem révén egyenest a falu kirablása. „Egy sajtóságos megfigyelésem van, írja nekünk az abonyi gazdákról Szűcs István tanító úr (1903), azon gyermekek szülőire nézve, kik a rendes kosztot nem adják meg gyermekeiknek. Az t. i., hogy azok nem a szegénység, hanem elsősorban a vagyonszerzés (többnyire földvétele) miatt vonják el a táplálékot gyermekektől is, meg maguktól is, anélkül azonban, hogy ennek helytelenségéről meg volnának győződve.” Hasonlóképen Oroszországból 1886 és 1890 között a tojás- és vajkivitel megkétszereződött. A szibériai parasztgazda fényesnek látszó tojás- és vajgazdasága a másik szögletből nézve azt jelenti, hogy a legszükségesebb tápszereket vonták el a néptől. *) Havellock Ellis**) részben a tej elvonásának tulajdonítja az orosz gyermekek nagy halandósági %-át. Parasztyermekeink ruházkodására vonatkozólag kibocsájtott kérdőíveinkre több vegyes nemzetiségű faluból kaptuk azt a feleletet, hogy a (jobb módú, dán-típusú) sváb paraszt rőszszabbul ruházza gyermekeit, mint a magyar. A lakást illetőleg megállapítjuk, hogy a konyhakertek, a tejgazdaságok kisbirtokosai sem ismernek magasabb standardot az egyetlen hálószobánál. Szülők, gyermekek, öregek, vajúdok és haldoklók egy szobában hálnak. Pedig Ratzel szerint***) a négereknél, malájoknál, indiánoknál igen el van terjedve a szokás, hogy szülők és gyermekek külön szobában alszanak.

sának s ugyancsak kiveszi a munkából a nagybirtokkal szemben fizetett bértöbbletet. Midőn a napszámos alacsonyabb bér mellett megy nagybirtokra dolgozni, a kisebb munka-intenzitást likvidálja. Az ír kisbérlő semmivel sem jobb cselédjéhez, mint az angol földesúr volt az ír kisbérlőhöz!

1) Siepniak: *The Russian Peasantry*. 127. old.

2) *The Nationalisation of Health* 54. old. v. ö. ugyanezt Németországra vonatkozólag: W. Martin: *Der deutsche Bauer*. 148-149. old.

3) *Völkerkunde*. I. 100 old.

A kisbirtok eszményítői bizonyára Dániába utasítanak. Viszont akkor nézzenek el ők az angol nagybirtok háromszobás cselédlakásaiba. És hallgassanak el a kisbirtok abszolút fölényéről szóló tanításukkal, mely egykép megdől az üzemtechnika, a munkateljesítés, valamint a kevés-sel beérés világában.

V.

A kisbirtok relatív fölénye. Kétségtelenül helyesebb nyomokon járnak a kisbirtok relatív, mint abszolút fölényének hitvallói. A relatív hitvallók a kisbirtok fölényét függővé teszik a mezőgazdasági konjunktúráktól s az adott mezőgazdasági üzemágtól. E relatív álláspontnak ma legprecízebb ki fejtői: Conrad hallei tanár és David német szociáldemokrata publicista. Az ő tanítványaik, azt hisszük, a magyar radikális-szocialista kisbirtok-politika képviselői. Ez az álláspont lényegében (néhány közben meghaladott részlet elhagyásával) a következőképpen formulázható: Ma Európában kedvező konjunktúra mutatkozik éppen azokban a mezőgazdasági cikkekben, amelyeket a kisüzem nagyobb hozadékkal képes termelni, mint 'a nagyüzem. Ennélfogva az európai kisüzem ma fölényben van a nagyüzem felett. Minthogy pedig az emiitett konjunktúra oka az a körülmény, hogy a tengerentúli termelés egyelőre csak gabonát képes nagy mennyiségben Európába importálni, ellenben húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt stb. nem, a konjunktúra relatív állandósága valószínű.

Ebben az ítéletben egész csomó probléma rejtőzködik. Hogy ez az ítélet megállhasson, a következő részlet-ítéletek helyessége szükséges:

a) A tengerentúli gabonaverseny állandóan reánehézedik az eutópai gabonatermelésre.

b) A tengerentúli hús-, tej-, főzelék-, gyümölcs-

verseny ugyanakkor nem nehezedik az európai hús-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelésre.

c) E legkedvezőbb esetben is bármely európai hús-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelés a szárazföldi szállítás költségeit és veszélyeit megbírja. Akár közel van a fogyasztó, akár távol.

c) És mindezt koncedálva: meg kell még annak a kettős részlet-ítéletnek is állania, hogy

a) az európai kisbirtok ma társadalmi helyzetétől és gazdasági kapcsolataitól függetlenül fölényes a mondott termelési ágakban és

β) hogy bármely kedvező társadalmi helyzet és gazdasági kapcsolatok mellett is a nagybirtok húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt nem képes oly gazdaságosan előállítani, mint a paraszt.

* * *

A tengerentúli és orosz gabonaverseny. A tengerentúli gabonaverseny alábbhagyása már a közeljövőre vonatkozólag nem kizárt dolog. Az az idő elmúlt, mondja Jentsch, midőn még Észak-Amerikában bitang-jószág volt a föld; ma fizetni kell érte és a farmerek növekvő eladósodásról panaszkodnak; gabonájukat tehát nem vesztegethetik el potom áron és mennél erősebben növekszik az Unió népessége, annál kevesebb fog maradni kivitelre. A rablógazdaságnak, a búza- és megint buzavetesnek is megvan a maga határa és lassanként belterjesebb, tehát drágább művelési módra kell a farmernek áttérnie. Oroszország*) és India**) népessége éhínségekben szenved, az onnan jövő gabonaáradat gazdaságpolitikai szélhámosság

*) Oroszország már a kilencvenes években termésének abnormisan magas százalékát vitte ki (30—40), gabonatermésének mennyiségi és minőségi emelkedése tehát még hosszú ideig a belföldi lakosság ellátására lesz szükséges.

**) Az indiai búzakivitel a 70-es évek elején fejlődött és kulminációját 1891-ben érte el (15.4 millió mm.) Azóta rohamosan hanyatlott, ami különböző lokális tényezők eredménye. Úgy az indiai, mint az orosz és argentinai exportnál az ázsió is jelentékeny szerepet játszott.

és maholnap már csak Argentína marad meg az európai búzatermelés félelmetes versenytársának.*) Nem mondható tehát határozottsággal, hogy a tengerentúli gabona-verseny állandóan reá fog nehezedni az európai gabona-termelésre.

Á tengerentúli és orosz hú-, sajt- és tojásverseny. Vágóállat szállítása a tengerentúlról mindezideig csak korlátozott mértékben sikerült. Ugyan 1889-ben az Unió 206.000 drb. szarvasmarhát küldött Európába, de ehhez óriási túltermelés és árdepresszió volt szükséges, mert az élőállat szállítása a hosszú tengeri úton költséges és kockázatos. Friss húst azonban egész flottaszámra hoznak Angliába hűtőkamrákban Ausztrália és Amerika kapitalisztikusan koncentrált kiviteli vágóhídjaikról. És így — Adler Georg szerint**) — nincs kizárva, hogy Amerika egyszer meg fogja kísérelni, hogy az európai szárazföld hús-élelmezését is magához ragadja.

A dán és holland kisbirtokosok szövetségi sajt-, vaj- és tojás-exportját egyre élesebb verseny fenyegeti Kanada és Oroszország részéről. A dán és holland sajt, vaj és tojás fővevője tudvalevőleg Anglia. Bevettek pedig Cwts-ben az Egyesült Királyságokba sajtot:

	1900	1901	1902	1903	1904
Hollandiából	327.382	315.923	284.020	302.503	233.601
Kanadából	<u>1,511.872</u>	<u>1,547.739</u>	<u>1,709.565</u>	<u>1,848.142</u>	<u>1,900.556</u>
Összes bevétel	2,705.078	2,586.837	3,546.212	2,694.358	2,554.297

Bevettek továbbá ezekben az Egyesült Királyságokba tojást:

Dániából	292.663	362.330	422.185	462.187	432.279
Oroszországból	<u>482.965</u>	<u>539.053</u>	<u>640.685</u>	<u>816.332</u>	<u>843.949</u>
Összes bevétel	2,025.849	2,048.612	2,276.015	2,381.867	2,393.111 ***)

*) *Die Agrarkrisis* 86 old.

**) *Handb. der Staatswiss.* III. 1093. old.

***.) Board of Agriculture and Fisheries: *Agric. Statistics* 1904. Report on he agric. returns... m Great Britain. 188—190. old.

A távol Nyugat és a távol Kelet versenye ugyancsak érzékenyen szorongatja a szövetkezeti kisbirtok legklasszikusabb országait: Dániát és Németalföldet is. Tartja magát ellenben erősen Németalföld tej-exportja, mely Anglia e cikkben való bevitelének %-át teszi.

A tengerentúli főzelék és gyümölcs. A tengerentúli főzelék- és gyümölcsverseny sokkal veszedelmesebb mérveket kezd ölteni. Az angol kormány sok millióval és különleges kiváltságokkal bátorít egy hajóstársaságot, mely külön hajókat épít friss főzelék és gyümölcs tengerentúlról való importjára. A *Peninsular and Oriental Company* ezer és ezer tonnaszámra szállítja az ausztráliai almát Európába.*) A kaliforniai S. Chiara kerületben 1885-86-ban csak szilvafát ötödfél milliót ültettek és köztük két milliónyi francia fajút. Ezek első termését 1890-ben 16 millió fontra becsülték, 1899-ben a termés már 96 millió és 1900-ban 120 millió.**)) új és új óriás méretű gyümölcsös- és szőlő-latifundiumok vannak keletkezőben új-Zealandban és Tasmaniában, Floridában és Kaliforniában, Havai, Tahiti és Kuba szigetén. Európa tengerparti országait már ellepte a tengerentúli gyümölcs és egyre szűkebbre szorul a zóna, mely a szárazföldi parasztgyümölcs *hors concours* területe. A kaliforniai nagy gyümölcsfarmok magukévá téve az európai paraszt egyetlen fegyverét, szövetkezetiileg küldik világgá gyümölcs-termésöket. Maga a *California Fruit Growers Exchange*, a gyümölcsstermelők egyik szervezete, évente mintegy 50 millió korona értékű gyümölcsöt ad el.***)) A *California Cured Fruit Association* egyenest azzal a céllal alakult meg, hogy Németországból és Angliából a kontinentális gyümölcsöt kiküszöbölje. Immár az amerikai gyümölcs

*) Masé-Dari lanár azt állítja, hogy már az olasz piacot is kezdi ellepni a floridai narancs. {*Critica Sociale*. XIII. 7-8. 129. old.)

**)) U. o.

***)) Woodford B. A. a társaság igazgatójának szíves közlése.

és főzelék-konzervek Milano, Róma, Bécs és Budapest delikatessz-üzleteiben is megjelentek.

Lehetséges, hogy a tengerentúli hús-, főzelék- és gyümölcsverseny rövidesen ép oly tényező lesz az európai agrárpiacon, mint amilyen előbb a tengerentúli gabona-verseny volt,

A fogyasztópiac távolsága. A kisbirtok baromfi-, tej-, főzelék- és gyümölcs-termelésben való fölénye minden kétség kizárásával eddigelé csak a fogyasztópiacok közvetlen közelében érvényesült. E fölény föltétele, úgylátszik a romlandóság folytán a biztos és gyors értékesítés lehetősége, a piac igényeihez való individuális simulas, az értékesítés szemmel kísérése és ellenőrzése.*) Különös mértékben áll ez a főzelék-termelésre, mely a hosszú szállítás költségeit különben sem bírja meg. Már a régi Róma konyhakertészetei ott ütötték fel tanyájukat a város körül, így keletkeznek a városi trágyához is könnyen jutó konyhakert-ezrek London, Paris, Berlin és Bruxelles határában. Hivatásuk többek között az is, hogy a nagyvárosból kirándulható szociológusok nagyobb nehézség nélkül láthassák el tanácsokkal Európa mezőgazdaságát.

Főzelék-válság. Viszont ott, ahol a fogyasztó-piac messze van, vagy bizonytalan, a szóbanforgó termékek — de különösen a főzelék — értékesítése teljességgel problematikus. így a kerti termények közül súlyos válság érte az utolsó években a paprikát, káposztát, zöldséget ismételten, legutóbb pedig a spárgát és hagymát. A spárga árhanyatlása körülbelül 75%. Gazdaságom 30 éve termel spárgát, de nemsokára kénytelen leszek felhagyni vele. S à környékbéli kertészek, kik tőlünk kapták annak idején az első spárgagyökereket, ma-holnap

*) Szerintünk Dánia és Németalföld kigazdáinak sikere szomszédos fogyasztójuk: Nagy-Britannia gazdasági egyeduralmának tartozéka. Utóbbi nélkül előbbi sem jött volna létre.

szintén képtelenek lesznek nyereséggel dolgozni. Hasonló sors érte ez évben a hagyma-termelők egy részét. Egy alföldi gazdaság, mely egy év előtt 30 koronával értékesítette a hagyma métermázsáját, az idén 5000 métermázsáa hagymáját egyáltalán semmi áron sem képes eladni. Az egész környék ingyen viszi onnan a hagymát s a gazda örül neki, mert legalább valahogyan túlrad rajta.

Mindezekből kitetszik, hogy a kisbirtok által ma fölényesen termelt cikkek legnagyobb része sokkalta nagyobb mértékben függ a piac közelségétől és változóságától, mint a nagybirtok által fölényesen termelt cikkek legnagyobb része.

Milió. A kisbirtok fölényes termeléséről még a felsorolt cikkekben is csak akkor lehet szó, ha a kisbirtok bizonyos fokú társadalmi fejlettség és megtelelő gazdasági kapcsolatok mellett dolgozik. Alacsony műveltség, rossz közigazgatás és adórendszer, járhatatlan utak, a vasutakon raktár-, vagon és hűtőkocsihiány, kereskedelempolitikai hibák érzékenyebben érintik a kis-, mint a nagygazdát, mert a kisgazda aprólékos, jórészt emberi viszonylatban van mindé bajokkal, mint a nagyüzemes termelés.

Szövetkezetek. A dán kisgazdák nagyszerű tojás- és szalonna-kivitele csak az által fejlődhetett ki, hogy az államkormány a kicsiny ország egyöntetű és áttekinthető termelési tényezőit állandóan vezette és ellenőrizte. úgyszólván a dán kormány garanciája mellett megy Anglia piacára az egységes, jó minőségű tojás és szalona. Ez alig volna lehetséges, ha a dán kisbirtok sokféle gazdasági fejlettség, különböző nemzetiségek stb. között oszlana meg nagy-kiterjedésű ország területén. Döntő momentum továbbá a szövetkezeti hálózat fejlettsége. Magyarországon e téren még nagyon is hátra vagyunk. Könnyű Budapestről prédi-

kálni, hogy a felosztott latifundiumok helyébe óriási szövetkezeti hálózatot kell tenni. Akik ismerik a magyar vidéket, akik tudják, mily nehéz itt a szövetkezetekkel boldogulni, mennyi ellenségeskedés, félreértés, keserű csalódás vár itt arra, aki csak egy szövetkezetet is akar alkotni, sóhajtva fogadják a gigantikus programokat. Pedig szövetkezet nélkül beteg a modern kisbirtok. Szövetkezet nélkül lemarad a világpiacon. Elszigetelt életének csak a mindenféle uzsora örül. *)

Nagyüzemi hústermelés. Újabbban Európában sincs hiány kísérletekben, melyek azt látszanak igazolni, hogy bizonyos társadalomgazdasági föltételek mellett még a kisbirtok legtipikusabb termékei is gazdaságosan termelhetők egészen nagy birtokokon. Az állattenyésztésben és állati termékek előállításában a fölény kérdését a modern angol és német nagyistállók alaposan megbolygatták.

Kétféle kulmináció. úgy tetszik, mintha a szövetkezett kisbirtok előbb kevésbé kapitalizált nagyüzemekkel állt volna szemben az állattenyésztésben és állati termékek előállításában is. A kisbirtoknak emberi munkát kellett nagyobb mértékben halmozni, hogy belterjességének kulminációját elérje. Ellenben a nagybirtoknak tőke útján kellett előállítania saját belterjességének kulminációját. Ez pedig hosszabb és bonyolultabb folyamat. Előbb a mezőgazdaság műszaki forradalmának kellett és kell lefolynia, hogy a tőke előállíthassa a nagybirtok intenzitásának kulminációját.

Nagyüzemi gyümölcstermelés. A gyümölcstermelést illetőleg utaltunk már a tengerentúli kis- és nagyüzem együttes versenyére Európával szemben. Utalunk továbbá

*) Bizonyos részről nálunk a közvetítő-kereskedelem és a parasztság szövetségéről beszélnek a nagybirtok ellen. Erre, szerintünk, csak akkor lehetne gondolni, ha a szövetkezetek nem ütköznének bele a közvetítő-kereskedelem létérdekeibe. Minthogy beleütköznek és minthogy a modern paraszt szövetkezet nélkül el nem lehet, a közvetítő-kereskedelem és a parasztság politikai szövetségének sem jósolhatunk hosszú életet.

a dél-olaszországi gyönyörűen virágzó szőlő-latifundiumokra és az újabban nálunk kifejlődő lapi szőlő-nagybirtokokra. A legmeglepőbb adalékot azonban a zágrábi mezőgazdasági kiállításon találtuk, ahol egy viruló horvát gyümölcs-latifundium számolt be nagyszerű munkájáról. A horvátországi kutjevói uradalom rövid néhány év alatt erdőirtások felett ezer hektár nagyságú gyümölcsöst létesített. A gyümölcsfák száma 234.000 db, a diófán és bogyós gyümölcsön kívül. A talaj megművelése, a fák gondozása, a gyümölcs leszedése, osztályozása és értékesítése nagyüzemileg történik. A latifundium gyümölcssei messze földön ismertek pompás zamatjukról és festeni való szépségükről. Mennyiségi és minőségi eredmény dolgában — ide számítva a nagyterjedelmű szőlőgazdaságot is — a kutjevói uradalom bátran merkozhetik a leggondosabban kezelt kiskertészetekkel. A nagyüzem sokoldalú kísérletekre is gazdagabb alkalmat ad. Becke A. főkertész, ki Kaliforniából jött Kutjevóra, számtalan gyümölcsészeti kísérlettel alapozta meg gyönyörű művét. E nagyarányú kísérletek a talajra, fekvésre, talajelőkészítésre, az üzleti szélességre, alanyokra, nemes fajokra, a nevelési és talajművelési módokra vonatkoznak.*) Arra kérnénk mindenkit, mielőtt pálcát tör a nagybirtok felett, olvasson el egy beszámoló füzetet a kutjevói uradalomról.

VI.

A kisbirtok pillanatnyi fölényét a felsorolt termelési ágakat illetőleg tagadásba venni mindazáltal nem akarjuk. De a kifejtettek után ideje megkérdezni a kisbirtok fanatikusait, elég szolid, elég állandó-e a kisbirtok fölénye ahhoz, hogy a nagyüzemi formát egyszerűen félrelökjük? Elég hatalmas és megalapozott-e a kisbirtok-eszményítő gondolat, hogy figyelmünket általa minden

egyébről elengedjük terelni? Ezen kell kezdeni: a formán? Ez a legégetőbb, ez a legsürgetőbb, ez a legmélyebb: a forna? Elgondolták-e már a kisbirtok eszményitől, minő túltermelés állana elő Magyarországon* épen a kisbirtok romlandó cikkeiben, ha az eszményítők álma i a konyhakertes Magyarország valóra válnék? Egyéb célunk pern volt, mint, hogy David Eduard magyar tanítványait emlékeztessük arra, hogy mesterök mindig csak' a kisbirtok pillanatnyi fölényéről beszél. Ha ez a pillanatnyi konjunktúra elmúlik, a nagytőkés fölény érc törvényeinek átmenetileg felfüggesztett érvényessége magától feléled. Fejtegetéseinket két kérdéssel zárjuk, mely eddigi eredményeinket magában foglalja:

1. Mi lesz a Parcellákból, ha a tengerentúli verseny az ő fölényes terményeiket is devalválja? Pedig ez a lehetőség, amint láttuk, kizárva nincs.

1. Mi lesz a Parcellákból, ha a mezőgazdaság műszaki forradalma versenyképessé teszi a nagyüzemet a Parcellák fölényes termelési ágaiban is? Pedig ez a lehetőség, amint láttuk, szintén nincs kizárva.

Mi lesz, ha egyik vagy mindkét lehetőség bekövetkezik? Mi lesz a távoli piacú, elmaradott, szomorú magyar Parcellából?

Mi sejtjük, mi lesz. A Parcellázó Bankok leakasztják firmájukat és Összevásárló Bankokká alakulnak.

1917.

I.

Parcellázás.

1934-től 1910-ig a mezőgazdasági munkások sorain belül a 4iáz- és földnélküliek aránya kilenc százalékkal csökkent; azonban ugyanakkor nyolcvanezerrel emelke-

dett a közönséges napszámosok száma. Ezenfelül a korszaknak csak utolsó évében is (1910) 33 V₂ ezer mezőgazdasági napszámos és cseléd vándorolt ki, az összes kivándorlók 53%-a. Ellenben a visszavándorlok között számuk csak 3379, az összes visszavándorlottak 19.8%-a. Minden második kivándorló cseléd vagy napszámos, de a visszavándorlok közül csak minden ötödik. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a ház- és földnélküli parasztság számbeli csökkenését nem a parcellázás magyarázza, hanem a ki- és elvándorlás. A törpebirtok észszerű kikerekítésében is csak módjával vesz részt a parcellázás. Még 1910-ben közel 300.000 huszonnégy éven leül magyár birtokos fizet öt koronánál kisebb földadót, 157.000-nek csak két, 135.000-nek csak három és 122.000-nek négy katasztrális holdnyi birtoka van. Az 1910-iki felvétel szerint 414.000 törpebirtokos közül csak 251.000 tud írni-olvasni, a többi keresztet rajzol neve mellé, ha gépet rendel, ha kötelezvényt, szerződést jogosnak elismer, ha végakarátát tollba mondja. Az 5 koronánál kevesebb adótfizetők között 63.000 birtokosnak csak egy szobája van s hetedfélezernek még ennyije sincsen. Az összes adó kategóriákban 14.000 birtokos akad egy szobára menő lakás nélkül s 85.000, kinek konyhája nincs, csak szobája van. Az alacsony életigénynek megfelel a gazdálkodás maradisága. Míg pl. Németországban 1882-ben 133.690, 1895-ben 248.227 s 1907-ben 316.771 az önálló kertészetek száma, nálunk számuk stagnál.

A parcella-kérdést a kisüzemek térnyerése nem dönti el minden esetben. Előbb még azt is meg kell állapítani: lélektani, vagy gazdasági okok idézték-e elő a térnyerést? A kelet-bengáliai takácsok inkább éheztek, semhogy foglalkozást változtassanak. Azért senki sem állítja, hogy versenyképesek az angol textil-iparral.

Tíz év tanulságai nyomán, a háborús parasztkonjunktúrától el nem kápráztatva, változatlan meggyőződéssel

kérdjük: nincs-e a magyar birtokpolitikának egyéb baja, csak a morfológiai s nincs-e szétparcellázott ezerhold elég, amelyen parcellázó bank helyett instruáló bank több jót tehetett volna? Mint ahogy a születések számának fokozásánál égetőbb kérdés a halálozások számának apasztása: a magyar birtokpolitika figyelmét először a *régi kisbirtok* életképességére kellene összpontosítani.

II.

Telepítés.

A pusztá mérőszalaggal elintézett kisbirtokteremtés, melyet felszereltség, szaktudás és szövetkezeti összefogódzás nem kísér nyomon, a *tőzsdére lökött föld* problémája törvényhozási visszahatást eredményezett már a kilencvenes évek derekán. Az első határozott lépés az 1873. XX. és 1886. IV. te. óvatos tapogatódzása után az 1894: V. te, mely szerény keretben a magántelepítést is szabályozza, de főként az állam által való telepítéssel foglalkozik és alapot bocsájt a földművelési kormány rendelkezésére. E törvénycikk alapján 1908-ig mindössze 1590 telepes-család nyert 16 telepen elhelyezést. A telepek túlnyomó része még az olcsó földárak idejében alakult. De az alacsony (2-4%) és ötvenéves törlesztés is hozzájárult a telepek fiskális sikeréhez. Hátralékuk alig van. A beltel keket nagyobbára beépítve, a gazdasági kulturtelepeket beültetve, az utakat és utcákat szabályozva adja át az állam a használatra jogosultaknak; templom, lelkészlak, községháza, jegyző-lakás építéséhez segélyt ad s az 5% iskolai és 3% kiseddóvó adót nem követeli telepesein. De e telepések jövője, ha dolguk még oly jól menne is, fővényen emelkedik, mert gazdasági fajsúlyuk csekély kivétellel silány. A földművelésügyi minisztérium 1908-iki jelentése szerint Szilágyi-telepen a szántótöld 44 százalékát vetették be búzával s Gomboson is a szántó-

földnek felerészében búza van. Igazfalván, panasolja a kormányjelentés, a „gyengébb” telepes csak két lovat köt be; szekéren, ekén és boronán kívül más értékesebb gazdasági eszköze nincsen és szinte rablómódon gazdálkodik. Facseten a telepesek többsége rosszul gazdálkodik; a búza a szántóföld területének telénél többet, a takarmánynövények pedig negyvenedrészt sem foglalják el. Ugyanitt ha nagy állatra átszámítjuk a kisebbeket, minden hat holdra csak egy állat jut, míg az országos átlagban ezer hold kisbirtokon 308 nagy állat él. Némely telepes képes földjének nagyobb részén — minden trágyázás nélkül — egyszeri szántásba éveken át búzát vetni, sőt az is előfordul, hogy lovait az őszi vetés után eladja, nehogy kiteleltetni kelljen. Temes-Rékáson — meséli végül a minisztériumi jelentés — különösen a jobb telepesek részesítik a búzát oly előnyben, hogy 16-17 hold szántóföldjükől 9-10 holdat rendesen az alá szántanak. Ez üvegházban tenyésztett gazdaságoknak legalább is egy része gyengén trágyázott földben túlnyomóan kalászosot termel ugyanakkor, amikor nemzetgazdasági közhely már a kisüzem inferioritása épen kalászosok termelésében. Pénzügyi engedményekben álda-os volt az állam közbelépése. Üzemi eredményeit saját beszámolója nyomán kétkedéssel figyeljük. A telepestől a magyar államnak szigorúbban kellene követelnie az elegendő számos marhát, az okszerű vetésforgót, mint az annuitást. E telepekhez különben sem jut a faluháza előtt ácsorgó napszámos vagy hazátlan zsellér. A kincstár Bácska községeiben ottani illetőségű „józan, szorgalmas kiscgazdákat toborzott telepeseknek, akik habár készpénzben, ingatlanokban és gazdasági felszerelésben annyi vagyonnal bírnak, hogy a telephely vételára fejében 1000 koronát előre befizethetnek, családjukat az első termésig tisztességesen eltartathatják és gazdaságukat felszerelhetik, mégsem tudnak szülőföldjükön terjeszkedni, mivel ott a

kisbirtok erős kezekben van”. A telepek nem a legszegényebb Magyarország szigetei; s amit a künnrekedteknek nyújtanak, inkább a kivételtevés keserítése, semmint példaadó okulás. Ha mégis oly kisbirtokok kikerekítéséről vagy kicseréléséről volna szó, amelyek túlságosan kicsinyek az értelmes gazda s családja eltartására: e telepítéseknek volna gazdasági céljuk. Csakhogy az állam üzemi válogatás nélkül csak a *terjeszkedő vágyat* nézi. Beavatkozása Darányi 120 milliós koncepciójához képest különben is kisszerű; de elvileg is aggályossá teszi az állami telepítést, ha üzemi megfontolás minden esetben meg nem előzi. E pontnál késnünk kellett kissé, mert erkölcsi és nemzeti célú állami tömegtelepítések küszöbén állunk. Elfogadjuk Deschanellel és Tiszával, hogy a kisbirtok erkölcsi kategória s hogy aki csak üzemi szempontból nézi, nem pillantja át a független gazdaosztály egész társadalmi értelmét. Az 1911. XV. tc.-kel szemben sem emlegetjük az élelmes granicsart, ki főúri élnetlenségét értékesíti az állampénztárnál, mikor oláh mumussal ijeszt. Örvidenénk a megszokott faluhatárban, az akáccal árnyalt őstemető mögött frissen támadó járadékirtoknak, melynél a gond egyenletesen teljesíthető kötelességgé oszlik s nem szaladgál kéztördelve a várakozó uzsorához. De nemzeti erőt, életrevalóságot csak akkor látunk az új telepeken, az áhítatos terjeszkedésben, ha a tárgyi körülmények áradata ellenök nem szól. Meg fogja-e engedni a világpolitikai feszültség a háború után is annak a speciális vámvédelemnek fentartását, mely parasztságunkat úgyszólva versenyen kívül helyezte, elszigetelve tőle a balkáni kisbirtok piaci befolyását? Nem lehet vitás, hogy a balkáni kisüzem versenyé súlyosabban nehezednék a magyar kisüzemre, mint a magyar nagyüzemre. Sem a kisbirtokon felszámolt több ember, sem a számos állat többlete magukban véve és minden eshetőség mellett nem irány-

adók. A kisbirtokon a fogyasztók többsége is jelen van a termelőkön kívül, míg a nagyüzem fogyasztóinak többsége távol él, városokban. Ha arról ítélünk, hány embert tart el ez vagy az az üzemféleség: a termelvény mennyiségét kell nézünk, nem a *jelenlevő* népesség számát. Sőt ha bizonyos termékegység előállításához több emberi és állati vesződség, több¹ gyermeki és női izommunka használódik el az egyik üzemben, akkor ezt az üzemet kell alacsonyabbrendűnek mondanunk. *) Arra törekedjünk, *hogy az emberi izommunka kontingense a lehelő legkisebb legyen* s géppel végezzük ami géppel végezhető. A kisüzem mindenütt pártolandó, ahol nem készleteti nemzetünk s az emberiség nagy kultúreszménye mentől több emberi erőfeszítés megtakarítását szellemi célokra. Ámde minden jelszóval szemközt hitetlenül nézzük a parasztyártást, ha szakértelmet nem adunk hozzá, ha a kisüzem termékeinek piaca elérhetetlenül messze esik s ha a birtokba költöző földműves felszerelése negyedakkora telekre sem volna elegendő. *Abasso la nostra proprietà*, kiabálták kikelve olasz törpebirtokosok egy szocialista népgyűlésen. Nehogy a magyarországi jószándék is valaha ilyet halljon. Szeretni a föld népét nem jelenti azt: kisüzemet erőltetni oda is, hova a józan ész nagybirtokot sürget. Csak biztosra menő, megtartható kisbirtokot érdemes teremteni. *Der Bauer ist kein Spielzeug*.

Hogy pedig a demokratikus birtokpolitika nemzeti és erkölcsi érdekből oly pontokon se szoruljon háttérbe s a derekabb napszámos és arravaló cseléd ott is független gazdává emelkedhessek, hol kisüzemet felállítani nem tanácsos: *a demokratikus nagyüzemmel, a földbérlő-szövetkezettel* egyensúlyozzuk birtokpolitikánkat.

¹) A német mezőgazdaságban törpe- és parasztbirtokon 1907 június 12-én 402.625 önálló nő, i.774890 női segítő-családtag s 1.635.161 idegen munkásnő dolgozott, ugyanakkor a nagybirtokon csak 775, 9245 és 499.”85. A törpe- és parasztbirtokon a női munka jóval meghaladja az 50%-ot, a nagybirtokon 40 % körül van. (Kaiserl. Statist. Amt: *Die deutsche Landwirtschaft*. Berlin 1913J E különözet részben magyarázatát leli abban, hogy a kisüzem termelvényű körül a női munka használhatóbb.

III.

Földbérlo-szövetkezet.

Oly birtoktesteket, amelyek körül agrárproletáriátus van, de amelyeket üzemi szempontból nem célszerű kisbirtokokra bontani, szintén a földművelő nép kezére juttathatunk bérlo-szövetkezetek által. A kooperáció különböző belterjessége fér meg a bérlo-szövetkezet fogalma mögött s nem is szükséges az elüto üzemi és lélektani körülményeket egy kaptafára erőltetni. E tömörítés lényege, hogy a *nagyüzem tökekoncentrációjának mentől több előnye egyesülhessen benne a munkás személyes részese-
sedésinek, munka- és érdekeltség-koncentrációjának mentől több előnyével.* A szövetkezés lehetőségét illetőleg tíz év tapasztalatai alapján pesszimizmusunk csökkent. Az eddig elért sikerek még elég szerények ugyan s mentől intenzivebbnek tervezik a földbérlo-szövetkezetet, annál nagyobb az idegenkedés a szolidáris felelősségtől. De legelő-, erdő- és szőlőgazdaságunk a szövetkezeti gazdálkodás számos hagyományos és törvényes formáját gyakorolja hosszú idők óta. Kérdés: a pusztán *mezőgazdasági* közérdek is megengedi-e, hogy szabályozó iniciatívával az állam maga alapítsa és irányítsa a földbérlo-szövetkezeteket? Néha úgy tetszik, mintha épen csak egy-egy állami olajcsepp volna szükséges, hogy a gépezet meginduljon. A földbérlo-szövetkezetet azért nem kell, hogy erőltessük. A szolidaritás a bérleti szerződés közös vállalására s pénzügyi garanciákra szorítkozhatik, felöllelheti a közös anyagbeszerzést és értékesítést s a csak nagyüzemen gazdaságos gépek (gőzeke, cséplőgarnitúra, aratógép) együttes használatát, az istálló, trágyatelep, magtár, kisvasút közös-ségét. De elmehet az olasz módszerű munkaközösségig, amikor a földbérlok úgy dolgoznak együtt egész éven át és saját számlájukra, mint az arató-bandák. Tisza túlsá-

gosan előtérbe tolja birtokpolitikánkban a pszichikumot, túlzottan honorálja a községhatárhoz és a saját földhöz húzó földműves érzékenységét. Ezen a megbecsülésen magában véve nincs semmi kivetni való s csak azt kívánók, vajha sohse hallottunk volna üzemből, gazdasági versenyről, világpiacról, amelyekkel az imponderabiliáknak mérközniük kell. Elhisszük, hogy Tisza népét féltő szívvel jót akar. Jelölje meg az utat, melyen az igazság az ő részén marad. S ne Sancho Pansája legyen két millió lerongyolt Don Ouichotenak, kik zorgócsontu gebe hátán ügetnek a mindennel felérő álmkép felé.

IV.

A háborús kisbirtok

1. A kisüzemű földművelésnek talán legéletbevágóbb háborús eseménye, hogy *a konzerv-fogyaszt és Európa-szerte népszerűvé vált.* A konzerv-ipar kontinentális lendületének a háborúig az az idegenkedés állott útjában, amelylyel a nem-friss élelmiszerekkel szemben a nép széles rétegei viseltettek. Most a katonaságnál s a háborús nagyvárosokban a népmilliók épúgy hozzászoktak a hús, a tej, a főzelék, a gyümölcs konzerv-alakban való fogyasztásához, mint egy óceáni hajó utasai vagy földrajzi okoknál fogva hosszú idő óta Észak-Amerika és Anglia. A fogyasztás óriási felszökkenésétől kedvet kapott a nagytőke is, mely erőszakosan veti magát a konzerv-iparra. Ezzel azonban a kisbirtok termékei elérik a nagybirtok termékeinek időbeli és helyzeti, konjunkturális és szállítási függetlenségét. Csakhogy a kisüzemű mezőgazdálkodás e forradalma Orosz-Lengyelország, Bulgária, Szerbia, Bosznia s a kisüzemre térő Románia kisbirtokait is érinti, nemcsak a magyarországiakat. A kisbirtok független piacán tehát nemcsak a magyar paraszt értékesítheti

a húst, tejet, főzeléket, gyümölcsöt egyenletesebben, nyugodtabban s a gabonakereskedelem legszélsőbb határáig, hanem ugyanez a függetlenség kedvez majd az orosz-lengyel tejnek, a román baromfinak, a szerbiai húsnak, a bosnyák gyümölcsnek s a bolgár főzeléknek is. A parasztermékek romlandósága oly természettől adott vámvédelemmel vette körül a magyar parasztot, mint a Kárpátok vagy a Karszt bércei. Most a magyar paraszt e privilégiuma meg fog szünni s a keleti verseny épúgy utóleri, mint a magyar nagybirtokot.

2. Tisza, ha nem tévedünk, két szempontból *maximálta előnyösebben, vagy hagyta maximálatlanul a kisbirtok termékeit*. Egyfelől anyagilag rekompenzálni kívánta az ország legsúlyosabban megterhelt s főként legtöbb vért áldozó rétegét, másfelől a nagybirtok főterményét, a gabonát azért nem maximálhatta aránylagosan magasra, mert a legelső és legnépszerűbb szükséglet szertelen megdrágítása még nagyobb visszahatást idézett volna elő a drágulás áldozatainál, mint a kisbirtok termelvényeinek szertelen megdrágulása. *A pénztömegből*, melyhez a háború parasztja nem álmódott bőséggel jut, a tapasztalás szerint földet vásárol s adósságot törleszt. Vagyonszaporodása túlnyomó részét így a nagybirtok előbbeni tulajdonosaihoz juttatja vagy bankokba fizeti: mindkét kategóriánál valutáris torlaszokat teremtve. Ő maga beül a földbe, melyet drágán vett és drágán instruált. Jövendője semmivel sem vált biztosabbá. Nincs okunk rá, hogy kérdéseinket újból fogalmazzuk.

III.

A TÓKE.

SZÍNLELT KAPITALIZMUS.

(1914-1917.)

„Setz dir Perücken auf von millionen Locken,
Setz deinen Fuss auf ellenhohe Socken,
Du bleibst doch immer, was du bist.”

Goethe: *Faust*.

Magyarországon a statisztikus, kivált 1890 óta, az erős kapitalizálódás számadataira akad. 1890-1900 között a tényleges szaporodás 1,790.768 lélek, ebből az östermelésre 28.5%, a bányászat-, ipar- és forgalomra 52.4% esik, 1900-1910 között a tényleges szaporulat 1,631.928, ebből már csak 17.8% jut az östermelésre s 71.3% a bányászat-, ipar- és forgalomra. Száz önnálló iparosra 1900-ban még 182 segédszemély esik, 1910-ben már 219. 1890-1910 között 50.2%-kal szaporodott a törvényhatósági jogú városok, 27.9%-kal a rendezett tanácsúak, 30.0%-kal a 10.000-nél több lakossal bíró községek népesszáma. 1895-ben 25 millió, 1913-ban 91 millió mm. szemet fogyaszt a honi ipar. A külkereskedelmi forgalom az 1882-1885 évek átlagos $1\frac{3}{4}$ milliárd koronájáról az utolsó években kerek 4 milliárdra emelkedett. 1891-1900 között a M.Á.V. mozgósított vonatainak száma évi átlagban fy_4 millió, 1913-ban háromszor annyi, ugyanez időközben: az; összes magyar vasutakon a személyforgalom megháromszorozódott s a teherforgalom $4\frac{1}{2}$ milliárd tonnakilométerről 10. milliárdra szökött fel. 1901-1905 átlagá-

ban 3617 a magyar birodalom hitelintézeteinek száma, 1914-ben 6072. 1907-től 1911-ig a részvénytársaságok alaptőkéjének névértéke kerekén 40%-kal emelkedik, míg Németországban ugyanez idő alatt csak 14, Nagybritannia és Hollandiában csak 25 s a Svájcban is csak 30% az emelkedés. S a fogyasztás számai is a szükségletek finomabb tagolódásáról tanúskodnak. 1895-1900 átlagában nem egészen 4 kilogramm fejenként a cukorfogyasztás, 1913-14-ben közel 10, már fele a nagykulturájú német fogyasztásnak. Kerek számokban ugyanez idő alatt a sörfogyasztás 9 literről, a borfogyasztás 11 literről 16-16-ra, a világító ásványolaj fogyasztása 4 kgról 5-re emelkedett fejenként s egy-egy ember kávé-, tea-, pamutfogyasztása megháromszorozódott. Ezek idáig egytől-egyig a kapitalizmus pozitív számai. De a kapitalizmust hangsúlyozzák, csakhogy a másik oldalról, a szocialisták is. Ok a kíváncsorságot, az árverezett birtokok, a gyermekhalandóság s tudóvész számadatait emlegetik. Budapest sötét fogyasztási adataira mutatnak, mely szerint elfogyasztottak a székesfővárosban:

	húsneműeket		szeszes italokat	
	összesen» mm-t.	fejenként kg-t.	összesen Hl t.	fejenként litert.
1903-ban	379.985	48.1	610.470	77.2
1904-ben	365.799	45.0	655.254	80.6
1905-ben	370.850	47.5	673.069	86.2
1906-ban	352.222	44.0	719.296	90.8
1907-ben	313.295	39.0	760.402	94.8

A Ferencvárosra mutatnak, melyben 2.97, Ó-Budára, amelyben 3.25, Kőbányára, amelyben 3.34 egyén jut egy-egy szobára, míg a Belvárosban egy-egy szobára csak 1.70 egyén esik. A 10.000 budapesti pincelakásról beszélnek, az 50.000 koldusról, kiket az előljáróságok segítyeznek s arról, hogy 11.783 fővárosi halott között 95 gazdagot, 1.500 középvagyonút, 10.105 szegényt és

88 ínségest találtak; hogy 10 év alatt az ország tulajdonképeni iparában a férfiak száma csak 294, de a nőké 35.17%-kal emelkedett s hogy 1908-tól 1912-ig a budapesti prostituáltak száma $\frac{1}{3}$ -dal nőtt. De rámutathatnak a szocialisták saját szervezeteik rohamos emelkedésére is: 1903-1912 között taglétszámuk megháromszorozódott, míg az angol, a dán, a svéd, a spanyol s az osztrák szervezett munkások száma csak megkétszereződött.

Kétfelől tartják a lámpát a magyar kapitalizmus felé. Mégis: mintha a megvilágítás nem volna tökéletes, idegen szint ad a képnek. Valami nincs rendben e kapitalizmus körül, melyben görnyedten előszobázó munkaadókat is látunk, de a konjunktúráktól emancipált sikert is. E kapitalizmus igenlése erőtlen s kritikája sántít. E kapitalizmus sűrűsége nincsen arányban termelékenységével, mozgékonyasága, csereberéje hevesebb, ötletszerűbb, mint aminő az emberi teremtés egyenletes szívdobogása szokott lenni. E kapitalizmus kormos íűtőit izgatott kártyások figyelik s földjét aranyásók túrják a szántóvetők után.

1.

Két kapitalizmus.

A szocialisták, méginkább a hozzájuk szító katedra a tőkés-rend két kategóriáját különböztetik meg: szerintük van gazdasági, szükségszerű és van történelmi, esetleges kapitalizmus. Amaz a tőkés-rend szubsztanciája, çmez csak járuléka. E megkülönböztetés gyakorlati elmosódását pontatlansága okozta. A kapitalizmus „gazdasági” kategóriája is csak motívumok küzdelméből állhat elő: lélektani eredmény. A tőkés-szellem a kapitalizmus szubsztanciájához tartozik. A marxizmus az emberi lelket csak, a jogi felépítményekben keresi ahelyett, hogy a gazdasági okokat, mint lélektani motívumokat figyelné. A tőkés jog-

rendszer még nem tőkés termelés, de nincs kapitalizmus kapitalisztikus szellem nélkül. A tőkés-rend emberi elhatározásokon, emberi akaraton, értékelésen, türelmen fordul meg. A gazdasági determináltságból az emberek — az éhség és a fizikai kényszer határáig — végeredményben tetszésszerű kontingenst vállalhatnak. *Gyarmattá* lehet tenni egy országot erőszakkal is, *kapitalisztikus állammá* nem. Ily értelemben azután igaz már, hogy ha látjuk is a kapitalizmus történelmi inventáriumát, a jobbágyság és birtokszerzés felszabadulását, a céhek és gildek eltörlését, a költözködés, forgalom és kamatszédés szabadságát, a kapitalista szellem s így a „gazdasági” kategória jelenléte még nem kétségtelen.¹⁾ De gazdasági szükségszerűségről szólva mindig egyben lélektani szükségszerűségekre is gondolunk. A kívülről jövő gazdasági ösztökélés csak megkönnyíti a tőkés-rend kifejlődését, *lehetővé* azt csak a kapitalisztikus motívumok belső felülkerekedése teszi.

Azok az országok, amelyekről Marx törvényeit levétítette, a tőkés szellem és a jogrendszer párhuzamosságát mutatják. S a csalódást teljessé tette a későbbi kongruencia, mely a hadisarcból megtollasodó Németország tőkés gazdálkodása s másfelől tőkés jogi rendje közt megállapítható.

Ámde vannak oly államok is, amelyek az összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés-rendben termelőkhöz, csak hogy mégsem termelnek kapitalisztikusan s ha a jogi kategória kifejlődött is bennük, üres és idegen marad és

¹⁾ A magyar tőkés-rendnek három útja volt. 1. A bőséges, de a termelésbe kevésbé avatkozó, passzívabb viselkedésű angol-francia hitel. 2. A szűkös, de a termelésbe aktívan beavatkozó német-osztrák hitel. 3. A szerves belső töképeződés. Az első utat túlnyomóan a *nemzeti érdek praeferálása* zárta el: a magyarság a némettel fogott össze, bárha franciától és angoltól olcsóbb és több pénzt kapott volna. A belső töképeződésnek megint csak *lélektani* quietívumok állták útját: a gazdag magyar háziszidót tartott, az elszegényedett nemes fixfizesés után nézett, a falusi potentát kevélyen ült a maga portáján, a nemzeti-ségek nyelvszigeteken bújtak össze. Az osztrák-német aktivitás egyeduralma így nem szenvedett külső versenytől, viszont belül üres maradt. A tőkés-rend skót remekírója nem számolt a kapitalizmus e fajta lélektani fiaskójával; Marx sem.

gazdasági gyökere alig van. A magántulajdon szabadsága uralkodik a termelt készletek uralma nélkül. Az ily államok gazdasági rendjét nevezzük, szemben a tőkés termelés tulajdonképeni rendjével: *színlelt kapitalizmusnak*.

Sem egyik, sem másik változat nem tölti ki tisztán egyetlen társadalom életét sem. Vannak színlelt kapitalizmus-darabjai a londoni Citynek is. S Magyarországon meg a tőkés-rend egyes medencéi szervesen alakultak ki, belső szükségszerűség erejéből s kényszere folytán, hogy utóbb jogi és erkölcsi környezetüket is alakjukhoz hasonítsák. Az igazi és a színlelt kapitalizmus megkülönböztetésére annyit s nem többet akarunk mondani, hogy az egyik országban igazi, a másokban színlelt kapitalizmus *uralkodik*, hogy az egyik országban amaz, a másokban emez tartja markában a kapitalizmus ott kisebbségben levő változatát s többé-kevésbé rákényszeríti a hangot s mértéket.

A tőkés-rend két félesége közt a különbség alapján véve nem erkölcsi, habár kétségtelen, hogy színlelt kapitalizmusban a parazitaság jobban boldogul, mint abban az igazi tőkéstermelésben, mely vastörvénnyel szorít el mindenkit megszabott munkahelyre. Csakhogy az erkölcsi lazulás ez összefüggésben járulék: mély gazdasági üregek okozzák. A színlelt kapitalizmusból hiányzik az igazinak belső logikája, nem tör ki szervesen közös pontokba futó okorokból, nem jelenik meg mint az adott szinten leggazdaságosabb, legbefejezettebb anyagi lét, mely a növekvésének ellenálló környezetet szétrepeszt. Nincs benne világtörténelmi tragikum, drámai feszültség, bűn és bűnhődés, csak helyzet-bonyodalmak vannak. Idegen képlet, kirívó stílus a nemzet ősi törekvései között. Az a diszparitás terheli, hogy kívülről erőltették s nem belülről nőtt kifelé. Általa nem az erősebb, hanem az épen jelenlevő kerekedik felül: aki bírja, marja. A kétféle tőkés-rendhez kétféle tagadás illenék: két bíráló szempont, két taktika, *két szocializmus*.

II.

A színlelés eredete.

A tőkés-rend történelemjogi kategóriája Kelet népének az igazi tőkés-társadalmak keletredülő gazdasági, szellemi és érzelmi befolyása révén fejlődik ki. A hűbéri Kelet, földkimerülés vagy népszaporodás folytán, reászorul Nyugat cseréjére és hitelére. Ez az érintkezés egységes politikai valuta nélkül lehetetlen. Az erősebb, értelmesebb, tudatosabb, ki több és alkalmasabb készletet gyűjtött, reányomja jogfejlődése bélyegét a gyengébbre, ösztönösebbre s kevésbé tájékozottra, ki véres harcok szüneteiben, csak máról-holnapra élt. A kivitelre s hitelre utalt állam kénytelen jogéletét az import-államok és hitelező-államok jogéletével közös nevezőre hozni. Napoleon csapatai után törvénykönyvét viszi, Essenben Mitteleuropa tervét kovácsolják. Széchenyi külföldi országokból, a világpiac s nemzetközi forgalom csúcspontjáról hozza megújításunk arany-szabályait, hitelünk feltételeit. A magyar rendeket vevők s hitelezők, Ausztria szorítja szabadelvű reformokra s a dualizmus ortodoxai adják ki itthon is az államosított közigazgatás jelszavát. Mint váltó-követelést, úgy hajtottak be bizonyos törökországi reformokat az európai nagyhatalmak. S a Szent-Pétervárról Parisban és Berlinben elhelyezett államkölcsonokkal egyenes arányban lépnek életbe Stolypin agrárreformjai. A tőkés-rend *gazdasági* kategóriája ez esetben is csupán *az országhatáron innen* hiányzik s mindössze az a változás esik a marxi fogalmazáson, hogy *a tőkés gazdasági rend két állam között oszlik meg*, más államban vannak a tőke történelemjogi posztulátumai s megint másban a megfelelő gazdasági feltételek. Nyugat piaca és hitele kedvéért Kelet-Európa megtelik mimikri-társadalmakkal, melyek tőkés jogrendet verejtékeznek ki aránytalan burokráciát, nyomasztó fegyverkezést s cél-

talán, donquichottei diplomáciát kénytelenek fentartani; lemásolják a nyugati törvénykönyveket, felhúzzák a nyugati uniformist, meghozatják Schneider és Krupp remekeit s nyelvet és szokványokat magolnak, hogy kapitalizmust színlelhessenek. A bolgár Bismarckot a magyar Bismarck váltja fel s Bratianu Grey formuláival él.

A színlelt tőkés-rend mások eszköze, függ az idegentől; általa a termelés céljai nemcsak elszakadnak, de el is idegenednek a termelők céljaitól.¹⁾ A gazdasági rend alfája már nem az Evangéliumból való, már nem a bibliás ember mindennapi kenyere, hanem a szelvény, melyet az orosz állam félévenként bevált a francia polgárnak vagy Bleichröderéknek. A tőkés-színlelés nem tud a nép törekvéseinek sodrába, erélyének lendületébe jutni: devizáit tudatlan és éhes parasztok strázsálják. Dézsmát fizet, nem kamatot. Latifundiumostul, parasztostul, gyárostul, kereskedőstül, bankostul idegen tőke függvénye. Úgy áll szemben az igazi tőkés renddel, mint proletár az ő munkaadójával. Bérmunkása = proletár a négyzeten. S árukivitelével párhuzamosan no meg az emberkivitel.

idegen tőkével való dolgozás magában véve még nem teremt ilyen alárendeltséget. Igazi tőkés gazdaságok is kiterjedt mértékben vesznek igénybe idegen tőkét. Világ-gazdaságot élünk: a tőke tarka lehetőségei váltják fel, támogatják s használják ki egymást. Az Uniót nagy töbzsdeválsága közepette sem tekintette senki Nagy-Britannia gazdasági függvényének, csak azért, mert angol tőkére is reászorult. Az amerikai válságban üzlettechnikai formák mondtak csődöt a tőkés-termelés feszerejének megfogyása nélkül. S amint a kocka megfordult s az angol ó-haza szorult rá Amerika aranyára, a gazdasági egyenrangúság akkor sem billent fel. Viszont az orosz birodalomnak, a

¹⁾ Ezzel szemben Coleridge kissé vaskos, ó-angol humorral mondja a *belső* kölcsönről: »a husband and wife playing cards against each other, where what the one looses, the other gains« (*The Friend* 7. 144. old.)

balkáni országoknak, Dél-Amerika köztársaságainak, Kelet-Ausztriának s a magyar gazdasági élet felének külföldi eladósodása alárendeltséget teremt, mert megokolt termelési rend erőltetett termelési rendnek s a természettől való nagymértékű függetlenülés az attól való nagymértékű függésnek ad kölcsönt. *Egyfelől: egyenletesen esedékes járadékszervények s váltól ej áratok, túlfelől: az aggódva vart májusi eső.*

III.

A magyar nemzet sweating-ben dolgozik.

Gazdasági életünk külföldi függésének két sajátos jellemvonása van, amely nincs meg minden színlelt kapitalizmusban: az egyik a hitelező államok földrajzi és történelmi szomszédsága, a másik politikai okokból előállott gazdasági monopoljuk. A szomszédság enyhíti s reálisabbá teszi a függést: az érintkezés bensőbb s szervezesebb; a hitelnyújtó nagymértékben egyúttal fogyasztó is; a közel-nyugati tőkés pontosabban tájékozódhatik, személyesen nézhet utána egy-egy ajánlatnak, bármely percben távbeszélőhöz hívhatja üzletbarátját; módjában áll, hogy alternatívákat latolgasson s ellenőrizze a halasztás ürügyeit, az ügynök vérmességét s a lebonyolítás gondosságát. A konjunktúra körvonalai világosabbak, az eszmecsere és adatszerzés a részletekig is elmehet; e viszonyban több a komolyság, de a simulékonyság is, mint az exotikus hitelnyújtásban, amelynek információi sokszor mintha Jules Verne regényeiből volnának kiollózva a tőzsdén játszó gyermekek számára.

Csakhogy szomszédaink hitelnyújtása politikai okokból egyben az ő hitelmonopóljukat is jelenti. A legújabb időkig államadósságunk címletei, kamatozó vasúti címleteink, zálogleveleink s községi kötvényeink nagyobb része idegen tőkéseknek gazdagít s hitelintézeteink és iparvállalataink oszlatékaik is (beleszámítva a Magyarországon működő külföldi

vállalatokat) jórészen idegenbe mennek. Ámde ez az idegen függés tetejébe még csak *nem is európaközi, hanem túlnyomóan német és főleg osztrák*. Külországi hitelünk be van ékelve — a pénzpiac versengésének és szabad kiegyenlítésének enyhülete nélkül — a külpolitikai zsákutcába. Már pedig éppen politikai ellenlábásaink képesek fejletlen tőkéjű államokat bőséges, viszonylag olcsó és nyugodt tőkéjükkel kisegíteni, holott politikai szövetségeseink már elkölcsönözték szerény tökefeleslegüket. Ők maguk is oly ipari lendület fáradalmait érzik, amely belső tőke-forrásaikat egyre jobban kimeríti. Már csak ritkán nyúlnak ki onnan tőkeerős kezek, de inkább exotikus befektetések után, aminthogy a fukar is költ sorsjegyekre. Az iparfejlesztés nagy konjunktúrájában 1906-ban, amikor az alapítások és beruházások szinte ragályszerűen futottak végig a világgazdaságon, kitétek a kibocsajtások Európa három legfőbb piacán kikerekített millió koro-
nában.¹⁾

Ország	Államhátrányok költsége		Máskül kamatozású értékek		Részvények		Összesen		Bel- és külföldi együtt	Százalékban	
	belföldi	külföldi	belföldi	külföldi	belföldi	külföldi	belföldi	külföldi		belföldi	külföldi
Német	1270	240	625	90	1070	80	2965	410	3375	88	12
Angol	215	770	1960				—		2945	—	
Francia	20	230	390	640	435	1140	845	4080	4925	17	83

Míg Németországban minden 7 márka belföldi kibocsajtásra esik 1 márka külföldi kibocsajtás, addig Franciaországban minden 1 franc belső kibocsajtásra 5 franc külföldi esett; végösszegben a francia piac 1906-ban tízszer annyi idegen papírt képes felvenni, mint Német-

¹⁾ E. v. Halle: Die Weltwirtschaft. 1906. I. 129.

ország, amely aránytalanság a két diplomácia rádiuszán is meglátszik. Keveset enyhül a számviszony, ha a francia piac helyébe az angolt tesszük, avagy kevésbé konjunktúrás évet nézünk, pld. 1905-öt. Ha keresztülforgatjuk az emissziótömeget, jelentős kontingenst találunk, mely Magyarországnál jóval gyengébb jogbiztonságú s exotikusabb államokban nyert elhelyezést. A forradalmaktól recsegő, de szövetséges Oroszország harmadfél milliárdos kölcsönét felerészben ama nagy európai pénzkonjunktúra idején helyezheti el a párisi piacon, ugyanakkor a Lombard-Street, óriási méreteken veszi fel Brazília, Argentina, Mexikó, Bolivia vasúti címleteit, állami és községi kibocsátásait. Csak 1906 folyamán a Comptoir National, a Banque de Paris és Societé Générale, miután német pénzügyi körök a tervet elvetették, megalakítják 25 millió franc alaptőkével a Crédit Foncier Argentint, ugyanez az érdekeltség megalapítja Argentínában 15 millió alaptőkével a Puerto-Belgrano-Rosario vasúttársaságot, ugyanakkor a francia piac több milliót bocsáthat Chile és Uruguay rendelkezésére is, affiliálja a jelentékenyebb mexikói bankok egész sorát, újjászervezi a Banco di Londres y Mexico-t, eszközli a Banco Yucateco 20 milliós tőkeemelését, kidolgozza egy 50 milliós mexikói földhitelintézet tervezetét s átveszi fejünk felett a 95 milliós szerb kibocsátást. Argentina nemzetgazdaságában negyed milliárd L. st. angol tőke fekszik. Minden argentinai lakosra 1000—1200 korona brit befektetés jut s csak vasúti címletekből közel 140 millió L. st. van angol kézen. Minden 100 kilométer argentinai vasútból 75 angol pénzen épült. Brazília is a nagy európai iparkonjunktúra idején kapott 50 millió franc vasúti kölcsönt a párisi piacon ugyanakkor, midőn Londonban nehézség nélkül helyezett el további 4 millió L.

¹⁾ *The Economist* 1908. szept.-okt. *English Capital in Argentine Railways* stb.

st.-et bárha jórészt angol és francia tőkéseknél fekvő külföldi adósságai 1908-ban már közel jártak a 3 milliárd koronához. A francia és angol tőke csekélyebb jogbiztonságul, exotikus országokat is szívesen felkeres pénzfeleslegével, mint minket, kik a franciák és angolok kontinensen élünk s az övékéhez hasonló jogbiztonságot teremtettünk. A flotta magyarázza némileg Anglia viselkedését. Ennek segítségével könnyebben eléri Braziliát, Chilét, mint riválisok testén s nehézkes szárazföldi utón át a Nagy-Magyar Alföldet. De ha egyidejűleg m-fnt Ibykus darvai, a Balkánra is elszállnak a francia s angol milliók anélkül, hogy nálunk megállnának, annak más, mint politikai indítéka nem lehet. Anglia nagy kincset gyűjtött gyarmataiból, Franciaország garasos parasztsága révén, most e fegyverrel él mindakettő elleneit mellőzve, barátait támogatva.¹⁾ Az Ausztriával s Németországgal fennálló szövetség szlávellenes élet, nemzeti értékét szűkösen és ingatagon kapott hitelek s monopolisztikusan ránkparancsolt feltételek formájában fizetjük meg. Franciaországot háborús terhei talán leszorítják a bankári asztaltól. De a helyzet e réven változni nem fog, mert Anglia és Amerika fog a helyére állani. Némelyek azt hiszik, hogy a szlávellenes élt az Oroszországban bekövetkezett *antipánszláv átalakulás* feleslegessé teszi, hogy a szárazföldi angol haderő ezentúl a német mellett oly politikai alternatívát jelent, mellyel eddigelé számolnunk nem lehetett: s hogy ezzel *viszonyunk az aranyhoz* megváltozik. De szláv kibéküléssel s a német katonai monopol megszűnése esetén is Ausztria és Németország

¹⁾ Látszólag gyengítik az elmondottak érvényét azon községi kötvényszáloglevél-tömegek, amelyeket a háborút megelőző évtizedben sikerült a Kereskedelmi Banknak, a Jelzálog- és 1 eszámítoló-Banknak, a Festi Hazainak s végül székesfővárosunknak a francia piacon elhelyezni. Csakhogy ezek az emissziók: a) nem állnak az államhitel szolgálatában; b) jellegeknél fogva nemzetközi bonyaldalmaktól el vannak szigetelve; c) de még így is csak úgy volt elérhető bevezetésök engedélyezése, hogy a francia politika néhány évig hitt a magyarországi kölcsönök hármasszövészlazító hálásában. (Caillaux, *Le Journal*, stb.)

szomszédságát bajos volna elhanyagolni, mert a tengeri-út olcsóságát nagyrészt kiegyenlíti országunk gerincének a tengerparttól félreeső s a Karszttal is elszigetelt fekvése. A probléma nem is kvantitatív. Kapitálisztikus helyzetünket csupán a pénzgazdálkodás oly világforradalma, az értékelés oly közvetlensége változtatná meg gyökeresen, amely — paradoxul szólva — már nem is volna kapitalizmus. Csak kvantitatív változást jelent a több tőke is, ha idegen marad, ha a gép közönyével őrli meg sorsunkat, ha csak lefölni jön, hogy telítve odébb álljon. Minden más tőkés-rendnél jobban illik az ilyenre Carlyle meghatározása: *anarchy plus constable*.

IV.

Igazi és színlelt kapitalizmus Magyarországon.

Igazi tőkés-termelő-rend ott van, ahol lehetőleg *koncentrált* üzemekben, a lehető legtagozottabb *munkamegosztással piacra* termelnek. A termelés eszközei *tőkések* kezén vannak, akik az elvégzendő termeléshez *bizalmukat* adják, mikor a szükségelt készleteket előlegezik. A bizalom alapja a *spekuláció* és a *kalkuláció*. Az igazi tőkés-rend gazdasági elemei: a koncentráció, munkamegosztás és piacra termelés, erkölcsi eleme: a jövőbe vetett bizalom, logikai eleme: a spekuláció és kalkuláció.

Nem követhetjük nyomon a magyar kapitalizmust, hogy a tőkés termelés ez ismérveit ellenőrizzük s a színlelt kapitalizmus ocsuját belőle kiválogassuk. Csak néhány jellemző példát szedünk ki, nem bizonyítékul, hanem, hogy a hiszékenyeket figyelmeztessük s gondolkodásra serkentsük az ál-fogalmaktól megbénult józanságot.

1. A föld.

A színlelt kapitalizmus birtokpolitikája. A magyar birtokmegoszlásban szembeszökő — a nagybirtok közel

$\frac{1}{3}$ -os arányán kívül — az erős megkötöttség. Csak-hogy épen a kötöttség ellen irányuló egyoldalú bíráló jó példája a kétféle kapitalizmust meg nem különböztető fogalomzavarnak. A támadások a kötött forgalmú birtokok jogi kapitálizációját (szabad forgalom) követelik, nem pedig gazdasági kapitálizációját (belterjesség). Pedig a kötött birtok magábanvéve nem kell, hogy hűbéri csökevény legyen s szorosán véve nem jelent egyebet, mint a magángazdasági jövedelem megkötését. A tőkés-termelés legkoncentráltabb, a közre leggazdaságosabb rendszerei képzelhetők el kötött birtokon s hogy ez a jövedelem hitbizományi vagy bankpénztárba folyik-e be, oly különbség, melyhez a kapitalizálódás kérdésének vajmi kevés köze van. A hitbizományok aránya legmagasabb Bereg-, Sopron- és Moson-vármegyékben, ezek közül az első legelmaradottabb megyéink közé tartozik, a másik kettő viszont élén halad a modern magyar mezőgazdaságnak. Beszterce-Naszódnak csak 3.7%-a nagybirtok s 1914-ben az ugarnak hagyott szántóföld a bevetett területnek mégis $\frac{1}{3}$ -a; Udvarhelyben, melynek 6.7%-a nagybirtok, majdnem fele annyi az ugar, mint a beveteti terület. ¹⁾

A színlelt kapitalizmus gyarmatszerzést sürget, de nem veszi észre Pestmegyét. Budapest tömött és egyenletes fogyasztópiacát félmillió kat. hold kötött forgalmú birtok veszi körül. Kertészkedő kisbérlok, belterjesen dolgozó nagybérletek, okszerű házikezelés, mindegyik a maga helyén, Budapest éléskamrájává tehetnék e félmillió holdat. A főváros körül a középbirtok is erősen tartja magát: Pest-vármegye középbirtok-aránya a legmagasabbak között van

¹⁾ Tisza és Teleszky terve szerint nagybirtokosaink 2000 holdon felül kötelezőleg, azon alul fakultatívan *földben* fizetnék hadi vagyonadjukat. E terv azon a tévhiten alapszik, hogy a) a *kisüzem* minden gazdasági feltétel mellett országszerte egyformán kívánatos s hogy b) a *földéhség* mindenütt arányos a nagybirtok terjedelmével. Mezőssy elővételi terve e gépiességgel szemben lehetővé (enne a birtokpolitikai szelekciót).

és nem panaszolhat hanyatlást. A mezőgazdaságban kereső pestmegyei férfiak száma 1900-ban 171.350, 1910-ben 183.641, ebből az önállóké 56.279, illetve 65.007. A birtokmegoszlás nem halad parasztellenes irányban sem, ellenkezőleg: alkalmas arra, hogy a főváros környékén a mezei gazdálkodás minden ága nekilendüljön, annál is inkább, mert a földművelő-lakosság a főváros körül nemhogy fogyna, hanem — szerényen bár — de emelkedik. Mit látunk mégis?¹⁾ Még 1914-ben is 38.000 hektár pestmegyei szántóföldet hagynak ugaron, ami a bevetett terület 6 százalékának felel meg, m ig ugyanakkor a szomszédos Bács-Bodrog csak 12.000 hektár ugart hagy (1.8 százalék) s a Duna-Tisza köze kerek 80.000 hektárt (3.5 százalék). Szándékkal kezdtük az ugarhagyáson, mert a természet-től alig befolyásolt mezőgazdasági elhatározás. Igaz, hogy a lefejtő gazdaságok révén a budapesti marhavásárra felhajtott élőborjú közel egyharmada Pestmegyéből érkezik (1912), ámde e jelenség egyoldalú gazdálkodásról is árulkodik s vágómarhát valóban már Pestmegye sem küld többet, mint Bácska. Az ország első vármegyéjében 15 százalékkal esik kevesebb szarvasmarha 1000 lakosra, mint az ország átlagában. Azt hinnők, Pestvármegye tele van majorosokkal, kertészetekkel, baromfi-udvarokkal, méhészetekkel, mint a nagy nyugati empóriumok környezete. Pedig az ország első vármegyéjében 1910-ben összevissza 251 önálló majoros és baromfityenyésztő van s egy sincs az aszódi, váci, monori és nagykátai járásokban, sem Vác város, vagy Szentendre határában, a 44.180 lakost számláló kunszentmiklósi járásnak egy önálló kertészete sincs s a pomázi, gödöllői, biai, alsódabasi járásuk 212.000-nyi lakosa közt csak 9 majoros és baromfi-

¹⁾ Pestmegye nemcsak földrajzi fekvésénél fogva klasszikus példa, országos arányszámai révén is: 1910-ben pestmegyei minden 18-ik magyar ember, minden 22-ik mezőgazdasági kereső, minden 24-ik négyszögkilométer, minden 16-ik hold gabona-föld s 1900-1910. népszaporulatunk egyhetede.

tenyésztő akad.¹⁾ Haltenyésztéssel az egész megyében 1 önálló kereső foglalkozott 3 főnyi segédzeméllyel; a belvízi halászzal 1890-ben 55, 1900-ban 45, 1910-ben 61 önálló férfi foglalkozik. 1910-ben Pestvármegyében 12 önálló kereső méhészkedik. *Ugyanakkor 1826 önálló foglalkozik mint vendéglős, szállodás, markotányos, kifőző, kávé és pálinkamérő.* 1910-ben Pestmegyének csak 39 fogyasztási szövetkezete van 6430 taggal (pedig Budapest közelében, de már a megye területén hatalmas ipari csomópontok is támadtak közben), míg Pozsony- és Sopron-megyékben 10-10.000-nél több, Hevesben, Nyitrában 11-11.000-nél több s Borsodban, Biharban 13.000-nél több tagja van a fogyasztási szövetkezeteknek. A pest-megyei 6430 szövetkezeti tag mindössze 19.000 koronáért vásárolt 1910-ben mezőgazdasági gépeket és eszközöket, 16¹/₂ ezer koronáért vetőmagot és 2¹/₂ ezer koronáért műtrágyát.

A színlelt kapitalizmus beavatkozása mezőgazdaságiinkba. Vájjon hol szórakozott közben a magyar kapitalizmus, mely Pestvármegyével sem ért rá törődni? A magyar földbirtok belekapcsolását a tőkés termelő-rendbe egyrészt a földhitel, másrészt a tőkeerős bérlő-osztály kezdte meg. Amaz lehetővé tette a belterjes termelésre való áttérést s a konjunktúra simulékony kihasználását. Emaz a kötött birtok átformálásában jeleskedett s megteremtette a mezőgazdasági gyáripárt. De mint pala a szénréteget, úgy járja át a színlelt kapitalizmus a termékenyt, az igazit. Először a *csakis ceruzával gazdálkodó bérlő* típusa lép fel; ő már nem Hatvan, Dió-

¹⁾ „Die Gartenkultur ist hauptsächlich in der Umgebung von Berlin, Lübeck, Bremen, Hamburg, in den Regierungsbezirken Anrieh, Arnberg, Düsseldorf und Coin, in den beiden Lippe, sowie in den Kreishauptmannschulten Dresden und Leipzig zu Hause.” Kaiser!. Slat. Ami: (i. m. Mű- és kereskedelmi kertészettel foglalkozik Németországban 1882-ben: 41.560, 1895-ben: 74.991, 1907-ben: 119.758 kereső s ebből közel 70.000 kereső kiskertészetekben. (*Statistik des Deutschen Reiches.* Bande 6. I. 113 und 213.)

szeg, Kaposvár érdemét keresi, mosolyog az állattenyésztők, a vetőmagnemesítők vesződségén s nem érti, mit pepecsel Újhelyi Imre, Székács Elemér, Weiser István? Nem nevel törzset: hizlal és lefej, vásároz, kupeckedik, tizenkét év alatt lehántja a humuszt, berakván aranyát a belvárosi bankba. S odébb áll, mikor ezzel elkészült. A föld betegen nézi parancsolója távozását s mogorva ispán és perlekedő cseléd pillant elkanyarodó *sandlauf ere* után. A lefőlöző agrárt *a parcellázás álkapitalizmusa* követi, mely milliókat zsebel ötszáz koronával jól megdíjazott földmérnöki műveletekért. Néha a föld két-három évig kezén marad; felszerelést nem érdemes vennie, okszerű gazdálkodást nem érdemes folytatnia az interkaláris agrónomusnak. Hitelműveleteit bármely pénzügyi szívesen elvégezné s nem rosszabb alapon, a mérnöki munkát bármely szerény kis műszaki közeg s ami többletet jelent, abban nincs köszönet. A földben az olcsót keresi, a parasztban a gazdagot. Egyéb szempontja nincs. Az ország keleti szélein e közben *a parcellázással ellenlábas műveleteket* folytat ugyanez az áltőke. Az 1871. LIII. te. megengedi a tulajdonosok egynegyed részének kívánságára az úrbéri közös legelők felosztását. Kenéz Béla szerint¹⁾ némelyek azt remélték a közös legelők felosztásától, „hogy az állatoknak gyakran táplálékot alig nyújtó legelők felosztásával az egyesek a nekik jutó darabon majd mesterséges takarmányt termelnek s a legelőt istállózással helyettesítik”. Ez a feltevés azonban nem vált be, mert a feltört legelő legtöbbször silány szántóföldet adott s mert sok kiscgazda kénytelen is volt túladni a felosztásból rájutó apró parcellán, annak megművelésre alkalmatlan, életreképtelen volta miatt. Potom pénzével lesben áll a színlelt kapitalizmus. Megmutatja, hogy szorozni is tud, nemcsak osztani, mint az anyaországban s összevásárolja az ur-

*) *Föld és nép.* 464. old.

béresség roncsait, amíg csak az 1913. X. te. ki nem mondja, hogy az összes illetőségek egynegyed részénél több egy kézben nem egyesíthető. Ezek az üzletek azonban csak mellékvállalkozásai a színlelt kapitalizmusnak. Főfrontja a $2\frac{3}{4}$ milliárd hektárnyi községi, közbirtokossági és úrbéri erdő. „A község élelmesebb, vállalkozóbb, tőkével bíró tagjai, sőt idegen ügynökök is felkeresték azokat a részesedésre jogosított közbirtokossági tagokat, akiknek saját egyéni illetménye a száz holdat meg nem haladta (akik tehát az 1880. XLV. te. szerint nem kérhették részük kihatását) s tőlük ezeket a csupán közös használatra jogosító arányjogokat megvásárolták holdanként átlag 10-30 koronával, de sűrűn fordulnak elő vásárlások, ahol egy liter pálinka, harisnya pár krajcár volt a vételár. Az ily örökvásári szerződéseket összegyűjtván százával, a megbízott ügynökök vagy közvetlen kisebb vásárló vállalkozók nyereséggel tovább adták rendszeren nagyobb fakereskedő cégnek vagy részvénytársaságnak, amely most már — 100 holdnál nagyobb arányrész lévén kezében — illetményének természetben való elkülönítését kérte. Így állott elő aztán, hogy egyik község határában a 13.592 holdnyi közös ingatlanból néhány egyén részére 10.000 hold különítettett el, mint egyéni birtok, a fennmaradó 3.592 holdon pedig 6.146 lakos gyakorolta a közös használatot. így keletkeztek latifundiumok ott, ahol azelőtt nem voltak s épültek fel parasztextenciák romjain nagy vagyonok. ”*) Hol itt a kapitalizmus teremtő koncentrációja? Ép oly kevéssé találkozunk vele, mint a parcellázásokban a munkamegosztás érvényesülésével. Nézzük meg az eredményt:

<i>Községi erdők:</i>	1895-ben	1.547 millió hektár.
	1914-ben	<u>1.055</u> „
Fogyás:	1895-1914-ben	492 „

*) U. o. 471 és k.

<i>Közhirt. erdők:</i>	1895-ben	1.228 millió hektár.
	1914-ben	<u>1.126</u> „
Fogyás:	1895-1914-ben	102 „

Ezzel szemben Németországban a községi erdői: területe: 1883-ban 2.109, 1893-ban 2.180, 1900-ban 2.258 millió hektár. A földbérlő-szövetkezetek ellen szóló egyetlen érv sem illik *a szövetkezeti erdőkitermelésre*. A fakartellek helyén — ha a kolozsvári gyorsvonat Széchenyi Istvánjai nem érik be komor jóslatokkal s oláh-szidással — községek és közbirtokosságok erdőkitermelő szövetkezetei kereshetnék a milliókat. A kartell úgy tesz. mintha ő találta volna fel a magyar tölgyfát. Bölcseséget, tudást színlel a szerencse. Pedig csak annyi történt, hogy a „vezető-szerepre hivatott” erdélyi értelmiség magára hagyta a parasztot. A kapitalizmus Erdély rengetegeibe nem vitt oly termelő-módszert, oly üzempőzpontosítást, aminőt a tősgyökeres ősbirtoklók maguk is el nem érhettek volna, hacsak állam és törvényhatóság abban a mértékben avatkozik ipari és kereskedelmi üzemükbe, mint ahogy az 1898: XIX. te. az állami erdőhivatalok kezébe adja a községi és közbirtokossági erdők *erdőgazdászati* teendőit s *erdőrendészeti* funkcióit s kiveszi a közbirtokossági gyűlések hatásköréből a közös erdő *elidegenítéséi, egyénenkénti felosztását és megterhelését*. E helyett, szabadjára eresztve, elrabolta a kapitalizmus a délkeleti völgyek véd-erdőit, ősvilági árvízkatasztrófákat okozva. Smith Ádám, Széchenyi István, Marx Károly nem ezt a kapitalizmust sürgette. Mert *ez a kapitalizmus íme ott lépett fel leghevesebben, ahol legkevesebb szükség volt rá*. Lesben állt, nem vezetett; nem termelni jött, hanem elkaparintani.

2. Ipari koncentráció.

Ok nélküli városok. Az igazi kapitalizmus a célból tömöríti városokba a lakosságot, hogy *munkahelyükhöz*

közel legyenek. Alföldi lakosságunk túlnyomó részét a városbanélés *eltávolítja munkahelyétől.* A Duna-Tisza köze parasztjait egykor a történelem kényszere terelte egybe, mint zivatar a juhnyáját s városi létöknek ma sincs még gazdasági értelme. Kilenc egyenkint 20,000 lelket meghaladó ily embertorlaszuk ma is falusi közigazgatás alatt van. 1900-ban Szeged 103.000 lakója közül több mint 38.000/ a szabadkai 82.000-ból közel 40.000, 54.000 kecskemétinek majd a fele a városon kívül él, de azért maga felett látja a városi élet fellegeit. A foglalkozás ily aránya páratlan az európai városok statisztikájában.

A keresők és eltartottak százaléka 1910-ben:

A kapitálizmus városaiban				Az oknélküli városokban			
város	mezőgazdaságban	iparban	keresők és hitelesek	város	mezőgazdaságban	iparban	keresők és hitelesek
Budapest	1 ⁰	45 ²	15 ⁰	Szabadka	53 ⁴	15 ⁵	5 ¹
Fiume	3 ¹	38 ⁹	14 ⁸	Hvásárhely	64 ⁰	16 ⁵	3 ⁷
Pozsony	3 ⁷	43 ⁶	10 ²	Kecskemét	58 ¹	16 ⁹	4 ⁹
Magyarország	61 ⁵	17 ⁰	3 ⁷	Magyarország	61 ⁵	17 ⁰	3 ⁷

Vannak városaink, amelyekben nemcsak hogy a mezőgazdasági népesség túlnyomó többséget alkot a városi életet egyedül megokoló ipar s kereskedelem felett, hanem amelyekben az ipari népesség aránya földművelőállamunk átlagát (17.0 %) sem éri el. Ezt a visszásságot tetézi, hogy az oknélküli városok szerényméretű ipara is csak elenyésző mértékben kapitalisztikus. S a tőkés-rend üregeit e *holt városokban* nem töltik ki a kézműipar ősmaradványai, mint Ravenna, Velence, Bruges holt ívei alatt, hol a sötétoldmányú mester zárkózottan magyarázza a faragás és csipkeverés vesződségeit az élő Európa jött-mentjének.

Száz önállóra esik a tulajdonképeni iparban segédszemély:

A kapitálizmus városaiban		Az oknélküli városokban	
Budapesten	526	Szabadkán	184
Piumóban	558	Hódmezővásárhelyt	161
Pozsonyban	528	Kecskeméten	190
Magyarországon	219	Magyarországon	219

Az oknélküli városok óriási népkoncentrációjában az ipari koncentráció jóval alacsonyabb mint a magyar ipar átlagában (100: 219).

A takarékbetétek összege 1914. elején ezer koronákban:

A kapitálizmus városaiban		Az oknélküli városokban	
Budapesten	860:331	Szabadkán	28 744
Aradon ¹⁾	84 748	Hódmezővásárhelyt	17 356
Pozsonyban	82 353	Kecskeméten	15 981

Az ipari jelleg hiánya üressé, tárgytalanná teszi Alföldünk városait. Kulturális intézményeiket, közigazgatásuk nehézkes palotáit kietlenség üli meg. A művelődés nem mély s nem általános; a közigazgatás tanácstalan, városi vagy falusi legyen-e eszközeiben s céljaiban? A kihalt utcákon szénás-szekér döcög s mintha távoli tűzhányó hamuesője hullana: a por belepi a nagyvendéglő ablakait, a költő merev ércszobrát s a sétánynyá előléptetett libalegőt. De a liire taposó gyermekeket már kergeti a rendőr.

¹⁾ Fiume takarékbetétli üzlete, sajátos kereskedelmi helyzete folytán összehasonlításul nem szolgálhat.

A műveltség képe. (I.)

A kapitálizmus városaiiban			Az ok nélküli városokban		
Város	A 6 évnél idősebb népességből irántulajtottak száma ¹⁾	Az iskolába nem járt tankötelesek száma ²⁾	Város	A 6 évnél idősebb népességből irántulajtottak száma ¹⁾	Az iskolába nem járt tankötelesek száma ²⁾
Budapest	92·5%	nem irattak össze	Szabadka	61·1%	4545
Fiume	83·2%	159	Hm.-vásárh.	82·3%	565
Pozsony	90·5%	305	Kecskemét	72·7%	3078
Magyarország	68·7%	381·117	Magyarország	68·7%	381·117

A műveltség képe²⁾ (II.)

A kapitálizmus városaiiban				Az ok nélküli városokban			
Város	Egy lakosra jutó iskolai tanóraként (1913-ban)	Egy lakosra érkezett		Város	Egy lakosra jutó iskolai tanóraként (1913-ban)	Egy lakosra érkezett	
		tanóraként	tanóraként			tanóraként	tanóraként
Budapest	3214·9	158·4	3·1	Szabadka	809·5	23·8	1·0
Fiume	3710·0	92·0	4·1	H.-vásárh.	369·6	19·9	0·5
Pozsony	2197·1	84·9	2·3	Kecskemét	465·0	32·8	0·8
Magyarország	439·9	34·8	0·6	Magyarország	439·9	34·8	0·6

Mint gondterhes, koravén gyermek, ki nagyok társaságában tölti idejét s unatkozva elegendik ezek komoly beszélgetéseibe, úgy élnek az ok nélküli városok az igaziak között. Debrecen kisürgeti egyetemét, Szeged sértődve duzzog, mert nem kapott, de amott 138-3, emitt 1366

¹⁾ 1913-ban - Sötét képet mutat. ellentétben a Bárczy-féle budapesti iskola-fényezésével, a főváros környéke. 1913-ban *Pestmegyében* 23 831 tanköteles nem járt iskolába (ebből 14.000 hat és tizenegy év között), ugyanakkor *égisz Dunántúl:* 16.198. (ebből 8705 hat és tizenegy év között.)

²⁾ 1914-ben.

tanköteles gyermek nem jár elemi iskolába az európai háború előestéjén. Ha a hivatalokat leszámítjuk, csak kevés ember marad az oknélküli városokban, ki a másokkal való érintkezést sürgősnek, a gyors gondolatcserét értékesnek s az időt pénznek tekintené.

Az ipar-hiány nem térül meg a mezőgazdaságnújtotta előnyökkel. Ellenkezőleg: a városból való *kigazdálkodás* alacsonyabb munkaszervezetet és silányabb eredményeket hoz létre, mint ha város nélkül folynék a gazdálkodás. 1914-ben Szeged határának 42.072 bevetett hektárjából 24.492 hektárba vetettek búzát és rozstot s bárha cukorrépát nem termesztettek, csak 527 hektárba vetettek takarmányrépát. (Vasmegye aránylag is több, mint kétszer annyit vetett belőle). Az őszi búza foglalta le egymaga Hódmezővásárhely 60.924 hektárnyi bevetett földjének több, mint felét. Szeged, Hódmezővásárhely, Szabadka együtt 170.000 hektárnyi területén négy legfontosabb ipari növényünket (cukorrépa, dohány, len, kender) 1914-ben mindössze 567 hektáron termelte, (amit Szegeden ellensúlyoz némileg a paprika-termelés s a kenderdert illetően a legtöbbször nem neki való föld). 1910-ben Szabadka 3 fogyasztási szövetkezetének 573 tagja mindössze 150 korona árú vetőmagot s 75 korona árú ponyvát és zsákot vásárol szövetkezete mezőgazdasági cikkeiből. Hódmezővásárhely fogyasztási szövetkezetének 327 tagja mindössze 60 korona értékű mezőgazdasági árút vásárol szövetkezete útján. Kecskeméten 1910-ben nincs fogyasztási szövetkezet. Ahol a városok s községek saját birtokaikat házilag kezelik, a földek ott is — a m. kir. földművelésügyi minisztérium birtokstatisztikájának szavai szerint — „általában igen külterjesen műveltetnek, miért is terjedelmökhöz és talajminőségökhöz képest a községeknek kevés jövedelmet adnak.” A gazdasági tanácsnoki állásba a földműves-többség legszívesebben beruházá-

sokra nem költekező parasztot ültet, ki néha a leg-egyszerűbb számtani műveleteket sem végzi hiba nélkül, nem hogy mintauzemet tudna teremteni a város gazdáinak okulására. Ily helyeken a búza alá rendszerint csak egyszer szántanak; ha szőlőhegyek vannak a közelben, a szántóföld trágyáját, szalmáját odahordják; ipari növényt, takarmányt, melylyel több a vesződség, keveset természetnek, a rétet, legelőt nem javítják; a legfőbb gond azon időpont lehető kitolása, melyben a városnak új tenyész-bikát kell vásárolni. Az oknélküli városok mezőgazdasági mérlege az utolsó tételig passzív. Az egybetelepülést meg-sínyli a tanyai gazdálkodás s nem menti valamely agnómiai előny, amely városi kezdeményezésből fakadna. E városi élet, mely az okot keresi együttmaradásához, kész prédája az erőltetett alapításoknak, a bankigazgatóhoz hozzáalapított részvénytársaságnak. A színlelt tőkés-rend *nápolyi kérdése* nálunk, mi történjék az oknélküli városok milliónyi magyar népével? Szeged erős iparosodása az utóbbi tíz év folyamán megmutatja az egyik útágazást. Ami e városokban elpusztíthatatlan egység, tanyákra nem bontható entitás, azt a városi keretet az igazi kapitalizmusnak kell ipari s kereskedelmi tartalommal kitöltenie, nehogy, mint ennek vészjelei Szabadkán és Kecskeméten már mutatkoztak, *a színlelt kapitalizmus hazug lendülete* élőködjék rajta. Ami pedig csak beszorult a városba, a nem-városi, a paraszti elem, az csöndesen települjön széjjel dolgos majorságokba, el a *nagyutcák, szélesutcák* és *szenháromságterek* ásitó lomhaságából. A török basák, a kuruc portyázok rég nem mutatkoznak a tanyák, a szállások, a homokbuckák körül. A magyar parasztság bátran hazamehet már.

A munkakoncentráció bénasága. Ipari fejlődésünk számadatai nem kizárólag a kapitalisztikus központosítás gyarapodásáról szólnak. Az ipari keresők száma 1910-ben

1,405.324, ebből a nagyiparban kereső férfi csak 337.757, alig több, mint az ugyanakkor segéd nélkül dolgozó iparvállalataink száma (330.975).

Bárha 1900-ban még 617.964 egyén foglalkozik *mellékesen* iparral (a koncentráció szöges ellentéte) s 1910-ben már csak 257.090, e különbség jelentéktelennek mondható, ha a statisztika fentartását olvassuk, amely szerint 1910-ben a csak családi szükségletre dolgozó mellékfoglalkozást nem vették fel a számlálólapra. Tényleg csak az ipari mellékfoglalkozást űző nők száma csökkent (475.756-ról 120.098-ra), a férfiaké (1900: 142.208, 1910: 136.992) majdnem változatlan maradt. S még a csökkenés után is míg Németországban az összes ipari keresők számának csak 7, nálunk 18%-a űzi az ipart mellékfoglalkozásként. A tulajdonképeni ipar létszáma 30%-kal, de a *házi és népiparral* foglalkozók száma is még 16%-kal emelkedett 1900-tól 1910-ig s az emelkedés ennél is tekintélyesebb, ha meggondoljuk, hogy az teljesen a férfiakra esik, kiknek száma 28.754-ről 36.485-re szökött fel. Az emelkedés tehát megközelítette a tulajdonképeni ipar emelkedését, míg a nők száma a házi és népiparban 14.327-ről 12.720-ra csökkent. Még 1900-ban házi és népiparunk munkásainak $\frac{2}{3}$ -a, 1910-ben már $\frac{3}{4}$ -e férfi.¹⁾ A tőkés termelésnek e szerint még terjedelmes holt vizei vannak Magyarországon. E holt vizeken vígan kalózkodik a színlelt kapitalizmus. Más helyen²⁾ kimutattam a hegyvidéki akció kormányjelenítésének adataiból, hogy a rutén földön a házi és népipari kormányakció eredménye 33 fillér munkabér-maximum és 9 fillér munkabér-minimum s hogy ezeket a szegényletes napi-keresményeket is csak oly állami szubvenciók segélyé-

¹⁾ Németország háziipara 1895-ben: 287.389, 1907-ben már csak 247655 keresőt foglalkoztat s míg 1895-ben e keresők 45, addig 1907-ben már 55%-a nő; a fejlődés szöges ellentéte annak, amit nálunk e téren a szubvencionált *sweating* létrehoz.

²⁾ *Közgazd. Szemle* 1908. VI.

vel érik el, amelyek összege 1906-ban 50.000 koronával haladta meg a hegyvidéki nép összes házi s népipari keresményét, sőt a házi és népipari termékek: értékesítése még ez alapon is csak úgy sikerült, hogy az állam a vételár 29%-át a magáéból fedezte.

A tőke-koncentráció bénasága. Tőke-koncentrációnk egyik legjellegzetesebb tünete: a kapilláritás-hiány Budapest és a vidék között. 1914 végén az összes magyar-birodalmi hitelintézetek által nyújtott jelzálogos kölcsönök kereken 4 milliárdjából több mint $\frac{1}{2}$ milliárd 8%-ra s ennél magasabb kamatra van kiadva; míg azonban a budapesti intézetek jelzálogkölcsöneinek kereken 2460 milliónyi állagából 2430 millió helyeztetett ki legfeljebb 5 $\frac{7}{8}$ %-ra s csak kereken 30 millió ennél magasabbra, a vidéki hitelintézetek 1470 milliónyi jelzálogos kölcsöneiből csak 380 millió van legfeljebb 5 $\frac{1}{2}$ %-ra. kihelyezve, 890 millió pedig 5 $\frac{1}{2}$ -en túl 8%-ig és azon felül. míg állam-adóssági kötvényeinkből 1914 végén a budapesti intézetek tárcájában s az általuk kezelt alapok és alapítványok birtokában 235 millió, a vidéken pedig 190 millió van (40%), az arány tehát 6: 5, addig közlekedési és ipari kötvényekből, valamint bánya- és ipari részvényekből csak 8% jut a vidéki intézetekre. Pedig: a takarékbetétek állagának mindössze $\frac{1}{5}$ -e van budapesti hitelintézeteknél elhelyezve s a mérleget épen hogy megjavítja, ki nem egyenlíti, ha a budapesti folyószámla- és csekk-betétöbbltetet is a főváros javára írjuk. A bankszerű és hitelegyleti váltóleszámítolásnak is csak $\frac{1}{3}$ -a esik budapesti intézetekre. Mindebből kialakul a diagnózis: a tőkés fejlődés mindkét gépháza, a pénz- és ipari koncentráció csak Budapesten működik, a vidéken a kapitalizmusnak csupán pénzforgató gépezete zakatol, az ipari koncentráció szerkezetében ott valami fontos csavartörésnek kell lennie, mert a gépezetnek ez a része áll. Ez a csavartörés: a vidéki

tőke ipari hitének, kapitalisztikus meggyőződésének hiánya. Ha valaki gazdagabb vidéki városainkban is gyáralapításra gondol, sokan úgy néznek rá, mint aki Amerikába akar kivándorolni vagy a szini pályára lép. E belső logika-hiánynak megfelel a vidéki tőke *észszerűtlen tagoltsága, kenyelfutó versenye, ok nélkül szaporodó személyzete*. Minden 4 millió betétre esik Budapesten egy hitelintézet, de minden 1 % millióra Szabadkán, Nagyváradon vagy Debreczenben. *A pénz-, hitel- és biztosításgyűgyvel foglalkozók száma* az ország átlagában 1909 és 1910 között megkétszereződött, ugyanez idő alatt Budapesten nem egészen kétszereződött meg (5 687-ről 9.869-re), viszont Szabadkán 95-ről 217-re, Debreczenben 202-ről 454-re emelkedett s Nagyváradon majdnem megháromszorozódott. Már Budapesten is szertelen a bankár- és nagyiparos-arisztokrácia állás-halmazása és nepotizmusa. Szomorú kis reichstadti hercegek kerülnek hatalmas bankok és iparvállalatok élére s vérszegény arcuk tanácstalanul mered a falon függő apai képmásra. S a jó vidéken az igazgatói állások nem kisebb mértékben kumulálódnak, mint Budapesten, azzal a különbséggel, hogy kisebb helyen még bajosabb a kumulációt szakértő helyettesekkel enyhíteni. A mezőgazdasági abszентизmus párhuzamaként, így alakul ki a magyar vidék bank-abszентизmusa.

3. A munkamegosztás.

Szakképzettség. A magyar munkamegosztás hiányos vagy hibás keresztülvitele kapcsolatos a mezőgazdaság külterjességével, mely munkaszervezetünket kétlakiséggel tölti meg. A tipikus ipari munkás lelkében nálunk még eleven a vágyódás a föld után, kapcsolatai hozzá nem szakadtak el egészen s a szakszervezeti majálisokon még sűrűn hallja az ember a falusi nép régi dalait. Nyaratszaka a munkásság nagy tömegei cserélik el új

szerszámaikat kaszával s nem egy ipari üzem benu l meg. A francia költő szavát variálva azt mondhatjuk, hogy a legtöbb magyar gyári munkás egy húszéves holt parasztfiút hordoz szívében. Ezért talált az 1910-i felvétel 267.000 oly keresőt, kik az ipart csak *mellékfoglalkozásul* üzik, holott *ipari szakmunkást* sem talált többet 331.000-nél. Ez a két számcsoport teszi jobbról és balról munkamegosztásunk határországát, a kapitalizálódás minimumát és maximumát. Az egyik a munkatökély és eredményesség legszerényebb, a másik legerélyesebb szervezkedését jelenti.

A kapitalizmus végleteinek arányszámai:¹⁾ (1910.)

c ^	Mellékfoglalkozásként fizi munkás	Szak- munkás
Szabó	10424	22809
Cipész és csizmadia	6808	34208
Ács	6421	17233
Kőmives	4764	49348
Mészáros és hentes	5875	10363
Asztalos	2273	28112
Bognár	2119	6582
Gépész	1221	1742
Szűcs	1032	2039
Kádár	1000	3316
Fazekas	448	1793
Gombkötő- és paszományos	262	150
Kárpitos	147	2029

Amint látjuk, még a specializálódást nagy mértékben igénylő szakmák is a mellékfoglalkozás elég magas arányát mutatják. Ámde a szakmatanultság sem fenéki g tejfel.

A színlelt kapitalizmus szelleme nyomot hagy a

¹⁾ Egyes cselekb en természetesen a két számcsoport tagjai azonosak: az alkalmazott szakmunkás is üzheti mellékfoglalkozásként szakmáját. De még e kivételekb en is hibátlanul jellemzi a két számcsoport a tőkés fejlettség irányát és szintjét.

tanonc-képzésen is: a verseny bénasága s a túlnyomóan állami fogyasztás inkább az ötletszerűen felgyűlő tömegmunkának kedvez, semmint a finoman tagolt, egyénien érzékeny, egyenletes szükségleteknek. Ezért a szakmunkás kiképzésére sem fordítanak legtöbb esetben oly gondot, mint szabad verseny nyomása alatt az igazi kapitalizmus műhelyeiben. Az aranyásók máról-holnapra élő, csak gyorsan gazdagodni akaró barakk-tábora nem vesződik gondos tanoncképzéssel. Szabó Ervin a reprezentatív jellegű, leginkább gyárszerű magyar gépipar 13 vállalatáról mutatja ki,¹⁾ hogy „a kevészámú szakmunkást a gyárak maguk képezik ki, de ezek arányszáma mind kisebb szemben az 1-14 nap alatt begyakorolt tanulatlan s az ½-3 hónap alatt begyakorolt kitanított munkásokkal.” „Tényleg rendszeres, tehát tanonciskolával is ellátott oly tanoncképzés, melynél a tanoncok külön helyen, külön művezető és előmunkások' vezetése mellett iskoláztatnak, csakis három gyárnál van és pedig az Államgépgyárnál, Weisz Manfrédnál és a Ganz-waggongyárnál. Az összes többi gyárakban a tanoncok kiképzésüket jól-rosszul, csakis olyképpen nyerik, hogy idősebb munkások vagy előmunkások mellé kiegészítőül osztatnak be s így lassankint válnak önálló munkásokká. E beosztás következtében bizony a tanonc némely ily előmunkás mellett csak inaskodik, mert a munkás őt szerszámok és tárgyak ide-odahordozására használja, de rendszeresen alig tanítja).”²⁾ A színtelt kapitalizmus tehát felhat a munkamegosztás legarisztokratikusabb rétegéig, meggyengítve annak minőségét s gyarapítva értéktelen ballasztját. Bénító hatása még inkább kell, hogy meglássék a kapitálizáltság maximumán innen.

Magányos műhelyek. 1900-1910 között az önálló

¹⁾ *Az ipari munkásság hullámozása.* Budapest 1913.

²⁾ *A Magyar Vasművek és Gépgyárak Egyesületének Évkönyve.* 1911.

iparosok száma ugyan nem emelkedik oly mértékben, mint a segédszemélyzeté (amaz 381.664-ről 439.778-ra, emez 695.562-ről 965.546-ra), de a viszonylag szerény emelkedés is újabb gátat emel a kapitálisztikus munkamegosztás elé¹⁾, minthogy *önálló iparosaink közel két harmada segéd nélkül dolgozik.*

A munkamegosztás bénasága a műhelyekben:

Iparvállalatok kategóriái	Iparvállalatok száma		Növekvés		100 vállalat közül volt	
	1900-ban	1910-ben	abszolút számokban	%-ban	1900-ban	1910-ban
Segéd nélkül	301.025	330.975	29.950	9'9	64'2	62'0
1 segéddel	88.001	98.305	10.304	11'7	18'7	18'4
20-nál több segéddel	2.261	4.020	1.759	77'6	0'5	0'8

Németországban 1882-ben 2,175.857, 1895-ben 1,989.572, 1907-ben 1,870.261 üzem dolgozik 1-5 személyivel, az 50-nél több munkást foglalkoztató nagyüzemek száma pedig: 1882-ben 9.481, 1895-ben 17.941, 1907-ben 29.033. míg a nagyüzem számemelkedése nagyjából megfelel a miénknek, a praekapitálisztikus csökevények itt aránytalanul szívósabb életet folytatnak, mint Németországban. Ennek magyarázatát részben városi életünk csekélyebb fejlettségében kell keresnünk.²⁾ Faluhelyen, tanyák körül, pusztákon a magányos iparos, a lópatkoló, foltozó-varga, szabó, borbély telephelye nem bír el megosztott munkájú, finomabb műhelyet. E többé-kevésbé kontár s mesteriségüket kedvetlenül űző kisiparosaink gyakran mezei vagy szőlőgazdaságot folytatnak; ha hivatod a kisvárosi

¹⁾ A német birodalom ipari kereső népessége: 1882-ben 6.396.465, ebből önálló 2.201.146; 1895-ben 8.281.220, önálló: 2.061.764; 1907-ben 11.256.254, önálló: 1.977.122. az ipari népesség rohamos emelkedése ellenére az önálló iparosok száma folyton csökken.

²⁾ A segéd nélkül dolgozó iparvállalatok %-a 1900-tól 1910-ig *nőtt* a magyar birodalom 27 törvényhatóságában.

lakatost, hogy ezt vagy azt megigazítsa, egyszer azért nem jöhet, mert el van foglalva a csépléssel, másszor azért nem, mert felment bort fejteni a présházba; szüretkor az asztalos leteszi a gyalut, a kőműves leugrik az állványról és siet fel apái vén szőlőhegyére; az ipari rendelést nagyobb részök ímmel-ámmal vállalja, terminusról nem akar tudni, kifogásokkal akadékoskodik és minden mozdulatával tudtadra adja, hogy cégtáblájának csak társadalmi jelentősége van, akár a címerré vált csatapajzs-nak: azt példázza a többnyire lezárt, pókhálós ajtó felett, hogy gazdája még mesterembernek s nem paraszti sorba akar számítani. A perifériákon, Kisküküllőben, Szilágyban, Varasdmegyében 100 önálló iparosra csak 79-99 segéd esik s az arányszám 1900 óta még hanyatlott is. Csakhogy Pozsonyban, Sopronban, Pécsen is 1910-ben még minden második cipész segéd nélkül dolgozik, a tipikusan nagyiparos Győrött ezenfelül 63 kovács között $\frac{2}{3}$ rész s az építkező-iparosok fele és magán Budapesten 3917 W)ó, 1163 cipész, 119 órás, 73 bádogos, 71 aranyműves, 48 műlakatos, 37 nyomdász és 32 kocsigyártó vesződik segéd nélkül, lemondva a műhelybeli munkamegosztás minden előnyéről. A munkamegosztás ez elakadtságát ottan-ottan helyi viszonyok s egyéni hajlam magyarázhatják: de e bénaság összefüggését a színlelt kapitalizmussal kétségtelenül megállapíthatjuk a ruházati szakma óriási számoszlopaiból.

A ruházati-ipar szétforgácsoltsága. A ruházati szakma szervezetlen törmelékessége némileg e szakmának a kapitalizációra kevésbé alkalmas természetéből ered. Németországban is az 1-5 személyt foglalkoztató kisműhelyekben dolgozik a ruházati-ipar munkásainak több mint $\frac{2}{3}$ -a, míg a vegyészeti munkásoknak csak $\frac{7}{10}$ -e a gépgyáriaknak csak $\frac{1}{9}$ -e s a textilipariaknak is csak $\frac{1}{6}$ -a dolgozik kisműhelyekben. A gépház köré gyülekező koncentráció

a ruhaszakmában nem jár oly előnnyel, mint a legtöbb ipari szakmában. Csakhogy a szorosán vett ipari munkásság 10 milliónyi németországi tömegéből 13% esik a ruházati szakmára, míg nálunk a ruházati szakma foglalkoztatja az ipari népesség több mint egy negyedét (az 1,405.324 ipari keresőből 356.892 esik a ruházati iparra). A ruházati ipar praekapitalisztikus ballasztja kétszer oly nagy súlylyal nehezedik a magyar, mint a német tőkés rend számadataira. Nagyipari (50-nél több munkást foglalkoztató) üzemekben dolgozik a német ruházati munkások $\frac{1}{8}$ -a nálunk 20-nál több munkást foglalkoztató üzemekben a szakmabeli munkások csak $\frac{1}{20}$ -a dolgozik. A kisüzemű ruhaszakma Németországban legfeljebb négyeszerese a miénknek, a 20 munkásnál többet foglalkoztató német ruhaszakma a miénknek vagy tízszerese. A német nagytőke már a háború előtt is elfoglalta a ruházati szakmából azt a kontingenst, amennyi a szakma természetével összefért. A magyar nagytőke — elhanyagolható kivétellel — csak akkor kezd nagyobb mértékben érdeklődni a ruházati szakma iránt, amikor a hadseregszállítások ezt a szakmát is megérlelik a *piacmentes* kapitalizmus számára. Amíg ily módon sokmilliós rendelések nem hullottak a ruhaszakma ölébe, e szakma nem volt állami üzlet. Az állam megvette a talpfát, a cementet, a szenet, épületeket emelt, utakat javított, waggonokat rendelt, de ruhát nem vásárolt. Ezért a színlelt kapitalizmus jobban kedvelte a dohánykivitelt, a sóüzletet, az osztálysorsjáték egyedárúságát, a Cunardot s a csomagszállítást. Mert itt közel érezte magához az államrend kétszerkettőjét s a politika sikátorait, hova nem hatol el a nyílt piac éles levegője.¹⁾

¹⁾ Az ideggyógyászai tériszonynak (Platzangst) nevezi azt a lelkiállapotot, amelynek itt üzleti változatával találkozunk. A magyar ál-tőkés szédül a nyílt piacon, állami támogatás nélkül. A honi magánfogyasztás bizonyára nem nyújt mindig nyugodt támpontokat s a kivitel piacát a vámpolitika többé-kevésbé elzárta. De e jelenségek már csak végső, felszínen úszó okozatai a színlelt kapitalizmus oksorozatának.

4. A piac.

A szabad verseny kiszorítása. A magyar állam bányáiban, kohóiban, dohánygyáraiban s vasúti műhelyeiben alkalmazott munkások száma meghaladja az 50.000-et. Reprezentatív nagyiparunknak: a vas- és gépiparnak 20-nál több segédszemélyt foglalkoztató vállalataiban kerek 70.000 munkás dolgozik, közülök minden hatodik a Máv. gépgyárára és Diósgyőrre esik. 1914-ben az összes magyar bánya- és kohómunkások közel 20%-át foglalkoztatják állami üzemek. A magyar munkaszervezetnek ez a darabja el van szigetelve a világversenytől. Szakmabeli cégek versengése nem ösztökéli, megrendelőinek nem kénytelen kezökre járni, a konjunktúra nem nyugtalanítja és gyenge üzemi eredményei felett nem kóvályognak a hitelmegvonás fellegei. Csak számszerűleg ellenőrzik anélkül, hogy berendezése fonákságait, szervezete hibáit üzleti verseny vasmarka szorongatná.

Ámde az állam termelő-szerepének a tőkés vérkeringést bénító hatását sokszorosán felülmúlja *az állam fogyasztó-szerepének* bénító hatása. Nagyipari termelésünk döntő hányada már háború előtt is az állam szükségleteinek fedezésére szolgált (a közös és a magyar állami rendes és rendkívüli kiadások során), az állam használta el pld. széntermelésünk $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ részét s több papírgyárunk össztermelésének — a Gy. O. Sz. 1915-iki jelentése szerint — 30-40%-át az állam és közhatóságok veszik át. Innen ered, hogy még produktív kapitalizmusunk gépezetének is politikai mellézközeje van. Egy-egy kormányférfi jövésemenése oly iránytszabó koefficiens a magyar nagytőke számvetésében, aminőre csak Amerikában van példa. Csakhogy az amerikai tőkés politikai barátaitól inkább *törvényhozási* többletet remél, a magyar tőkés inkább *szereződésekbe* foglalt többletet. Néhány bank és nagyipari vállalat a nyilvános árlejtések megkerülésének macchiavellisz-

tikus rendszerét teremti meg, mely elől szemlesütve tér ki a becsületben megöszült, régiszabású kereskedő s a csak találmányaira építő gyártulajdonos; a színlelt kapitalizmus azokat a feltételeket kedveli, amelyeket a megszabott határidőig csak egy cég képes teljesíteni s azon mellék-kikötéseket, amelyeket csak beavatott vállalhat. Sok esetben az állam szerepe már csak dekoratív. A színlelt kapitalizmus az erőszakkal valósítható, vakon elfogadandó állami parancs mögé rejti kalandos igényeit. Hadd szedje be inkább az adóvégrehajtó a kartell árait. Amennyire lehet: ne a bánya, ne a gyár, ne a bank szedje be, hanem az adóvégrehajtó; az állami szállítások, a prémiumok, szubvenciók, refakciák perdöntő lélektani előnye, hogy a termelőnek nem kell a fogyasztó szeme elé kerülnie. *Az államszervezet elefantiazisa a társadalom fejlettségéhez képest:* kapitalizmusunkban háttérbe szorítja a találmány szellemességét, az üzem ökonómiáját, a fogyasztóhoz való alkalmazkodást s a munkásokkal való egyezkedést; a politikai konstellációnak nagyobb fontosságot tulajdonítanak, mint a gazdasági konjunktúrának. Minthogy pedig *az állami elefntiazis néhány nagybanktól függ pénzügyekben,* másfelől a színlelt kapitalizmus főszervei *megint csak e nagybankok:* a keményderekú kuruc, ki hivatalba lépése után egy héttel még nem kötötte meg velők a maga szatmári békéjét, „lelketlen demagóg”, vagy „az életet nem ismerő teoretikus”, magyar Morus Tamás. Csak ha az állami szállítás már biztosítva van, akkor ám jöjjön Mechwart, Bláthy, Bánki, akkor ám hadd bocsássa be a szolga Puskás Tivadart, vagy Pollákot és Virágot, a fura telegráfistákat. A háborús Európában az államok minden szakmában polgári hadiszolgálatra fogták a leghasználhatóbbakat. És Magyarországon? A Kereskedelmi Bank kiemeli a maga üzemei számája a földművelési és kereskedelmi kormányzat két büszkeségét, Sierbant és

Halászyt s a Magyar Általános Hitelbank megfosztja Mezőhegyest Jankovich Lőrincről.

A csere-túlság. A színlelt kapitalizmus kereskedelmét jellemzi, hogy *menyiségileg* aránytalanul fejlett, tömerek ügynöke van, nyereszkesedő készleteket halmoz, árúja sok kézen megy át, míg a fogyasztóhoz ér s a mozgékonyság a produkciót szédületesen meghaladja. Viszonylag csekély szerepe van az árú helyes elosztása körül; az embereket fürkészi, nem a konjunktúrát; a termékeknek csak egy töredéke válik értékesebbé beavatkozása révén; az alkalomból él inkább, mint a keresletből. A német kereskedelemben és forgalomban 1895—1907 között a keresők és eltartottak népességi százaléka összesen 1.9%-kal emelkedik ugyanakkor, midőn az ipar és bányászat emelkedése 3.7%. Ennek az aránynak látszóan a magyar fejlődés is megfelel, mert 1900-1910 különbözeteiben a bányászat és ipar 2.7%, a közlekedés és kereskedelem pedig csak 1.3% növekvést mutat száz kereső és eltartott sorában. Csakhogy a csere belső tagozódása nálunk egészségtelen, nincs mértéke s fejlődése elvtelen. Nemcsak azért, mert a kereskedelem a városok után épen a legszegényebb északkeleti vármegyékben (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung) a legnépesebb és ma is gyarapodó, hanem a kereskedelmi munkakör nem csekély részének *megokolatlansága, gazdasági feleslegessége* miatt is. 1900-ban az anyaországban 4707 ember keresi kenyerét majorossággal s baromfitenyésztéssel, 1910-ben már csak 4313, a zöldség- és konyhakertészettel foglalkozók száma e tíz év alatt csak 3%-kal nőtt, méhészetből él 1900-ban 198 kereső, 1910-ben 205, haltenyésztésből 1900-ban 79, 1910-ben 59, belvízi halászatból 1900-ban 2271, 1910-ben 2479. Az élelmiszerek iparszerű *termelése* tehát vesztegel vagy hanyatlik. Az élelmiszerek tulajdonképeni *gyártásában* is viszonylag csekély az emelkedés. A cukor- és

szeszgyártás, a malomipar mintegy 5%-kal emelkedik. De már a konyak-, likőr-, pálinka- és rumgyártás emelkedése közel 100%, a hentesek száma 40%-kal, a cukrászoké 70, a cukorka-gyártóké 150, a kakaó- és csokoládé-készítőké 200%-kal emelkedik. Ugyancsak 1900 és 1910 között az *élelmiszerkofák* száma 40%-os emelkedéssel 16.435-re szökik fel. Majorosaink, valamint baromfitenyészetünk, zöldséges konyhakertészeink *termelői* együtt alig vannak többen, mint az élelmiszerekkel *kofálgodók*. Az ország első vármegyéjében 1900-ban 1042, 1910-ben 2108 kofa van, az élelmiszerekkel s élvezeti-cikkkel kereskedők száma ezenfelül 1900-ban 2949, 1910-ben 4225. Ellenben méhészetből, selyem- és haltenyésztésből él 1900-ban 9, 1910-ben 29 kereső, halászatból 1900-ban 93, 1910-ben 122. A forgalmazók számának emelkedése nem arányos a javak termelésének emelkedésével. A nyereség szaporodik s nem a létrehozott érték. Az élelmiszerkereskedelem felszökkenését Pestmegye néhány járásának rohamos iparosodása menti némileg. Ámde a megye mezőgazdaságilag annyira elhanyagolt és kiaknázatlan még, hogy legalább a város közelében termelendő romlékony cikkek felszínrehozása lépést tarthatna az élelmiszerkereskedelem fejlődésével. Termelésükkel, úgy meséli a statisztika, mindazáltal csak néhány külön, magányos földszelvény egy-egy Robinsonja foglalkozik. A súlyos és szaporodó többség a *másoktól már felszínre hozott* termékkel ügyeskedik, elrendezi kosarát, kever és felapróz, rábeszél és felesel, hogy hazajövet ravasz hunyorgatással pillantson be az izzadó kertész palánkján.¹⁾

¹⁾ Ezzel a cseretúlsággal logikus ellentétben áll országos vásáraink álmos cseréje, mely az erdön elakadt nomádok lézengésére emlékeztet. A magyar birodalom mintegy hatodfélezernyi állatvásárjában évi átlagban harmadfél millió lovat és hatodfél millió szarvasmarhát hajlanak fel, de a felhajtott lovaknak csak $\frac{1}{4}$ -e, a szarvasmarhának csak $\frac{1}{3}$ -a cserél gazdát. A felhajtás óriási számaihoz gondoljuk hozzá, hogy az 1911-iki állatszámolás a magyar királyság területén mindössze $7\frac{1}{3}$ millió szarvasmarhát s harmadfélmillió lovat talált. A nyugati kultúra nem ismeri párját ily tékozló és ennyire meddő árukinálatnak; a hiába felhajtott

A színlelt kapitalizmus lelke.

Hallgasd meg figyelmesen a pénzügyi „kapacitás” eszmecszeréjét egy vasúti kupéban. Unalmában most őszintén beszél. Spekulációjának támpontjaival, kalkulációjának elemeivel, bizalmának értékével nem lesz nehéz tisztába jönnöd. Kérdezd meg, némi fölös pénzedet minő érték vásárlására fordítsd? Arca komorrá válik, komorabbá, mint Siemens vagy Krupp arca szokott lenni, ha gazdasági kérdést intéztek hozzájuk: suttogni kezd, a falaknak is vannak füleik s pénzügyeink dísze körültekintéssel kívánja veled közölni tanácsát és érveit. Ügyelj s látni fogod, hogy tíz érve közül csak egy vonatkozik a kérdéses érték produktív feltételeire, a többi kilenc arról beszél, hogy az állammal kitűnő szerződést kötöttek tegnap s hogy e szerződés egyetlen nehéz pontját holnap törölni fogják; hogy kilátás van a kartell meghosszabbítására s hogy egyik cégvezető az előző héten célzást tett valamely tartalékoló könyvelési fogásra. Ha érdeklődöl, mennyire kedvez e vállalatnak a nemzetközi konjunktúra, nincsenek-e nyersanyag-nehézségek, meggyült termék-készletek, műszaki hiányok, terhes bankérdekeltségek, munkásviszályok, szállítási akadályok: a pénzügyi „kapacitás” kedvetlenül tekint rád, sznobnak tart és valami általánossággal intézi el érdeklődésedet.

Ha isten háta megett élő, vén falusi nemesnek ily érveléssel ajánlaná botos-ispánja tiz darab ürü vagy egy

állatok el- és leromlása, napokig tartó heverése, a kísérő személyzet eldangubazolt munkanap-milliói — nem is szólva az állati járványok szélhurcolásáról, a lépremenés gazdag lehetőségeiről, a mértéktelen alkohol-fogyasztásról s a fabódékból összeszedett „vásári portékáról” — a magyar vásárokat az árukínálatnak költségszebb eszközeivé teszik, mint aminők az amerikai reklám tömeghirdetési és felhőkarcolóí. — Kereskedelmünk túlságosan fűrge, parasztságunk túlságosan nehézkes: a két véglet egymásra hatni, kiegyenlítődni képtelen. A kereskedelem a színlelt kapitalizmusban mint idegen törzs s nem mint idegen foglalkozás áll szemben a földművelővel.

pár ökör megvételét, mint ahogy most ezt a papírt ajánlották: *gazdája*, menten útilaput kötne a botos-ispán talpára. Gyermeked megbuknék a vizsgán, a kocsis árokba borítana, a napszámos a búzát böködné ki acat helyett, ha csak annyira értene dolgához, mint ez a pénzügyi „kapacitás”, ki a szakértelemmel szeretne úgy boldogulni, mint ahogy Rockefeller a vasúti tarifákkal erőszakoskodott.

Akkor még százszor inkább a csömörletes körülményesség, amellyel Mikszáth parasztja vásárolja a kaszapengét!

VI.

Manchester vagy Rochdale?

A Közép-Európa tőkéseire támaszkodó klasszikus magyar pénzügyér főgondja államhitelünk konszolidálása volt; e cél szolgálatában szolid teljesítménnyel kötötte le a nyugati bankárok bizalmát. Nem mintha a régi szabású fináncpolitikusok egészen elkerülhették volna a színlelt kapitalizmus lápi világát, bele-beletévedtek ők is, át kellett lábalniok rajta, de: *benne nem laktak*. Az ő kapitalizmusuk logikája sem tizenhárompróbás, az ő bankárbarátaik pénzügyi erkölcse sem fenéig tejfel, de ezek nem nevezhettek a markukba, mikor kiléptek az ajtón: az üzlet számukra veszteséggel is végződhetett. Ha az öreg Tisza tanácsot kért a Hitelbank igazgatójától vagy Wekerle Hatvány Sándorral vitatta meg a nemzetközi cukoregyezményt, ebben valami egészen más kapitálisztikus zamat volt, mint Lukács László és Elek Pál eszmecseréiben. Amazok még túlnyomóan teremtő célzatú üzleteket kötnek, amelyeket alaposan előkészítenek és komolyan lebonyolítani szándékoznak; megállapodásaik célszerűsége kiállja a szakértők bírálatát s nem tengődik megvásárolt hallgatásból.

Csakhogy a nyugati államhittel egymagában véve kapitálisztikus termelő-rendet teremteni nem lehet. Mint-

hogy az állampénzügy rohamosan, a belső kapitalisztikus-rend pedig csak vontatottan fejlődött, emez mulhatatlanul amannak vontató-kötelére került. *Nagy summában* jött a pénz felülről s *octroy* útján, felvilágosodott abszolutizmussal törekedett elvárászolni áruházat és ipartelepet; csak ottan-ottan nő ki takarékos szatócsboltból az áruház s épít a mesterember ha gyárkéményt; csak helylyel-közzel emelkedik fel korallsziget módjára egy-egy lassan felcseperedő nagy magyar cég, apáról-fiura adva át a vevőkör szaporodó családját s a régi név galambösz becsületét. A szabályozott államhitel fokozódó közszükségleteket teremt, melyek kielégítését nem egyszer mondvacsinált vállalatokra, kontár kegyencekre kénytelen bízni. A *magyar amerikanus* ráveti magát a Nyugat-Európából kiküzdött állampénzre, zsonglörködik Széll Kálmán élire rakott francia aranyával, elébb tőkét emel s azután megy üzletért a pártclubba, hogy mint kapzsi paraszt az előre-gedett apának birtokát, a maga nevére írassa a magyar állam egyedárúságait a sóbányától a lutriig. A kívülről jött kapitalizmus elkerülhetetlenül deformálódik a belső termelésben, melyből a kapitalisztikus jelleg még hiányzik; felemás, erőltetett tőkés-rend burjánzik fel országszerte, mely *idegen bankóval kezdte, nem a honi rézkrajcdron*. Egyesek gyengéiből, nem az ország erőforrásaiból gyarapszik e kapitalizmus. Függs az idegentől, de idegen a néptől, melytől függsnie kellene.

Lesz-e még ereje, ideje az igazi magyar kapitalizmusnak, hogy a színlelttel birokra keljen? Egyáltalán: — arra jelölt-e bennünket a végzet, hogy elkésett másodvirágzását éljük majd itt keleten a másutt már alkonyodó kapitalizmusnak? Nem ír-e magyar vagy orosz Smith Ádám új fejezetet a *Wealth of Nations*-hez, nem a marxizmus határfolyama e a Duna? Talán már nem is a kapitalizmus vár ránk, mire legyúrtuk a kapitalizmust szín-

lelőket. Elszakadván az ál-kapitalizmustól: útba kell-e még ejtenünk Manchestert s nem mehetünk-e egyenest Rochdalebe? Oroszország már nem akar tudni Manchesterről, már egyenest Rochdalebe akar menni s kétségbeesett vergődését ez magyarázza. Ez útrövidítéssel történelme minden mulasztását jóvátehetné s utolérhetné Nyugat nemzeteit. Kelet népének néma őserdeje sokáig nem vette észre, mi történik vele. Mire észreveszi, hogy nem volt szüksége a színlelt kapitalizmusra, talán már nem lesz szüksége az igazira sem.

* * *

Vámpolitikánk a befolyásost védi, nem a gyengét. Adórendszerünk a tekintély tiszteletének elvét szolgálja. Még túlságosan respektáljuk a véletlent. Eltűrjük, rábízunk magunkat, kedvezményekkel rögzítjük meg. A gazdasági jelentőség, a társadalmi hasznosság igazolványait kell revideálnunk. Csak oly üzemformák és termelő-módok maradjanak helyükön, amelyek a magyarság mély értékességét veszteség nélkül felszínre hozzák. Munkaszervezetünk gazdája nem lehet más, csak a magyar nép maga. A nyereszkedőnek, ki vezetést színlel, a szervezni képtelen nagyképűnek el kell tűnnie.

„Tudom minden csínyját, mert végére jártam;
Azért most szemébe mondom neki bátran:
Árván maradt öcscsét parasztnak nevelte,
Mert nagy erőt sejtett benne s irigyelte.”

IV.

AZ ÉRTÉK.

A SENKI DUNÁJA

(1908.)

Egy-két ágyúlövessel, a főváros alatt, a magyar Közép-Duna sáros partjain kolera-gócokat keresnek. A belügy-minisztérium úgy osztogatja e titulust a Dunamenti városkáknak, mint a szabadkirályi címet és a törvényhatósági jogot. Egészségi fő- és alfelügyelők riadtan kocsikáznak a szűnyoglepte mocsarakban s éjszakai távírószolgálat van, hová máskor levél sem érkezik. Csendőrszurony villog, szolgabíró-homlok sötétlik, gummiköpenyes doktorok fontoskodnak a máskor oly elhagyott agyagpartokon. A sárga rém mily ritka tisztességhez juttatja ím a lassú és szomorú folyamat melyet, Sceptriger Ister-ül kényeztet a középkori latinság, míg egy ódon énekünk, melyet most a bacillusok festenek új színre, honom könnyének nevezi.

Széles lomha, vize ősi hömpölygéssel amint elfekszik. a „gócok” mellett, Ercsinél, Szekcsónél, Mohácsnál Apatinnál kevés nádas éri e napokban. Ellenségünk, a Duna! Csak ez a Duna ne volna, ez az átkozott Dunai. De neki nyilván mindegy, sem az átok nem fog rajta, sem a jókívánat, hideg locsolással úsztat lefelé elkapott lapátot, rőzseköteget, hullát. A parton alig egy-két gyermek kergetődzik s a hajókon nem énekel senki.

I.

Széchenyi óta sok magyar államférfiú halt meg anélkül, hogy egyszer is végigutazta volna a Dunát. Nem

egy közgazdánk, mérnökünk, kereskedőnk, aki Amerikát járva a viláért sem mulasztaná el bebolyogni a Mississippit és az Erie-csatornát, elfelejt ügyet vetni arra a rengeteg, junglere, mely országunk derekát elborítja. A süpedékes őserdők nem nevelgetnek szaktudósítókat — nyilván kényelmesebb feladat Brüsszelből és Milánóból levelezni, — az utak még gazdátlanok és ok nélkül egyszer csak elakadnak; kevés itt az ember, a háziállat, a szántó-föld, a tanya, a keréknyom. Sem a dolgok, sem az emberek nincsenek itt még közös nevezőre hozva; egy-egy számoszlopot ha kinnal fel lehet venni e fakadásos szigetek, érmellékek, göröndök sáros némaságából, melyben még az órát és a kilométerkövet az ég csillagai, a törvényt juhászkutyák és fásorompók helyettesítik.

Csepelen alul elálmosodik a Duna, sodra, esése is mintha megcsittulna. Homokpusztákkal olykor behasított agyagos és vályogos iszapföldekbe ágyazva Budapeستől Újvidékig — a holtágakat nem számítva — 400 kilométeren át hasztalanul hömpölyög el legnagyobb folyóvizünk, vízhálózatunk gerince, eleven útvonalunk a világ-tenger felé s székesfővárosunk után az első gyárvároska, melyet fejedelmi útján elér: — Belgrád. A folyam az 1895: XLVIII. t.-c.-ben engedélyezett szabályozási munkálatok végrehajtásával e vonalon is megszabadult a legveszedelmesebb gázlóktól és kanyarulatoktól. Ezzel és az 1908: XLIX. t.-c.-ben engedélyezett vízi beruházásokkal a nagyobb árvízveszedelem, mely eddig — a legendás halbőségen túl — a Közép-Duna egyetlen kapcsolata volt a vidékkel, valamint a főbb hajózási akadályok eltűnőben vannak s a nem egy helyen remeklő folyamszabályozás valósággá emelte a Duna szerződésileg már 1856-ban biztosított „szabadságát”.

A szabályozási munkálatokkal a Duna halbősége is lecsappant s a halászatból élő népesség százaléka óriási

arányban csökkent meg. Ha a szabályozások és a partvédelem által a Duna immár megszűnt is veszedelem lenni, mint jövedelmi forrás is alig vehető számba a a széles kiáradások megszűnte óta. Nem veszedelem és nem áldás többé: a Közép-Duna ma nyűg egész környezetének, nem könnyebbség, hanem gond és akadály, a helyett, hogy útja volna mindennek, útját állja mindennek.

A folyam hátán négyszáz kilométer hosszban szegényes és a par'vonalat nem igen érdeklő forgajom, nyomorult, viszontagságos téli kikötők, az alacsony rakodóhelyek ármentes férőhelyek nélkül szűkölködnek, kiépített rakpartokról, a ki- és berakodást megkönnyítő berendezésekről csak fantaszták beszélnek; elhagyott zugokban a Dunagőzhajós Társaság stégje, nyomorult irodával, alacsony nyirkos várószobával, itt-ott egy dereglye — a reáifogadott hajósemberek gályarabképpel eveznek rajta —, Pestnek tartó kezdetleges búzauszályok, az iszapolásokon túl kivénült remorkőrök várakoznak a holddunai vonatokra, örleménytvaró vízi molnárok dangubázó helyei . . . s a féltüres mohácsi vagy orsovai személygőzös éjszakánként úgy csobog át vékony lámpasorával e folyami néniáságon, mintha idegen világból tévedt volna ide s csak gyorsan, gyorsan szabadulni szeretne,

A Közép-Duna egész nagy, aluszékony világa nyomorult vasutaira fekszik, melyeken bő gabona-, répa- vagy bortermés idején mozgósításra emlékeztető kapkodás van. Pedig a rövid idénybe szorított és a viszonylag alacsony belértékű árucikkek természetes szállító-eszköze a víz. Rövid idényhez kapcsolódó termékek pld. a cukorrépa, burgonya, főzelék, gyümölcs, bor, kender- és lenkóró. A viszonylag alacsony belérték szempontjából ide sorolhatók — az említett cikkek egyikén-másikán kívül — a lágyfa, fekete- és barnaszén, mész, alomszalma, takarmányfélék, tőzeg, téglá, homok, cement, terméskő,

trágyafélék s. i. t. Ezt a természetes munkamegosztást a Közép-Dunán — utak, rakodók és lakott partvidék hiányában — mint látni fogjuk, lehetetlen követni. A víziút olcsóságát vasúti díjkedvezmény pótolja, a természet bőkezősége helyett az állam bőkezűségét veszik igénybe. Cukorrépát az önköltségen messze alulmaradó díjtételen szállít a M. Á. V. A rendes és a tényleges vasúti díjtételek közötti különbséget már évekkel ezelőtt 30 millió koronára tették. A Dunához vezető közutakat refakciókhoz vezető rejtékutak pótolják. Takarmányínség, szén- vagy téglahiány esetén nem hogy összeállnának emberek, közösségek, gazdasági egyletek, közösen kibérelni egy hajót, hanem olcsó tarifáért a kormányt környékezik meg. A nyerstermények és volumenés árúk a vasutak nagy teher-tételét teszik, melyre a M. Á. V. e vidéken is egyre többet és többet fizet rá s mely három év óta kétségbeejtő nyár-őszi torlódások okozója. S a Duna az érdekelt birtokok határát mossa! Kiviteli szempontból a Közép-Duna mind emelkedőbb jelentőségű. Északi és nyugati ipar-telepeink túlnyomóan a fiumei viszonylat rayonjában állanak. A galac-brailai reláció, mely ezideig nem részesült a kellő gyakorlati méltatásban, nemcsak, hogy keleti kivitelünkre minden részben előnyösebb, de egyes nyugati kapcsolatokra is olcsóbbnak bizonyul, mint az agyondédelgetett fiumei. Előtérbe nyomul tengeri kivitelünk párhuzamossága: kivitelünk egyik része továbbra is Fiume felé, másik fele azonban a Vaskapun és Galac-Brailán keresztül a Fekete-tenger nagy internacionaléja felé lesz irányítandó. Minthogy pedig a vukovár-samacsi csatorna sikerültével esetleg Fiumét is a Duna felhasználásával fogjuk leggazdaságosabban elérni, lehetséges, hogy mindkét nagy tengerkiviteli vonalunk centrális kiinduló-pontja a Közép-Duna lesz. A visszfuvar hiányában ma ki nem használható aldunai hajók lebonyolíthatják keletre lejtő

ipari kivitelünk nagyvolumenű részeit (cukor, liszt, fűrészelt fa g. i. t.). SzécheqyiHitelének híres panasza, hogy a Dunát nem fordíthatjuk vissza exportunk irányába, mindjobban halványodik, mióta megszűntünk kizárólag agrárállam lenni s belfogyasztásunk felszökkent.

És nemzetközi kereskedelmünk holnapai fővonalán, 50 kilométernyire a magyar parlamenttől s a budapesti árú-és értéktőzsdétől: órák hosszat úszhat kocsink a füzes ingoványon vagy csónakunk a hallgató vizén, anélkül, hogy teremtett lélekkel találkoznánk. A Vaskapu-sziklát észrevettük, a mocsarokról megfélekedtünk. Budapesttől le egész Újvidékig, négyszáz kilométeren át, a Duna a földkerekség legcsendesebb folyama, mert a természet őslármáját már elűzték partjairól s az emberi zaj még nem ért ide. A lány vizű, langyosan és finoman áztató folyam itten a világ egyik leghalkabban járó mechanizmusa s ha ember volna, azt mondanók róla, hogy kon-templatív életet él.

II.

A budapest-újvidéki Duna-szakasz szoros partvidéke két millió kat. holdra, érdekeltsége vagy hétszáz ezer emberre tehető; népszámra az ország egy széjjelvert második székvárosa. E földek és emberek megoszlanak Pest-, Fehér-, Bács-Bodrog-, Tolna- és Baranyamegyék között s két törvényhatósági jogú város — Baja és Újvidék — félig-meddig szintén idetartozik. Az érdekeltségből kereken 100-100.000 ember esik Tolnára és Baranyára, az ország „első” vármegyéjére ennél valamivel több, Bács-Bodrogvármegye adja a hétszáz ezrek zömét, mert vagy 300.000 lelkével sorolható ide, míg Fehérnek csak adonyi járása — mintegy 35.000 lakossal — részese a Közép-Duna sorsának. A gazdálkodás különös formái figyelhetők meg itten. Egyes szakaszokat jégtorlódás s

tavaszi áradat szokott nyugtalanítani, ezek munkája, a jövőn csüngő számvetése sekély és szaggatott. Még az erdőkezelést és legeltetést is illuzóriussá teszik a tavaszi és őszi vizek, a gyorsan eltelő fokok és erek, a fakadásal bélelt rétek és csapások. Ezt a sokszor kilométerszámra benyúló, alacsonyabb, szorosan vett árterületet lágyfaerdők vagy legelők borítják, olyik helyen a legeltetéssel váltva kaszált bizonytalan rétek. A víz oly hirtelenséggel szokta meglepni őket, hogy rözse, ölfá, kaszált rend ott vész s a lábas jószág is csak épen hogy menekülni tud. A folyammenti láp mélyen bele-belenyulik a partvidékbe s a védőgát helyenkint csak 6-7 kilométer árterület elfecsérlésével kezdődik. Egyes pontokon az árterület különösen alacsony fekvése gátolta az ármentesítés kiterjesztését, más szakaszok annak idején hagyattak meg közben régesrég elvezetett torlaszhelyek kivédésére vagy újabbí átmeteszésekkel támadtak; vannak e tölös árterületek között feliszapolt fokok, kiszáradt holt-medrek, melyekben már a vén Duna örök álmát alusza, felhagyott kanyarok, melyekből a folyamat régen elvezették idők vagy emberek. De találunk az elpazarolt földcsikok között bőséggel olyanokat is, melyeket a holtkéz sajátos jogi természetéből eredő mulasztásnak kell felismernünk. A holtkézi birtokosok mindig idegenkedtek a központtól már kissé távoleső ármentesítésektől, mert haszonélvezetüket a sup specie aeternitatis gyümölcsöző ármentesítési járulékokkal nem szívesen csorbították. ¹⁾ Pedig az ármen-

¹⁾ Tolnavármegye egykori másod-alispánja, Simon Rudolf 1867-ben megkísérelte bevonni a kalocsai érsekséget az akkor alakított Tolna-hátai Duna-védgáttársulat érdekeltségébe, mert az érsekségnek hatalmas birtskai vannak a Duna jobbpartján is. Az érsekség tagadólag felelt s valóban: a védgát és az élő Duna között 6 — 7 km. széles, legjobb minőségű humuszos érseki erdő terül el ma is, mely ha könnyebbséget szerez is a víz sodrától ily messze épült töltesnek, de ezzel szemközt oly mértékű és minőségű kulturterület elfecsérlését jelenti, aminőf ma már lakott országok és művelt népek elfecsérelni nem szoktak. (L.: *A Szekszárd-Bátai Dunavédgát-Társulat Múltja és Jelene* Közli: Tóth Károly társ mérnök Szekszárd, 1896. 11. old.) Ez azonban csak egy kiragadott példa a genezis ismeretéhez, nem kivétel: végig a Közép-Dunán ismétlődik pontosan.

tesített területek kataszteri tiszta jövedelme 150-250%-kal emelkedett Duna-szerte, a föld forgalmi ára meghatszorozódott, a szántóföld, mely elébb alig tett egy vagy két %-ot, most 50-60%-ra emelkedik s míg elébb minden negyedik, az ármentesítés után csak minden huszonötödik hold terméketlen s. i. t.

Mindezen területek ármentesítésének elmaradása nemcsak a termőtalaj elvesztését jelenti. Ennél is sokkal nagyobb baj, hogy a széles árterületek elszigetelik a Közép-Duna egész környékét a Dunától, utak és gyarak, rakpartok és kikötők építését akadályozzák s a folyamat e révén halottas csöndességre kárhoztatják. A különösen alacsony fekvésű részek kivételével az összes árterületeken nyüzsgő, gazdag magyar élet folyhatna, nem csupán a holtkézi eredetűeken, hanem a mederváltozásból és folyamszabályozásból származókon is. Bő takarmánytermésükkel, bizonyos kereskedelmi növények (főleg kender és cukorrépa) termesztésére való különös alkalmatosságukkal e sötét humuszok ártól mentesítve nem csupán e vidék, hanem egész küzködő országunk mérlegét is észrevehetően megjavítanák. Irtványokon és emelkedettebb tisztásokon a vadőrök és erdőkerülők tropikusán gazdag zsoldkertjei megmutatják, mire volna képes e föld, ha megváltanók a Dunától. A Közép-Duna járásaiban, 2 millió katasztrális holdnyi gazdaság van. Ebből vagy 185.000 kat. hold nem termő és nádas. Azonban az 1895-iki összeírás csak a valamely gazdasággal összefüggő nem termő területeket és nádasokat vette fel s így a fenti számhoz még hozzá kell ütnünk azt a további tizenkettőfélezer terméketlen holdat, mely — Bedő Albert ny. államtitkár nagy erdőkataszterének adatai szerint — e Dunamellék erdőségeinek függvénye. Ezenfelül a 163.000 kat. holdnyi erdőterület 37%-a nem feltétlen erdőtalajon áll és az erdők összességéből 125.000 kat. hold lágyfa.

Már pedig a nem feltétlen erdőtalajon álló erdőtalajok, kivált a puhafások Duna-menti részei, tehát mintegy 40-50.000 kat. hold, tipikus képét mutatják a senki Dunája ősvilágának. Ha e területekből leütjük a természetlen föld normális %-át s a Dunától távolabb eső, valamint a menthetetlenül alacsony fekvésű részeket s a vízvédelemre kívánatos erdőcsikokat egyenlőnek vesszük fel a mocsaras legelők és vízjárta rétek fent nem is érintett óriási területeivel: természetlen földben, nádasban, nem feltétlen erdőtalajon álló vizes puhafaerdőkben kereken kétszázezer kat. holdra tehetjük a senki Dunájának azt a szomorú lápi világát, mely Csepeltől Újvidékig, a fővárostól a Balkánig elfekszik. ¹⁾ Legnépesebb, régi kultúrájú, ősmagyar földünkben, nem a perifériákon, hanem az ország érzékeny gerincén ekkora darab föld van elszakítva mindattól, ami Magyarországon megélni, kifejlődni, haladni akarna.

Ahol a Tisza a Dunába ömlik, ahol két legnagyobb vizünk szemközt a Balkánnal egymásba szakad, Tittel határában az összeírás idején harmadfélezer hold nemtermő terület és nádas van: a gazdag és szorgalmas Apatin és a szegényebb Monostorszeg körül a legutóbbi lecsapolásokig 6000 kat. hold a nemtermő és nádas, a 12.000 lelket számláló Dunaföldvár határában 2000 hold nem terem, vagyis földjének minden tizedik holdja a jó istené, míg Tolna, egy élénkebb kisiparos-község határából minden hatodik hold nemtermő. A fővárostól egy ugrásnyira, Ercsi községnek kereken kétezer holdja természetlen. Kopács községnek Baranyában 8000 kat. hold természetlen földje van, Hercegszöllősnek, Daráznak 3700-3700, Duna-Szekcső nagyközségek Tolna-Baranya népes határán 3000.

¹⁾ Részleteket l. pontosabban és behatóan: Dr. Bedő Albert államtitkár: *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi Urasa.* II. kötet. — *Az erdők törzskönyve.* I. és II. kötet. Budapest. 1896. — *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.* I. és II. kötet. Budapest, 1897.

Mohács város (16.000 lakos) határában, honnan ez év őszén a kolera megindult a Duna iszapján városainkba, falvainkba, pusztáinkra, minden negyedik holdat nem termőnek jelez a minisztériumi statisztika. Frigyes kir. hercegnek Bélyyén és Baranyaváron az erdőségen kívül 16.000 kat. hold ilyen jungle-je van, a pécsi püspöknek Mohács körül másfélezer, Wimpfien gróf Ercsiben — az összeírás évében — 1832 kat. hold után nem fizet adót, a bátaszéki Teréziánum 2000 holdja vész el a mocsárban, az apatini járás kincstári gazdaságainak 1895-ben közel 3000 kat. holdja nem képes adószolgáltatásra. Szemben Bajával, a Dunamellék legnépesebb városával terpeszkednek a vízjárta Pandúr- és Rezét-puszták 3000 hold fűzfaerdővel, a bajai híd Dunajobbparti hídfője körül az év nagy részében czerholdszámra járhatatlan mocsár van, feljebb Szent-István, Gemenc, Várszeg, Bogyiszló kereken 8000 kat. hold hasonló kevesetérő erdőséggel, melynek összedobált öleit áradáskor a folyam váltja magához s melyben elbujt tuskó, bozót és ősingovány marasztja a szekeret. Negyvenötven kilométerenkint nagy, ázsiai ácsorgással álldogáló révbéli parasztság, ahogy a lusta kompra megadással várokozik s vámórlésre gabonát hoz a vízimalomba. Az órák és napok ép oly álmosan és gazdátlanul hömpölyögnek a partokon, mint iszapágyában a senki Dunája. Az egyetlen házikó, melyet látsz a végeszakadatlan parton, a gátőr háza, az egyetlen telefondrót, mely a fűzesekből kicsillan, a Dunavédgát vésztelefonja. Szúnyog, kátyú, pocsolyaszag, mocsárláz, kompravárás, őszi búzafuvar: közép-dunai ember ha a Dunára gondol, erre gondol.

Az árterület politikai tagoltsága is képtelenség. Ősidőkből eredően, mikor még a folyam egész más mederben folyt, ezer és ezer hold esik Pestvármegye két járásából a Duna jobbpartjára. Míg a bajai híd nem állott, a gemenci halász télvíz idején akár egy londoni béke-

bíróhoz is elfáradhatott volna annyi idő alatt, mint Janina székelyére, a kiskőrösi szolgabíró elé. Miként lehetséges ez elszakított, Dunaágakkal bekerített szigetek közigazgatása, a pandurszigeti, rezéti, bogyisízi, bátyai parasztvagyonának, egészségének, igazságának gondviselése? És mi a szegény parasztot szidjük, hogy nem akar tagosítani! Napokig járhatjuk a Közép-Duna partjait, s egy hangos szót sem hallunk. Mintha az állottvízű, savanyú humusz az emberek lelkét is betakarná. Ezek a zsiroskalapú ácsorgók talán minden más embernél fáradtabbak: a fásultság gourmet-i, a közöny minden változatát végigélvező művészek. Vásárok, búcsúk napján részeg fuvarosok a kompért ha veszkeszenek: - - emberek, árúk ideges forgalma, óh mivé satnyultál, a londoni Cityből amíg ideértél!

III.

Jobbról és balról a kultúr-élet négy-öt szomorú összefutása végtelen, sáros parasztutca és vásárterek közé ékelve, egy kicsit pislognak, egy kicsit füstölögnek, mint kialvó petróleumlámpások a stég árbocain. Jobbról és balról, kifáradva és tönkreverten vergődik az érseki székely: Kalocsa, Földvár, Paks, Szekszárd, Baja, egykor kereskedelem és ipar csomópontja, Mohács, Apatin, egyéb semmi. Magyarország gyáripára térképén hosszú, teheríolt szegi be két oldalt a senki Dunáját. Azon a néhány selyemtelepen túl, melyet (Tolnán, Szekszárdon, Mohácson, Újvidéken) egy fanatikus energia ide is elhintett, végéig nincs egy ipartelep sem. Baján a vattagyár, a szeszgyár bezárta kapuit. A kalocsai, szekszárdi, mohácsi sokféle gyártervek egymásután hiúsulnak meg, mert a városok elvannak vágva a környék túlnyomó részétől. A természettől dúsgazdag Duna-vonalon szegény, tudatlan feles és harmados emberek élnek s a csöndes, puha víz, mely fuvarát az olcsó galaci viszonylatba is belekapcsolhatja,

egyetlen cukorgyárat, egyetlen valóban nagyszabású malmot, de egyéb gyártelepet sem tudott magához csalogatni. Mind mai napig négyszáz kilométeren elfolyik a Duna anélkül, hogy pompás vizében gyárilag kendert vagy lent áztatnának. A Dunaerdők magányos favágója és téglavetője e 400 kilométer egyedül való ipari munkása. Pest-megyében, Csepelen alul le egész a megye határáig, Bajáig, egyetlen gyártelep sincs, számottevő kisipara és 10.000-nél több lakosa is csak az egy Kalocsának van. Fehérmegye adonyi, Tolnamegye dunaföldvári és központi, Baranyamegye baranyavári és mohácsi járásaiban nincs ipartelep.¹⁾ Egészen jelentéktelen kis kenderáztatókon kívül nincs gyártelep Bács-Bodrog vármegye apatini, hódásági, palánkai és újvidéki járásaiban. A senki Dunája partvidékén nincs egy község vagy városka, amely a lefolyt húsz év alatt fejlődött volna. 1880-1890 között Baja th. j. város csak 1-3%-kal, 1890-1900 között 30%-kal szaporodott s utóbbi decenniumban Szekszárd r. t. város lakossága 3.1%-kal megfogyott. Fogyott vagy úgyszólván stagnált Kalocsa, Dunaföldvár, Mohács is. A partot meglakó igyekvő svábság kétségbeesve törekszik ki vergődni a kátyúból, a rác népkeverék rohamosan hanyatlak s panasztalan várja sorát a csukott szárnyú magyarság.

A Duna szabályozására a kiegyezés óta 120 millió K-át fordított az állam, a milliókra menő kezelési és fenntartási költségeken felül. Milliókat és milliókat temettünk töltésekbe és zsilipekbe. Azonban a Duna és árterületének nyomorúsága azért átszivárog az egész környékre sok kilométernyi szélességben. Ahelyett, hogy elősegítené, megakasztja partvidékei forgalmát a senki Dunája. És ez a megakasztás még tízszer nagyobb szerencsétlenség.

¹⁾ Dunaföldváron hosszú vajúdas után most épül, a környék elmaradottságával és rossz utával küzdve, az első kendergyár. Mohácson csak malom és téglavető van.

mint az elfecsérelt nemtermő terület, mert tízszerre nagyobb területet, 2 millió holdat paralizál.

A folyamatok teher- és személyforgalmát legelsősorban nem a mesterséges víziutak, a csatornák határozzák meg, hanem a vízvonalakhoz vezető közutak száma, állapota, célirányossága. Helyesen jegyezte meg Liphay tanár a Magyar Mérnök- és Építészegylet 1901. szaktanácskozásán, hogy a „közutak építésére szánt közmunkaalapot is vasutak építésére használtuk fel, még pedig nem olyanok építésére, melyek a víziutakhoz csatlakoznának, hanem olyanokra, amelyek kötelességszerűleg csakis az államasutakhoz csatlakozhattak”.¹⁾ Úgyszólván minden szakemberünk megegyezik ma abban, hogy a vízi beruházási program alfája a kőutakkal ellátott folyamrakodók létesítése. A legnagyobb dunamenti helységeknek (Kalocsa, Szekszárd) nincs kőútjuk az élő Dunához, nem is használhatják a Dunát úgyszólván semmire és valósággal elszigetelik őket szomszédságuk' háromnegyed részétől a mocsaras partok, a több kilométer ártér-izolátor úttalan útjai. A baja-bátaszéki Dunahíd megnyitásakor az egyik bajavárosi hivatalos kiküldött aggályát diktálja jegyzőkönyvbe az új fővonal személy- és vagyonbiztonságát illetőleg, melyet a Teréziánium-alapítvány és a kalocsai érsekség mocsaras erdősége veszélyeztet a mindössze 20 kilométeres úton. De még a Duna tőszomszédságán épült kisebb-nagyobb góccokat is, minők Dunaföldvár, Paks, Tolna, Baja. Mohács, kiéhezteti, fejlődésüket lehetetlenné teszi környékek mocsárba vészese. A Duna ugyanis öreg és új medreivel töméntelen kanyarulatot tesz e vidéken, szigetei, félszigeteket, szelvényeket alkot s a lép elvágja

¹⁾ A Magyar Mérnök- és Építész Egylet tárgyalásai az 1901-02 években *A hajózó csatornákról* Budapest. 1902. 443. old. ugyanerről u. o. 90. és 217. old. továbbra is Krisztinkovich Ede: *A mesterséges víziutak kérdése Magyarországon* melyben e szempontból is sürgeti a víziutakról szóló törvény revízióját, a Magyar-Egyesület Kiadványai között Sajó Elemér: *Víziutak és vasutak hazánkban és külföldön*. Budapest. 1909. 66. old. stb.

egymástól a Duna ugyanazon partján fekvő községek és puszták nagy részét is. A tranzverzális és megyei kőutak nem épülhettek árterületen, sőt a kevésbé lakott holtkezi birtoktesteket még a gáton belül is szívesebben elkerülték, hasonlóképp a vicinálisok is távolmaradtak a kevés forgalmat és csekély hozzájárulást ígérő senki Dunájától. Ha a kisvároskák valamelyike mezőgazdasági ipartelep akarna létesíteni, az alig vagy csak erőltetéssel volna lehetséges, mert a termő-terület egységét Duna-öntések, járhatatlan utak és az év jelentékeny részében víz alatt álló rakpartok darabolják szét. Ötven kilométeres szakaszokon nincs egyetlen feltöltött darab föld, melyen szenet, ölfát, kenderkazlat, takarmányt s i. t. a víztől teljes biztonságban beraktározni lehetne. A dunamenti városkák lakosságának zöme nem fülhet a Duna-erdők fájával, mert a limbusokon való átvergődés úgy megdrágítja a fát, hogy waggon fa- és szén alacsonyabb és egyenletesebb áron szerezhető be. Közvetlen szomszédságban kitermelt árúk (tégla, szén stb.) nem fuvarozhatók a senki Dunáján egyik parti városkából a másikba az utak és rakhelyek bizonytalansága miatt. A Duna partjára épített e vidékbeli gőzmalmok ugyanez okból túlnyomóan vasúton kapják gabonájukat és küldik el lisztjüket. Az, amit Hieronymi Károly Játott 1892 júliusában a Tiszaparton, hogy 8-10 mm.-ás gabonaszekerek hosszú sorban megakadtak a kátyúban és hat ökör sem volt képes őket kivontatni, hanem egyenkint bivalyok húzták ki a szekereket, hogy a tiszai uszályokig eljuthassanak: ma is mindennapi eset a Közép-Duna partvidékén úgyszólván véges-végig. A fuvar magassága inkább függ az eső-milimétertől, mint a kilométertől. E vidék minden gazdaságáról, minden fuvaros-kocsijáról lerí, amit Hieronymi mond: „Micsoda elfecsérlése az emberi és állati erőnek; micsoda időpazarlás! Es ez történik nem Kis-Ázsiában, az Eufrátesz-partján, hanem Magyarország szívében!”

Sem dunamenti termelőnek, sem dunamenti fogyasztónak, se birtokosnak, se tőkésnek, se napszámosnak, sem államnak, sem egyháznak, se faluszéli koldusnak, széles e világon senkinek, senkinek nem hoz segítséget, nem nyújt örömet a senki Dunája.

IV.

A Közép-Duna sorsán javítani kell. A szakbizottságok végtelen sorozatából egy-két erősen gyakorlati embert kérünk a senki Dunájának felvételére.

1. A törvényhozás küldje ki — erdészek, folyam-mérnökök, gazdák és más szakemberek kíséretében — néhány tagját, utazzák be a senki Dunája mindakét szomorú partvonalát s oly közvetlenséggel, mint ahogy az Északamerikai Unió ily természetű bizottságai szokták, hallgassák meg részletesen és türelemmel az értelmiség és a köznép bajait, vizsgálják meg a befektetési, kereseti és közlekedési alkalmakat városról-városra, sőt rakodóhelyek és komprévek szerint. Terjesszenek tapasztalásaik alapján részletes jelentést az országgyűlés és a kormány elé: megszabván mindkettő feladatait a senki Dunájával szemközt.

1. Minthogy a senki Dunájának partvidéke nagyobb részben holtkéz, találjon módot a törvényhozás a holtkézen eszközlendő hasznos beruházások hosszúlejáratú törlesztésére, hogy a rengeteg költséget igénylő meliorációk a haszonélvezőt aránytalanul ne terheljék, hanem e teherben az utódok is osztozkodjanak. A közutakról szóló törvény keretében a Dunához vezető kőutak kérdése gondosan szabályozandó. A vízi beruházások sorában legelső helyre kell tenni a senki Dunájához mindkét oldalról befutó utak és áradásmentes rakodók létesítését.¹⁾ Folyamhajózási

¹⁾ Nincs sok értelme új víziutak építésének (Duna-Tisza csatorna) míg legnagyobb, természetes víziutunk az ország közepén ily elhanyagolt és hozzáférhetetlen állapotban van.

társaságok államsegélyezését e Dunavidék szélesebbkörű hajószolgáltatától lehetne függővé tenni. A folyammenti vármegyéket a Duna mederváltozásaihoz hozzásimulva, ki kell kerekíteni.

3. A kormány vétesse fel az ármentesítésre és irtásra alkalmas, de ebből kimaradt területek térképét és gondoskodjék e területek kényszertársulás vagy más állami beavatkozás útján való ármentesítéséről, lecsapolásáról és mezőgazdaságilag hasznosítható átalakításáról. Az éghajlatot ne féltsék e szerény irtásoktól. Ha Groedel úréknak kell a fa, ha Eisler úréknak kell a fa, sohasem féltik a klímát. A Duna-erdők ma elszigetelik mindkét partvidék lakosságát a Dunától: — a gátvédelmek és szabályozások megvédik ugyan a folyammellék népét, de árterület és erdő ugyanakkor kilométerszámra elszorítja a Duna közeléből, ami az egész vidéket menthetetlenül pusztulásba sodorja. Ezért az árterületet a vízvédelem létminimumára kell minél előbb redukálni. E területek felszabadulása, de ennél is sürgősebben áthálózása kőutakkal és beszegése szilárdan épült, vízmentes rakpartokkal egyszerre elevenné, gazdaggá tenné a senki Dunáját és közvetlen Budapest alatt: a drágaság kérdésén is enyhítene. Különös figyelem tárgya lehetne ez az elmaradott, de népes ország rész az állam iparfejlesztő akciójában is.

A kép, melyet a senki Dunája jelenében tükröz, végtelenül szomorú, színskálája meg épen nem divatos. Mintha Bács megyeinek Gyötreimében, Széchenyi legelső iratai közt vagy a Falu jegyzőjé-ben zörrenne meg egy lap valamely ódon könyves-polcon, kriptaszagú panaszokkal, régmódi sérelmekkel, melyekre már ötven éve kifogyott a paragrafus és patikaszer. Ez öreg bajok úgy szállanak a modern magyar emberhez, mint Ibykus darvai, magas ívben elkerülve az utolsó félszázad arénáját.

De azért mindenkit, aki e vázlaton keresztül velünk együtt szívvel követte a senki Dunáját, legyen szabad arra kérnünk, foglalkozzék jelszavak és általánosítások nélkül, egészen modernül e „Dunamellék” — *lucus a non lucendo* — problémájával. Szemünk láttára kanyarodik le hétszáz ezer magyar ember az élet országútjárói. A telekkönyvi betétforradalmárok hagyják békén lehetetlen terveikkel e fáradtakat; bajok vannak itt, nem népgyűlés s akiket megdöbbsentett az a sötét babona, mellyel e vidék népe az ázsiai kolerát fogadta, ne feledjék, hogy a jelszó nem sokkal magasabbrendű lélektani képződmény, mint a babona. Tetterős optimizmus kell ide, önmérséklés és a viszonyok ismerete, az a három *qualitás*, melyhez csak a közvetlen szemlélet és cselekvés kényszerűsége szoktatja az embereket s melyben a mindent átmarxizáló, tönkreparcellázó, agyonszekularizáló magyar demokrácia, sajnos, a leggyöngébb.

1917.

A sárga rém után a háború hozta divatba a Dunát. Partközi forgalma ugyan ma sincs s a szomszédok ma sem cserélik árúikat, dolgos népöket a vizén át. Ámde óriási tükre, országokat mosó folyása kedvez a hindenburgi stílnak s óceánok híjján az egyetlen viziút, mely Napkelet termékeit Regensburg iránt még elviszi. Kényellemmel küld fel gabonát, kőolajat, sebesültet s vigan csúsztatja lefelé az utánpótlást, ágyút, muníciót. Az agyagpartok kétoldalt kíváncsian nézik a halál tarka úszkálását, a vöröskeresztes dereglyét, a bajor és felnémet lobogót s álmélnak a hidászok óriás szerelvényein. Messze kalandra indul a dunamenti képzelet.

Csak *egymással* nem törődnek a kis állomások; ki jár át Kalocsáról Szekszárdra s hány bajai ember látta

már Apatint? A zsíros puszták zöldsége ott rothad a par-
ton, míg a városi pályaudvart elállják a fűszerrel s rövid-
áruval megtömött ládák. 1909-ben 705, 1910-ben 675,
1911-ben 499, 1912-ben 592 hajó érkezik a központi
vásárcsarnokba. míg az összbehozatal főzelékből 1903-tól
1912-ig meghatszorozódik, a *hajón* behozott főzelék
mennyisége stagnál. míg a gabonának 1910-1912-ben
kereken fele érkezik hajón a fővárosba, a *nyers len és
kendernek* 1910-ben és 1912-ben nem egészen $\frac{1}{7}$ -e
1911-ben meg csak $\frac{1}{9}$ -e. Pedig a íéladó telephelyek —
áztatókról van szó — *viz* mellett fekszenek. Annál külö-
nösebb, hogy amíg a nyersanyag cserbenhagyja a vizi-
utat, ugyanez az anyag legkikészítettebb alakjában vizén
érkezik Budapestre: *a fonott és szövött kézimunka* $\frac{8}{3}$ -a
a dunai utón jön. A bécsiek nyilván jobban számolnak,
mint Szeged, Komárom, Újverbász. Vagy tán emezek a
refrakcia-utat rövidebbnek találták, mint a dunai rakodást
s a kerülő utat Tiszán és Ferenc-csatornán keresztül.
Óriási szénmedence fekszik Budapesttől északnyugatra a
Duna közelében, de azért csak minden hetvenedik méter-
mázsa szén érkezik vizén, nem is szólva a csekélyebb
mennyiségű faszénről, melyből csak minden ezredik mm-t
hoznak hajóval. Nem csoda, ha Budapest közlekedés után
élő népeségében 1890-től 1900-ig a vízi közlekedés sze-
mélyzete alig szaporodott (1732 és 1874), míg ugyan-
akkor a villamosvasutak személyzete megtízszereződött s
a lóvasutak elszéledt alkalmazottait leszámítva is: meg-
hétszereződött, a posta, távíró s telelón személyzete pedig
2.325-ről 4.043-ra szökött fel.

Közben kongresszusok rajzanak fel Budapestre, köny-
nyed ötleteik feleselnek a viz lomhaságával s a rakparti
bódékat rajnai borral köszöntik. A müncheni prés nem
győzi dicsérni a Duna számadatait, mint a műremek
finomságát, melyet cselédek rugdostak mostanig a pad-

láson; dunai részvényt vesz az izgatott tőzsér s a nyeregen yachtot; már a dús piperkőc egyület alakít s védnökül táviratban főherceget sürget; még az éji Dunán is ízes dugárút úsztat el a csempész. A senki Dunája volt s a mások Dunája lett. Magyar bőséget kevés gályája hordott, most felvitte az Isten a dolgát: *mitteleuropäische Heerstrasse* a neve.

Mi pedig hallgatva állunk Bárkarakodó, Bórré, Keselyűs eliszapolt kis kikötőiben és visszanezünk a víz hanyag csendjébe, el a bajtársi ölelés felett, el az üzletek és szubvenciók felett, amelyek most majd a vadkacsák búvóhelyeit ellepik. Ifjúságunk Dunáját látjuk, a szalmával meghintett gerjени torlaszt, a tolnai halász szegényes alkuját, bajai molnárok álmos számvetését s amint a vízalatti tóhosszat evezővel méri a fapásztor. Gondolatunk ott vesződik elakadt fuvarosok mellett, emlékezésünk holt ágak sekély vizében lubickol.

Magyar parasztok Dunája-e még a Duna, ahogy némasága, közönye, bánata magyar s paraszti volt?

NEMZETKÖZI FIZETÉSI
MÉRLEGÜNK

A PARASZTGYERMEK ÉS A TEHÉNTÉJ.

(1905.)

I.

A gyermekmunkás védelme a bánya- és gyáripár körén belül mozog. Az angol munkásvédelem első alkotásait a gyermeknek szentelte az 1802., 1819., 1825., 1829. és 1831. évi törvényekben, de a fiatal élet a fizikum megalapozásának válságos idejét csak az ismeretlen, új gépek, csattogó kerekék és komor műhelyek körül óvta többkevesebb gonddal. A mezei munkák felé nem szállt el aggódó pillantása s mind mai napig Agahd értékes vizsgálatain kívül a kontinens szociálpolitikája is keveset törődött a parasztgyermek sorsával. Legfeljebb itt-ott hangzott a panasz a gyermek-pásztorkodás erkölcsi veszélyeiről és hasonló részletapróságokról, aminőkkel a komoly elmélyedés fáradalmait próbálják kipótolni.

Csak a gyáripár szólított maga köré óriási gyermek-tömegeket az által, hogy bizonyos szélespiacu üzemeknél az izamerőt fölöslegessé s így a gyermekmunkát használhatóvá tette. A mezőgazdaságban — bármily belterjes is az üzem; — az izamerő dominál. Csak kivételes esetekben alkalmazhatnak gyermekmunkát: répaegyezésnél, répaszedésnél, burgonyaválogatásnál, acatolásnál. Ezek közül csupán a földre görnyedést állandósító szedés kifogásolható

az egészség szempontjából, de ez is inkább akkor, mikor a gyermek túlságosan zsege korú, hiányos növésű vagy mikor a munkaidő abnormis. Szerencsére a mezőgazdaságban éjjeli munka — legalább egyelőre még — nincs és már a répaszedés idején a nap későn kel, korán nyugszik. A természet itt maga nyírja meg a munkanapot.

Ehhez járul még, hogy a munka többnyire szabadban folyik s a friss levegő a nem túlságosan nehéz munka egy töredékének becses ellenértéke. Mentől több gép honosodik meg a mezőgazdaságban, annál több veszedelem környékezi a gyermeket. Már a zárt magtárakban való rostálás megviseli a fiatal tüdőt a porrá vált növényi anyagok belélegzése által. A sokaktól áldásosnak hirdetett házi ipar helylyel-közzel átokká vált egész faluk gyermekseregére. De a mezőgazdasági gyermekmunkának legtipikusabb proletár-fajtája, miként a Verein für Sozialpolitik idevágó kutatásai Németországra és viszonyaink minden ismerője Magyarországra vonatkozólag igazolják: a béresek mellé felfogadott szántógyerek egész évre terjedő, néha a végletekig kihasznált proletármunkája. Azonban Svédországból és Belgiumból is jelentik, amit nálunk és Európaszerte tapasztalunk, hogy a béresek valamire való szántógyereket már csak nagynehezen kapnak. Akinek saját gyermeke nincs, idegen szülék egy-egy hamupipókéjét, árvagyereket vagy ágról szakadtat fogad fel. A mezőgazdasági gyermekproletáriátusnak ez az alakzata általán hanyatlóban, sőt tűnedezőben van.

Azonban a proletársors kritériumát, melyre a mezőgazdasági gyermekmunka csak rendszertelen, egyes példákat ad, megtaláljuk, ha a gyermeket, mint fogyasztót állítjuk megfigyeléseink középpontjába. A parasztgyermek lakásában, ruhája és mindennapi kenyere mennyiségén és minőségén a gondolkodó szociálpolitikus előtt új nézőpontok serege tűnik fel. Államháztartásunk, kiviteli aktivi-

tásunk, kivándorlásunk számadatai e rejtett szigetről új zamatot, más értelmet nyernek és eddig nem méltatott vonatkozásokkal kapcsolódnak. Ez elfedett zugból, ha elhanyagoljuk, közeli degeneráció, értelmi és erkölcsi hanyatlás fellege sötétlik. Mivel a tárgy terjedelmes, egészében át nem íoghatjuk ezúttal. Felszínes általánosítások helyett célirányosabbnak látszott a fogyasztó magyar parasztgyermek sorsát egy fontos szempontból vizsgálnunk. Ez a gyermek tejfogyasztása. A tej tápértékéről szólni ma már közhely. Hogy a magyar parasztgyermek mindennapi kenyerének legtáplálóbb és leggyakoribb része, alant kísértjük meg bebizonyítani.

II.

Tihanyi Domokos, Tolnavármegye kir. tanfelügyelője hívta fel figyelmünket egyes falusi iskolákban tett sajátos észleletére. Egy idő óta fakó sápadtságot lát némely falusi iskolájának növendékein. Kutatván az okot, azt találja, hogy a gyermekek hirtelen lehervadását tejszövetkezet alakulása előzte meg a kérdéses faluban. „Ha falusi iskolába jövök manapság”, mondotta Tihanyi úr, „a gyermekek különösen sápadt arcszínéről első pillantásra tudom, hogy ebben a faluban tejszövetkezet van.”

A látszólag különös tünetény magyarázata egyszerű. A tejszövetkezet a falusi gazdák tejét delejes erővel vonja magához. Ami tejre hivatalosan nem minden önérték nélkül azt mondják, hogy eddigelé „elkallódott” a paraszt háztartásában és csak a szövetkezet menti meg a nemzeti vagyonosodásnak, jó részben a parasztgyermek főtáplálékát tette. A jelzalogos és adóterhek alatt roskadozó, uzsorások körmei közt vergődő paraszt számára a tejszövetkezet nem remélt pénzforrás, a vagyoni kibontakozásnak és jólétnek, a jövő gondtalanságnak és gyarapodásnak erős sugara. De míg egyfelől e szövetkezetek belter-

jesebb gazdálkodásra, több trágyázásra, haszonhajtóbb szarvasmarhafajták beszerzésére és azok gondosabb ápolására készítették parasztjainkat, belekapcsolva egyúttal elszigeteltségüket egy most kialakuló gazdasági világ láncolatba, másfelől a paraszt ellátását, az egészségtanban való járatlanságát és természetes hagyományainak jelentőségét számba nem vették. Így esett meg, hogy a tejszövetkezetek virágzanak, de ugyanakkor elvonják a legbősegebb és legkönnyebben megszerezhető gyermektáplálékot. Nem áll ez így általánosságban, de igen sok helyen kétségtelen, miként ezt a továbbiak folyamán látni fogjuk. Sőt elszigeteltnek sem Ítélnéljük a tejszövetkezetek ily irányú hatását. Vizsgálataink folyamán többfelől felhívták ligyelmünket arra, hogy ezek a vészes hatások tejszövetkezet híjján is mutatkoznak számos oly helységben, melyben a kivitelre dolgozó spekuláció egyszerűen összevásárolja a tejet. Megállnak tételeink más vonalakon is. Az erőszakolt tojás-kivitelnek is megvan a maga veszedelme. Ugyanez ál a baromfiról s mindazokról a termékekről, melyeket a kezdetleges falusi háztartás maga termel s részben maga fogyaszt, s amelyek, ha beszorítják őket a piaci forgalomba, az idegenbe való exportálásra, igen szép számokkai gyarapítják ugyan kivitelünk összeg-eredményeit, de megfosztják a parasztot s kivált a leggyengébb parasztot: a gyermeket, a beteget és az öreget jó, tápláló, hamisítatlan fűtőanyagától.

Azt. mondja erre a bureauek nemzetgazdászja, hogy a specifikus illóanyag helyébe a paraszt-háztartásban egyetemes fűtőanyag lép: a pénz. Ezen vehet a paraszt, ha akar, húst, kondenzált tápszereket. Ha akar es ha tud. Ha egyáltalán eszébe juttatják, ha ezernyi gondjától, melyek csillapítására az „egyetemes fűtőanyag” ugyancsak elkel, marid ideje, marad tehetsége arra, hogy a régi fűtőanyagok egyenértékéről gondoskodják. Ha mégis megteszi: a

parasztyermek nem vallhatja kárát az új folyamatnak. De vajjon megteszi-e?

Ennyiféle kérdés nyüzsög az ember előtt, ha ilyes, hogy úgy mondjuk, praeraffaelita nemzetgazdaságtannal kontárkodik bele a világpiac ünnepelet fogalmaiba. Az egyszerű vonalak, a természetes ösztönök, a primitív, meg nem zavart józanság megbecsülése, amit praeraffaelita nemzetgazdaságtannak nevezünk. A visszatérés a fogyasztóhoz, az atomhoz, a kiinduló-ponthoz.

III.

Kérdőíveinken, melyeket a falusi táplálkozás és háztartás legközvetlenebb ismerőjéhez: pusztai és községi tanítókhoz és orvosokhoz intéztünk, a fönt megjelölt szempontokat kérdésekbe formáltuk. Számba vettük minden esetben a lakosság számát, foglalkozását, részvételi %-át a szövetkezetben, a gyermekek eddigi és mostani étkezését (reggeli, ebéd, vacsora); isznak-e alkoholt; észrevehető-e, hogy a szülők bizonyos mértékű vagy minden tejet elvonnak gyermekeiktől, mióta a szövetkezet fennáll, hogy a tejet a szövetkezetben értékesíthessék; tapasztalható-e ennek folytán, hogy a gyermekek rosszabbul táplálkoznak, haloványabbak és kevésbé kitartók; hova fordítják általában a szülők a szövetkezetből eredő jövedelmöket s az elvont tej helyett mit adnak gyermekeiknek. Kérdőívünk nem szorítkozott a tejszövetkezet hatásainak megbolygatására. A szövetkezetet csak formának tekintjük az adott esetben, melynek keretében a tejtől legtermészetesebb, legbelsőbb fogyasztó-területét fosztják meg. Érdeklődésünk kiterjedt egy csomó községre, melyben nincs ugyan tejszövetkezet, de amelyből a közvetítő kereskedelem a tejet és tejtermékeket összevásárolja és exportálja s amelyben így az okozat, bárha a forma eltérő, lényegében azonos.

Tehát nem a szövetkezeti forma egy hibáját kerestük

és véljük megtalálni, hanem általában az export-düh keserves reakcióját, mely sajnos, azt a magasrendű társadalmi kristályosodást sem kerülte el, melyet szövetkezetnek nevezünk.

Feldolgozható választ mindössze 29 községből kaptunk. *) E válaszok kivétel nélkül megfeleltek felvetett kérdéseink mindegyikére. Előbb azokat vesszük sorra, amelyek a tejelvonás káros hatását világosan konstatálják *a)* a szövetkezetek, *b)* általában a tejtermék exportja révén, majd rá fogunk térni azokra, amelyek íélig vagy egészben negatív vagy habozó választ adtak. Közben az „egyke” rendszer befolyását is látni fogjuk.

IV.

1. *Kölesd* földműves lakossága túlnyomó részben kisbirtokos kálvinista. Számuk 2000. Az adatokat dr. Zavaros Gyula körorvos úr közölte velünk. A kölesdi tejszövetkezet a tej litere után 8 fillért fizet. A lakosság ²/₃-ának van tehene. Mindenki a szövetkezetbe viszi a tejet, de kéz alatt is adnak el egyes vagyonosabb házakhoz, mert mennyiségileg nincsenek lekötve. A gyermekekre a tej elvonása igen szomorú hatással volt. Olyanok, kiknek tehenök nincs (a legszegényebb proletár-sorban élő zsellérek) nem képesek a községben tejhez jutni. Ezt igen gyakran tapasztalja az orvos, ha a beteg gyermeknek tejet vagy tejes ételt rendel. Arra a kérdésre, vajjon a gyermekek kevésbé kitarók vagy haloványak-e ez által, biztos felelet még nem adható, mert a tejszövetkezet még nem hosszú idő óta működik Kölesden. A szülők a tejből eredő jövedelmüket részben fényűzésre, részben adósságtörlesztésre, részben hitelszövetkezeti betétekre fordít-

*) Ezenkívül 18 községből vannak válaszaink, amelyek bizonyosságot tesznek, mily nagy szerepet játszik a falusi és — ha van tehéntartás — pusztai gyermekek táplálkozásában a tehéntej oly időben, midőn még a szövetkezeti formálódás és a kiviteli spekuláció nem érintették meg az illető vidéket.

ják. A tejtáplálék helyett túrót vesznek a tejszarnokban s azt paprikázva kenyéren adják a gyermeknek. Egyébként élelmezésre nem fordítanak talán semmit a tejpénzből. Igen gyakori gyermekbetegség ezen a vidéken a gyermekbélhurut, nagyon valószínű, hogy ennek a célszerűtlen élelmezés az oka.

2. *Csataalja* lakói túlnyomó része jómódú szőlősgazda, lakói száma 2.280. Németek és római katolikusok. A tejszövetkezet, melynek a lakosok negyedrésze tagja, feloszlófélben volt a válasz leadásakor. A községi iskola tanítója töltötte ki kérdőívünket. Az étkezésnek igen csekély töredékét teszi a hus, szeszes italt a szőlőhegyen isznak a gyermekek. A tejelvonás káros következményei világosan láthatók. „Tojást nagy ritka időben fogyasztanak, valamint tejet is, mert mindkettőt értékesítik. A gyermekek ennél fogva rosszabbul táplálkoznak, halványabbak és kevésbé kitartók”. A tejszövetkezetből eredő jövedelem hova fordítására vonatkozólag a válaszoló így nyilatkozik: „Takarékosság a helybeli nép gyertyája, sőt több családban a fukarság végéig terjed. Az elvont tej helyett nem adnak tápláló ételt. Ki van zárva. Inkább több burgonyát, sült tököket. Szerény nézetem szerint, minthogy a szőlőművelés községem lakóinak erejét úgyis a legnagyobb fokban kiaknázza, minthogy másrészt a szarvasmarha kellő ápolására nem marad elég idejük és ezért a tejelés gyenge, a tejet használja fel a paraszt saját teste javára. A húseledeleket takarékosságból úgyis megvonja magától. Főleg pedig azt hiszem, hagyja meg a paraszt legalább családjának ezt a pár csepp tejet.

2. *Tamási* 5.500 nagyrészt magyar, róm. kath., kisbirtokos lakosa van, $\frac{1}{3}$ -uk a tejszövetkezet tagja, literenkint 8 fillért kapnak. Észrevehető, írja a község orvosa, hogy a szülők a tejet mind értékesítik és a gyermekeknek nem igen juttatnak. Utóbbiak levest és kenyeret kap-

nak reggelire. A gyermekek fejlődése most is olyan, mint azelőtt volt, nem a legjobb, különösen a 10 éven aluli lassan fejlődik. A szülők a tejpénzt földvétele, adósságtörlesztésre fordítják. Kenyeret, szalonnát vagy sertéshúst adnak tej helyett a gyermeknek. A jobbmódú, intelligensebb, főleg református-családok helylyel-közzel ragaszkodnak gyermekeik tejjel való további táplálásához.

4. *Decs.* *) Színmagyar, túlnyomó részben ev. ref. és jómódú kisbirtokos lakosai száma 3.251. A tejszövetkezet 9 fillért fizet a tej literjéért. A szövetkezetnek a községi tanító által kitöltött kérdőív elküldésekor 96 tagja volt. A szövetkezet tagjai a tejet mind elhordják a szövetkezetbe, otthon egy cseppet sem hagynak a maguk használatára. Táplálkozásuk nem a legjobb, a gyermekek egy része halavany s néha egyik-másik elalszik délfelé az iskolában az éhségtől. Nem kitartók és gyenge figyelműek. A tejpénzből az anyák piperét (csipke, szalag, pirosító stb.) vesznek. Az elvont tej helyett a gyermekek kenyeret kapnak. Csak vasárnap és nagy ritkán esznek húst. Kenyér, meg kenyér, meg megint kenyér egy kis hagymával: a szegényebb sorsúak gyermekeinek rendes tápláléka.

5. *Sár-Szent-Lőrinc.* Tiszta magyar, nagyrészt ág. hitv. evang. és földművelő lakosságának lélekszáma 1.640. Sántha Károly ág. ev. lelkész úr közlése szerint a családok $\frac{1}{3}$ része tagja a szövetkezetnek, mely 9 fillért fizet egy liter tejért. Észrevehető bizonyos mértékig, hogy a szülők a tejet és tojást elvonják gyermekeiktől. Azonban „nem épen” tapasztalható, hogy a gyermekek rosszabbul táplálkoznának, valamivel több sertéshúst, még inkább tésztát kapnak a tej és tojás helyett. A tej pénzt a szülők a kérdésben megjelölt célok mindegyikére fordítgatják.

¹⁾ lit is „egyke”-rendszer dívik, de ennek befolyásáról válaszadó nem nyilatkozik. Világos egyébként, hogy közlésének egyes részei csak a szegényebb, katolikus zsellér-népességre vonatkoznak, mely nem hódol az egy-gyermek hagyományának.

6. *Czikó*. Német anyanyelvű, róm. kath. vallású, nagyrészt kisbirtokos lakói száma 1.800. A kérdőívet a községi iskola tanítója töltötte ki. A tejszövetkezet 10 fillért fizet egy liter tejért, jóformán az egész község belépett már. A tejszövetkezetet megelőzőleg a parasztyermek rendes reggelije volt: tej, túró, gyümölcs. „Amióta azonban, írja válaszában, tejszövetkezet van, népünk igen szegényesen él. Tejfél helyett most irót használnak, teljes tej helyett lefölözöttet ...” Maguk a szülők is panaszkodják, hogy gyermekeik újabb időben fáradtabbaknak és szomorúbbaknak látszanak. A szövetkezetből befolyó pénzt föld- és állatvétele, némelyek tőkegyűjtésre is fordítják.

7. *Mözs*. 2.008 lakosa német és tót, kisbirtokos és napszámos. A tejszövetkezet a tej literjéért 10 fillért fizet, a családok $\frac{1}{3}$ -a belépett. Tapasztalható, hogy a szülők elvonják a tejet gyermekeiktől, mert mindent a szövetkezetbe visznek. Mindazáltal a kérdőívet kitöltő községi tanító az ideig még nem figyelte meg a gyermekek fizikai hanyatlását. Határozottan állítja azonban, hogy az elvont tej helyett nem adnak a szülők húst gyermekeiknek, akikkel mérsékelten alkoholt is itatnak. A tejpénzből tőkét gyűjtenek és adósságot törlesztenek.

8. *Kis-Kálna*. 413 lakójú barsi magyar kálvinista község. $\frac{2}{3}$ részök kisbirtokos, $\frac{1}{3}$ urasági cseléd. Az IV, kilométernyire lévő Nagy-Kálnán van tej- és tojás-szövetkezet, melynek a kiskálnaiak is túlnyomó részben tagjai: a tejszövetkezetbe a község fele belépett. A kis-kálnai elemi iskola tanítója közli velünk, hogy a tej elvonása a gyermekektől, habár nem teljes mértékben történik, észlelhető. A szövetkezet csak egy éve áll fenn és így a gyermekek testi hanyatlása még nem oly szembeötlő, de a válaszában káros jeleket lát, melyek azt bizonyítják, hogy a tej elvonása szomorú befolyással lesz a gyermekek fejlődésére. A tejjövedelem rendszeren a háziasszony kezére

kerül s így kis részben a konyhára, de legnagyobb részt ruházatra fordítják. Szeszes italt a jobbmódú gyermekek nem isznak. De a szegény cselédgyerekek pálinkás-kenyert fogyasztanak.

A szemügyre vett községek másik csoportjában nincs ugyan tejszövetkezet (még vagy már), de a faluzó kereskedő vagy szomszédos város közelsége csak úgy felkelti a vagyoniig hanyatló parasztság érthető pénzvágyát, akár a tejszövetkezet.

9. *Tárnok.* 2.500 tót lakosa van, róm. kath. kisbirtokosok. Tejszövetkezet nincs, mert nincs szükségük erre a főváros közvetlen közelében. A tej literje e faluban átlag 14 fillér. A szülők a tejet és tojást rendszerint eladják s ehelyett tésztát adnak gyermekeiknek. Húst nem. Mindazáltal a válaszdó községi tanító a gyermekek szinét jónak találja idáig. A tejpénzt a tárnokiak tőkegyűjtésre fordítják.

10. *Modor* sz. kir. város, 5.000-nél több lakosa van, tótok, ág. ev. és róm. kath. hitűek, nagyobb részét szőlőművelők és mióta a szőlő elpusztult, igen sok a napszámos proletár. Modorban a szarvasmarha-tenyésztés igen virágzó. Különösen sok és szép tehén látható. Jellegzetes ellentéte ennek, hogy a tej literje 18 fillérbe kerül, aminek részben oka, részben eredménye, hogy a tejet épen azok nem élvezik, akiknek egyetlen táperős eledelük volt. A gyermekek nagyobb részét főzeléket, gyümölcsöt és tésztát esznek, igen kevés a hús.

11. *Szkalité¹⁾* trencsényi tót község, 2.700 lakossal, 9 kilométer hosszúságú irtvány szétszórt fakunyhókkal. Katholikus kisbirtokos- és napszámos-lakossága van. A

¹⁾ Szorosan véve ez a község talán nem is ebbe a sorozatba tartozik. Több jeltől úgy vesszük ki, hogy itt a tejtáplálkozás a tehéntartás helyi akadályai miatt nem szokásos v. maradt el. Az eredmény azonban így is ugyanaz: a lehető legszomorúbb.

gyermek főtápláléka a burgonya. Tejen nem igen élnek. Ennek okáról hallgat a válaszó községi iskolaigazgató. A pálinkát nagyon szeretik úgy férfiak, mint nők, nincs 10% kivétel. Számos alkoholist szülő gyermekeinél testi és szellemi elsatnyulás jelei észlelhetők. A gyermekek silányan táplálkozván, lassan fejlődnek és sápadtak, ezért 7, 8, sőt 9 éves korukban kezdik látogatni az iskolát. Degeneráltak mindenképen. Valami nagy boldogtalanság rakott fészket e hosszú kilométereken szétszórt faházak között. Alkoholt isznak tej helyett.

12. *Magyarbikal* kolozsmegeyi magyar kálvinista község, 900 lakosa van, foglalkozásra kigazdák. A tejet Bánffyhunjad piacán értékesítik. A faluban is 12-20 fillér közt váltakozik a tej ára. A tejet a gyermekek kiskorukban kapják, de már iskolás korukban elég keveset isznak, mert a szülők értékesítik. Tojást ugyanez okból fehér holló-számba esznek. Nyáron a friss levegőn mindazáltal pirosak, de télen a gyenge táplálkozás meglátszik. Elgyengült gyermekeiket olykor pálinkára szoktatják a szülők s az ilyen gyermekek elbutulásáról sötét képet fest a válaszó községi tanító. A szükösen tartott gyermekek az iskolában figyelmetlenek, bágyadtak, rendetlenek, arcukon az élet terhe, nehézsége mintegy visszatüköröződik, epések, veszekedők, zárkózottak. Mindezt a községi tanító a gyermekek hiányos táplálkozásának tulajdonítja.

Ne hanyagoljuk el az érem másik oldalát sem. Vannak, akik a felvetett kérdésre részben vagy egészen negatív választ adnak, sőt akad kettő, aki egyenest azt állítja, hogy a tejszövetkezetek fennállása óta a legszegényebb gyermekek táplálkozása megjavult. Nézzük meg őket közelebbről.

13. *Tyerhova* róm. kath., kisbirtokos, tót község,

4.000 lakossal. Tej- vagy tojásszövetkezet ugyan nincs, de van fogyasztási és értékesítő szövetkezet, mely vajjal és tojással is kereskedik. A község gyermekeinek étkezése igen silány, szeszes italt 15-16 éves korukban kezdenek inni. Hogy a szülők gyermekeiktől a tejet nagyobb mértékben elvonnák, nem igen tapasztalta a válaszadó községi tanító; a tojásra nézve megjegyzi azonban, hogy a gyermek csak húsvétkor kap belőle. Húst csak legnagyobb ünnepeken kapnak, meg akkor, ha valamelyik gazda marhát vágni kénytelen. A vajért és tojásért befolyó pénzt sóra és más szükséges élelmi cikkek bevásárlására fordítják.

14. *Zomba* róm. kath., felerészben magyar, felerészben német, nagyrészt kisbirtokos és napszámos, népességének száma 2200. Az adatokat dr. Láng Frigyes t. vármegyei főorvos úr közölte velünk. A tejszövetkezetnek 235 tagja van. A szülők nem vonnak el minden tejet gyermekeiktől, adnak nekik úgy, mint azelőtt; a tejszövetkezetben készült túró megveszik és otthon elhasználják, vagy téli táplálékul elkészítik. A tejpénzt a legkülönbébb célra fordítják, melyek közt első: a földvétel. Egy kicsi földterít sugár a birtokparcellázások nagy anyagi eredményeihez ezen a vidéken! A válaszadó hangsúlyozza, hogy a szegénysorsban élő magyar ember e faluban általában sokkal jobban táplálja gyermekét, mint a hasonló sorsú német.

15. *Belac* és *Kokasd* összesen 2.050 róm. kat. német lakost számláló szomszédos községekben a tejszövetkezet hatása nagyjában ugyanaz.

16. *Igar* 1.500 lelket számláló magyar, ev. réf., nagyrészt kisbirtokos község. A tejszövetkezet májusban alakult s a válasz július hóban adatott fel. Ezideig a rosszabb táplálkozást válaszadó nem tapasztalta, valamint azt sem, hogy a szülők minden tejet elvonnának gyermekeiktől. A tejpénzt tőkegyűjtésre kezdik fordítani.

17. *Abony*, 13.500 nagyobbára kisbirtokos és nap-számos lakossággal, melynek körülbelül $\frac{2}{3}$ -a katolikus, $\frac{1}{3}$ -a ev. reí. Tejszövetkezet nincs (1903-ban), a válaszadó községi tanító szerint az okból, mert a néhány év előtt ott virágzott fogyasztási szövetkezet lelkiismeretlen vezetők üzérkedése folytán tönkrement s a vesztés gazdák azóta hallali sem akarnak szövetkezetről. Bárha a tejtáplálkozásra csak közvetve vonatkozik, érdekességénél fogva az abonyi parasztgyermekek mindennapi kenyérének teljes képét adjuk itt a község egyik tanítója közlése szerint. Általánosságban megjegyzi válaszadó, hogy a szövetkezetek hiányát a lakosok nem érzik, mert Szolnok és Cegléd közei-szomszéd lévén, az eladandó dolgokat a legtöbbször drágábban adják el, mint értékesíthetnék a szövetkezetben. A közeli Budapestet is elég sűrűn felkeresik, ami a helyi piacot oly drágává teszi, mint a budapestit, sőt, a válaszadó saját tapasztalása szerint a fővárosban sokszor olcsóbb a tojás, mint Abonyban.¹⁾ Vannak szülők, tekintet nélkül vagyoni állapotukra, kik gyermekeiknek reggelire a tejet kenyérral vagy tejes kávéval ma is megadják. A tej elvonása tehát egyetemlegesen nem tapasztalható. Sőt egyeseknél — vacsoramaradék hijjában — a tej este gyermek-étkül is szolgál. Az e csoportba tartozó szülők inkább maguktól vonják meg a tejet és a tojást, csakhogy gyermekeiknek hiány nélkül adhassanak. A második csoportba tartozó szülőknél a gyermekek reggelije száraz kenyér. Itt már működött a magas tejárak varázsa. A válaszadó hangsúlyozza, hogy e két csoportnál nem a gazdagság vagy a szegénység a döntő tényező. Akik elvonják a tejet és tojást gyermekeiktől, jórészen nem a szegénység okából teszik, hanem a vagyonszerzés — főként földvételek — vágya szorítja őket e takarékosagra.

¹⁾ I: látszólagos képtelenség megfajtása, hogy a 1. szervezett, 2. tömeges,, ezért 3. egyenletes fogyasztás egyenlő körülmények közt olcsóbb.

De eljárásuk helytelenségéről ezek sincsenek meggyőződve. Van még egy harmadik csoport is, melyet a tankötelezettség hozott össze, a tanyai gyermekek szomorú ármádiája. Tanyai iskolák hiányában, rendszeren 1-2 évi iskolai időt elmulasztva, a községi iskolákba járnak be. Jönnek 1-2-3 órai távolságból kora reggel s csak olykor-olykor jöhet némelyik téli hóeséskor édes apja szánján. Este haza mennek. Ezek naphosszat (egyik-másik 2-3 napig is) kenyéren élnek s a drága tej élvezetéről szó sem lehet. Ha rossz időjárás áll be, akad rokon v. ismerős, aki szállást ad kegyelemből a tankötelezettség kicsi proletárjának. Abony község választát az elmondottak ellenére is a negatívok közé soroltuk, mert a választadó megjegyzése szerint a rendszeren, tejen is élő gyermekek az összes gyermekek $\frac{2}{3}$ -át teszik.

18. *Jiny* 335 túlnyomó részben tót, kisbirtokos, napzámos és béres lakossal. Tejszövetkezet nincs. A szomszédos Garam-Lökön ugyan van tejszövetkezet, de *Jiny*ről senkise lépett be. A gyermekek reggelijében a tej és a tojás sűrűn foglal helyet. A választadó községi tanító egyéb szomorú adatai alapján megállapítható, hogy a község általános nyomorában ez a két táplálék, amihez még szalonna járul, valóságos oázis. A vacsora télen olyan mint a reggeli, de, teszi hozzá választadó, nyáron vacsora nélkül is elalszik a gyermek. A lakosok nagyobb része igen szegény, a téli ebéd kenyér és főtt vagy sült burgonya. A rosszul táplálkozó vagy italokat élvező gyermekek sápadtak, kedvetlenek, kerülik az iskolát, renyhék, „a szórakozást keresik, de hamar megunják”. Holnap, holnapután a község v. vármegye egy jóakarátú kabátos embere, látva a nagy nyomorúságot, a gyermekeket, akik csak ünnepnap mosakszanak és együtt hálnak a baromfiakkal, segíteni próbál. Mi sem természetesebb, mint hogy mihamarább tejszövetkezet alakításához fog. És már

rövid pár hónap alatt a lakosság törleszt régi adósságaiból földet is vásárol vagy takarékkönyvet vált. Látszólag a jólét sugara siklik végig a kis barsi falú alacsony ablakos, sötétszobás házikói fölött. Pedig ép akkor vesztik el a parasztyermekek a testi fejlődés legfontosabb tápláló-forrását: a tehéntejet.

19. *Várdomb* 960 többnyire német, róm. kat., kisbirtokos, napszámos és építómunkás-lakossal. Tejszövetkezet van és 9 fillért ad a tej literjéért. A tejszövetkezetnek mindössze 30-40 család nem tagja. A tejet kevés kivétellel a szövetkezetbe viszik. Mégis, jóllehet a gyermekek ma már általában csak lefölözött tejet kapnak táplálékul, a válaszdó tanító eddig nem vette észre, hogy a gyermekek egészsége hanyatlanak. Érdekes adatunk e községből, hogy a szövetkezeti tagok vásár- és ünnepnapon otthon tartják a tejet.

20., 21., 22., 23., *Gyula* város, lakosai magyarok, kisbirtokosok és napszámosok, számuk 22.423, *Békés-Csaba* itt számbajövő lakosai nagyobbreszt tót kisbirtokosok és napszámosok, a lélekszám 37.544, *Békés* lakosai magyar kisbirtokosok és napszámosok, számuk 26.536, *Mezőberény* lakosai magyarok, tótok és németek, kisbirtokosok és napszámosok, számuk 12.876. Békés vármegye e négy községében működött a válaszdás idején tejszövetkezet s a kérdőívet szakértő kéz könnyebb összehasonlítás céljából mind a négy községre együtt töltötte ki. Mezőberényben a családok 17 %-a Gyulán 10, Békésen 4 %-a tagja a tejszövetkezeteknek; Békés-Csabán a családok elenyészően csekély része A parasztyermekek átlagos táplálékát a következő táblázat jellemzi, mely talán nem rosszul tükrözteti a túrhető sorsban élő, középsorsú parasztság gyermek-étrendjének országos átlagát:

Város neve	Reggelire	Ebédre	Vacsorára
Gyula	Lefőlözött tej, nyáron gyümölcs 1 kenyérral	Leves és főzelék, olykor hus	Mint az ebéd
B.-Csaba	Tej v. leves	Főzelék	Tej, szalonna vagy
Békés	Kenyér szalonnával	Leves és kenyér, olykor hus	burgonya Szalonna
M.,-Berény . . .	Kenyér tejjel vagy kávával	Leves, főzelék, hetenként 2 — 3- szor hús	Déli maradék, szalonna v. tej

Válaszadó szerint nem vehető észre, hogy a szülők a tejet elvonnák gyermekeiktől, mert a szülők a családi fogyasztásra szükségelt tejet nem szolgáltatják be a szövetkezetbe. Azonban a válaszadó által felállított gyermekétrend-táblázat egyik pontja kétségtelenné teszi, hogy a teljes tejet a silányabb tápértékű lefölözött tejjel helyettesítik (a gyulai reggelinél). Megnyugtatóbb a válaszadó ama megállapítása, hogy a tejpénz *egy* részét jobb táplálkozásra fordítják a szülők.

24. *Duna-Szekcső* 5.984, $\frac{2}{3}$ részben magyar, $\frac{1}{3}$ rész német és néhány száz szerb lakossal. Róm. kat. és gör. kel. hitűek, nagyrészt kisbirtokosok. Tejszövetkezetük a tej literjéért 10 fillért fizet; a szövetkezet tagjainak száma 300, a tehén-létszám 550. A gyermekek reggelije tej kenyérral (a válaszadó nem ad felvilágosítást, vajjon teljes tejet adnak-e a szövetkezeti tagok). Általában nem észlelhető, hogy a szülők gyermekeiktől a tejet megvonnák.

25. *Kéty* (esztergomvármegyei) 1.186 ev. ref. és róm. kat., kisbirtokos és napszámos, magyar lakossal. A válaszadás idején a szövetkezet mindössze $1\frac{1}{2}$ hónapja működött. A gyermekeket szeretettel, jól táplálták. A beszállított tej árán felül a tagok megfelelő mennyiségű centrifugálisan lefölözött tejet kapnak. Félő, hogy ezt a cserét idővel a kétyi gyermekek sínylik meg. A paraszt ugyanis

nem látja élesen a tápérték-különbséget teljes és lefőlzött tej között.

A negatív válaszok közül külön csoportba sorolandók azok, amelyek az „egyke”-rendszer vidékeiről érkeznek. Az egyetlen gyermek mindennapi kenyere sohasem mostoha, a szülők féltő szeretete dehogyan is engedné!

26. *Nagyod* községnek mintegy 300 kálvinista magyar kisbirtokos és napszámos lakosa van. Sem tej-, sem tojásszövetkezet nincsen a községben. Reggelire a gyermekek tejet, tejes kávé, szalonnát vagy húst kapnak. A tejből némelyek pénzelnek ugyan, csakúgy mint a tojásból, de egyiket sem vonják el gyermekeiktől, annyira szeretik azokat, hiszen csak „egy” van belőlük, írja nekünk a nagyodi tanító.

27. *Garam-Lök* községnek 1.067 jórészben kisbirtokos magyar kálvinista lakosa van. A községi tanító közlése szerint a tejszövetkezet kezdő stádiumában a reggeli tej nem maradt el. Az egyke-rendszer általános és a gyermekeket mindenképpen kényeztetik.

28. *Öcsény* 3.514 nagyobb részben ev. réf., kisbirtokos, kisebb részben napszámos és részes. A tejszövetkezetbe a község 75% belépett. A tej a kisbirtokosok gyermekeinek reggelijében és vacsorájában dominál. A tejet a szövetkezeti tagok nem vonják el gyermekeiktől, meit a válaszadó igazgató-tanító szavai szerint „az átkos egyke-rendszer következtében minden képzelhető módon kényeztetik gyermekeiket”.

Már az öcsényi válasz kiemeli, hogy a szegényebb néposztály gyermekeinek táplálkozása mintha javult volna a szövetkezet által, mert a válaszadó gyakran látja, hogy a napszámosnép hordja az olcsóbb fajta lefőlzött tejet. Ugyanezt jelentik 29. *Alsó-Nána* 1.430 lakosú, német

lutheránus községből, melynek kisbirtokos és napszámos lakosságából 95% lépett be a szövetkezetbe. Azt találjuk, hogy a szövetkezetek e szerény mértékű és problematikus áldást csak akkor közvetíthetik, ha a tejet a szövetkezet centrifugális géppel fölözi le, tehát a vajgyártás kevésbé veszedelmesnek látszik, mint a tejnek azon módon való elszállítása. Másfelől a lefölözött tej, tekintve eléggé nem hangsúlyozható silányabb tápértékét, a szegénysorsú, ételeiben kevésbé válogatós paraszt eddigi táplálkozási ökonómiáját zavarja meg. Nem minden paraszt fogja egy csapásra átérteni, hogy itt a tej nemcsak új formájával, de új értékelésével van dolga. S hogy e változás mily nevezetes, fokmérője a teljes és a centrifugálisan lefölözött tej vegyi elemzése.

Tej minősége	Emészthető alkotórészek százalékban		
I. Teljes tehéntej	35 letejje . . .	37 zsír	48 szénhidrát
II. Centrifugálisan lefölözött tehéntej	29 *	03 *	52 * *

A pozitív válaszok világossá tették, hogy a tejszövetkezetek és a kivitelre dolgozó tejkereskedelem az ország különböző vidékein a legeltérőbb viszonyok (vallás, nemzetiség, lakosság stb.) között sok esetben túllőnek a célon. A hírhedt orosz gabona-export kicsinyített képe ötlük elénk: a falú nem veszi észre, hogy gyermekei testi fejlődését, a jövő reménységét bocsátja árúba, avagy ha észreveszi, nem tehet ellene, mert a terhek szorongatják, avagy egy kis föld és tőke megszerzése mindennél kívánatosabbnak tűnik fel előtte. A tejszövetkezetek kezdeményezőinek kétségtelenül nem ez volt a céljuk. A földművelésügyi kormány egyik kiadványában ¹⁾ az országban

¹⁾ Magyarország földművelésügye 1897-1902. Budapest. Pallas 1902. 69. old

elsőnek megalakult mária-kéméendi tejszövetkezetről (alakult 1895-ben) közli a következőket: „. . . csakhamar az utolsó szálig minden tehéntartó gazda tagja lett a szövetkezetnek, hová a házi szükséglet fedezésén felül maradt tejet, naponként 1300-1400 litert beszállították”.

Enquéte-ünk a magyar tejszövetkezetnek csak egy töredékét ölelte fel. Az eredmények bizonyára hiányosak, hézagosak és általánosításról szó sem lehet. Ehhez járul, hogy egy csomó negatív választ is kaptunk és így a tejszövetkezetekkel okozott visszahatás nem mutatkozott egyetemesen országszerte.

Egy azonban kétségtelen mindazáltal s e részben még sok magyar tanítót, orvost és lelkészt hívhatunk fel tanúsággul, hogy hazánkban ezer és ezer gyermek van, akit az erőltetett tejkivitel testileg visszavet, sok esetben pedig a járványos betegségek előmunkálatait, létfeltételeit teremti meg hanyatló szervezetükben.

Két útja van a bajnak:

1. A tejet elvonják a tehéntartó családjától.
2. Lehetlenné teszik a tej megszerzését azok számára, akik szegény sorsuk miatt tehenet nem tarthatnak vagy *a)* mert a tehéntartó a termelt tej egész mennyiségét leköti a szövetkezetnek, esetleg a közeli város kereskedőjének, vagy pedig *b)* mert a tej ára természetszerűleg elviselhetetlenül felszökken. Ezzel szemben gyenge vigasztalás, hogy elvétele lefölözött tejet vehetnek a szegények sokszor nem sokkal olcsóbban, mint „a régi jó időkben” a teljes tejet.

VI.

A tejszövetkezetek soha nem sejtett fejlődésnek indultak nálunk. Rövid négy-öt év alatt a tagok száma meghúszszorozódott, bevételük megtizenháromszorozódott s a tejtermékek tiszta kivitele 6 év alatt 10 millióval

gyarapodott. Ez utóbbi számból kiviláglik az is, hogy a tejszövetkezetekkel egyidejűleg a tejkereskedelem is megmozdult részben mint a tejszövetkezetek helyettesítője, részben mint a tejszövetkezetek árutovábbítója. A külföldre szóló kivitelén kívül a főváros rohamos fejlődésével arányosan nőtt tej-felvevő képessége. A tej kivándorlása reáveti árnyékát a nagyobb városok s főleg Budapest egész környékére, de nem kevésbé az ország kisebb városi piacaira.

A vidéki városok fogyasztóközönsége, a hivatalnok-, iparos- és kereskedő-osztály feljajdul. Nem győzi megfizetni a baromfit, a tojást, a tejet-vajat. Már pedig életszintjéből nem engedhet, hisz többnyire úgysis leszorította az intelligens ember végső fogyasztási határvonaláig.

Nyugtalanság suhan végig az országon. Fizetésrendezési gyűlések, vasúti sztrájk, politikai radikalizmus a magyar hivatalnok-osztály uralkodó áramlatai. Es mindennek végső oka: a vidéki piac rettentő megdrágulása.

A falu hallgat. Ok és okozat után nem kutat, előrelátása kevés, nézőpontja alacsony. Hallgatnak a puszták is. Nem panaszkodnak, amiért megfeledeztek „azok oda-fönn” arról, hogy a falu és a puszta nemcsak termelők-ből, hanem fogyasztókból is áll. Es hogy oly országból, melynek minden tizedik lakosára esik egy 4 éven felüli tehén,¹⁾ nem lehet büntetlenül sok millió koronát érő tejet és vajat kivinni. Nem lehet főként olyan országból, amelyben a tuberkulózisnak a falukon és pusztákon sem tudjuk útját állani, nem is szólva a prophylaxisról, melynek utolérhetetlen eszköze: a forralt tehéntej.

VII.

Halljuk az ellenvetést. Hogy épen a szövetkezetek nemesítik meg a magyar tejtermelést, megkedveltetik az

¹⁾ Franciaországiak körülbelül minden halódik lakosára esik egy!

előbb nemtörődöm gazdával a tejelőbb fajtákat, általán a több marhatartást, aminek meg a megzsarolt föld örül, — valamint az okszerű tejkezelést.

Aláírjuk. Sőt tovább megyünk. A tejszövetkezetek erkölcsi hatását sem hanyagoljuk el. Ez az első tömörülése a magyar gazdának ezer év előtt való államalkotása óta, mely belekapcsolja sivár és bizonytalan elszigeteltségét az emberiség nagy szolidaritásába. A gazdasági társulást szellemi és erkölcsi összeműködés kiinduló pontjának szeretjük tekinteni, melynek haszna kiszámíthatatlan.

De a társadalmi tömörülések egyének halmazatai. Lehetetlen, hogy gazdag legyen az ország, amely egyéneiben tönkremegy. Lehetetlen, hogy jövője legyen egy gazdasági szervezetnek, amely e szervezet holnapi molekuláit: a gyermeket kiéhezteti.

A külkereskedelmi mérleg s a szövetkezetek eredményei ragyogóak lehetnek. Könyvelésük mégis hamis, mert első lapjukra nem a Gyermekek sorsa van felvezetve.

A kérdés megoldása a maga egészében meddő marad mindaddig, amíg csak toldozunk-foldozunk és nem hajlunk meg az egyetemes gazdasági és szociális változások parancsa előtt.

De a gyermekpusztítás oly helyrehozhatatlan részletbűn, melyet semmiféle egyetemes változás ki nem pótolhat többé. Ezt a kérdést az őrtálló tudománynak elhanyagolnia, mint egymagában megoldhatatlant, nem szabad. Vannak rétegek, melyek sorsa felett őrködni a gazdasági forradalmak bizonyos fázisaiban a tudomány van hivatva. A fejlődés előbb összetörte a patria potestast, aztán gazdasági értelemben megbontotta a családot. Így jutott a világforgalom szédületébe, elfeledetten, magára hagyottan a magyar parasztgyermek. Sorsát megismerni, életét nyomon követni, szenvedéseit fölszínre hozni a magyar tudomány-

nak szép feladata, nehéz kötelessége. Akikről hallgat a nagy politika, a diplomácia, a hivatalos közgazdaságtan, akiket ma még a közömbös statisztika is elkerül, vegye oltalmába, fogadja örökbe őket a magyar tudomány. Egymásután sajtátítja ki a vallástól a társadalom bűvárlatának számos vonalát, vegye át végre azt az evangéliumi ígét is, mely így szól: „engedjétek hozzám a kisdedeket”.

A magyar közgazdaságtannak más irányokban is mintha vissza kellene térnie fogyasztásunk kutatásához. Csak ha közgazdasági életünket végső elemeire bontjuk, nyerhetünk tiszta képet annak hamisítatlan tartalmáról, míg ellenkező esetben csak a felszínen úszó ötlik szemünkbe.

Mi tehát teendők az e közleményben felderíteni próbált visszássággal szemben? Nem lehet egyéb, minthogy az eszmeileg oly örvendetes szövetkezeti mozgalmat sohasem választjuk el a fogyasztó érdekeitől. E részben sokat tehetnek a szövetkezetek élén álló férfiak. Fontosnak tartanak, hogy az állam tejgazdasági szakiskoláiban, de a tanítóképzőkben is a növendékek figyelmét e zajtalan, földalatti katasztrófára felhívják. Lelkökre kell kötni, figyelmeztessék a szövetkezet tagjait: 1. ne vigyenek többet a szövetkezetbe, illetve ne adjanak többet a kereskedőnek, csak ami fölös tej marad háztartásukban, 2. hogy valamiképp el ne hitessék magukkal, mintha a centrifugálisan lefölezött tejet a gyermek táplálkozásába az elveszett teljes tej helyett nagyobb visszahatás nélkül be lehetne állítani. Népszerű iratok, táblázatok, előadások az iskolában és felnőttek számára a tej óriási tápértékéről különösen a gyermek és beteg étrendjében, szintén tennének valamelyes hatást, nemkülönben az orvosok ad oculos demonstratiói a hiányos táplálkozásból eredő kóreseteknél.

Még ennél is jóval nehezebb a kérdésnek az a — sötétebbik — fele, mely a tej megdrágulásában jelentkezik. Az itt szóban forgó szülők nem tarthatnak tehenet. Kizárólag fogyasztók. Szegényebb kisbirtokosok, kisbérlők, részesek és napszámosok alkotják a mezőgazdasági vidékek fogyasztó-népességét, ezt a teljesen elhanyagolt réteget. A tejet pénzen veszik a falusi gazdáktól. Sok helyen csak vették. Ma már alig jutnak hozzá, minthogy a városok fogyasztóképességével versenyezni nem tudnak. Elméleti tanácsokkal, részleges intézkedésekkel rajtok segítve nincs. A fontoskodás ilyenkor állami, közigazgatási vagy községi beavatkozást ajánl, ám aki az efféle beavatkozás átlaggyorsaságát, átlagtartalmasságát és egyetemes irányzatát ismeri, annak nem igen van kedve a falra borsót hányni.

Tanácsstalanságunkkal szemben a fogyasztóképességökből csúful kiforgatott rétegek, minekutána elunják várni a jobb szociálpolitikát, az egyenletesebb adórendszert, a más szellemű birtokmegosztást és még sok egyebet, amit ők névtelen, együttes nagy bizonytalanságnak látnak, — elvágják a csomót: nyakukba veszik a világot, ki Budapestre megy, ki Európában széled el, ki a tengerentúlra veszi útját. A tej az utolsó erőforrás a faluk proletariátusa számára; aki — tudva vagy öntudatlan — ezt viszi el tőlük, el is viszi őket egyben. Keserű érzés tolakodik örömnünkbe, melyet kivitelünk bizonyos részeinek emelkedése gerjesztett. Legszükségesebb fogyasztást cikkeink kimennek, de csak elől mennek.

Követi őket ösztönösen az okot tán fel sem igen ismerő „emberanyag”. Mennek az elsődleges szükségletek után, amelyeket az ország kereskedelmének aktivitása címén elvettek tőlük.

Ímhol egygyel több megfejtés a magyar vidék elnéptelenedéséhez: a tej kivándorlása.

1917.

A világháború kitörésekor 469 tejszövetkezet van Magyarországon 80.730 taggal. E szövetkezetek megoszlása nem egyenletes, több mint felük öt dunántúli megyére esik (Baranya 90, Vas 43, Sopron 40, Zala 36, Tolna 35). Ha a tejszövetkezetek bajokat okoznak a falusi nép egészsége körül, e bajoknak legegyszerűbben a Dunán kell majd meglátszaniuk.

Csakhogy a háború felforgatta a színpalakat. A gyakorlott fejő-emberek bevonulása révén a tőgy ország-szerte megromlott, ez s a gyengébb takarmányozás tejtermelésünket mélyen lenyomta. Másfelől az otthonmaradt parasztság nem álmodott, dús penziórrásokra tett szert a gazdálkodás majd minden ágazatában. Nem szorul már a tejpénzre, hogy földvásárló álmát valóra váltsa, adósságot s adót törlesszen, vagy piperét vásároljon. Nemcsak a tejhozam apadt el. Ami tej van, az is egyre inkább otthon marad. A vidéki városok háborús piacáról eltűntek a köcsögök, a tejeskannák, a vaját-túrót áruló kofák. A tejes-asszony elsejével lemondja áruját a boltos konyháján, az ügyvédéknél, az alispán úrnál, rémületet keltve mindenütt. Egy percre visszabillent a mérleg s a falu néma koplalását felváltotta a dörömbölő éhség a városokban.

A föld, az igáserő, az erőtakarmány, a munkabér megdrágulása előbb-utóbb megint kicsalja a tejet a faluból; úgyis exportot sürget a valuta-augúr. A meg nem érdemelt konjunkturális millióknak tompa hangjuk van a nemzetközi piacon, akár a márványpulton megkoppantott ólomforintnak. A pénz faképnél hagyta az értékeket, mint vagonjait az elszabadult mozdony. De már közeleg a nagyképűség s a szemhunyorogtatás: magyar falu, koplald hozzá a hadimilliókhoz a nemzetközi vásárlóképességet!

VI.

A SZÜKSÉGLETEK.

A VISSZAVÁNDORLÁS MÉRLEGE.

(1908.)

I.

Az 1906-ik év őszén felszökött amerikai vissza vándorlás elméleti sorsa két szélsőséges ítélet lett. Az egyik e mozgalmat kivándorlásunk egyértékű visszájának tartja és összes kivándorlási problémáink természetes kioldásának tekinti. Íme, szól az egyik ítélet, az Egyesült Államokban sem fenékiig tejfel minden, az ottani rohamos fejlődés túl feszítettnek és természetellenesnek bizonyult: kivándorlóink zöme mihamarább tékozló fiúkként fog hazatérni. A másik ítélet-szélsőség az amerikai válságot pillanatnyi internrezzónának tartja és tagadja az amerikai magyarság jövőjére való bármily befolyását.

Talán nem felesleges munka e két szélsőség közül a visszavándorlás tárgyas tanulságait kiemelni. Szerintünk a visszavándorlás az amerikai magyarországiaknak csak egy töredékét és pedig túlnyomóan legfrissebb rétegeit ragadta magával, de másfelől a mozgalom végső okai nem tisztavirágéltűek, hanem mélyen elágaznak és kivándorlásunk okaival egybeesnek. Egymástól szinte független, háromfajta hazatartó mozgalmat fed a közkeletű visszavándorlás szó. E háromfajta mozgalmat hazanézésnek, hazatelepülésnek és abnormális hazavándorlásnak nevezhetjük.

A hazanézés Amerikában való többé-kevésbé tör-

zsökös megöröködést feltételez, melybe mégis belejátszik itthoni emlékek és összeköttetések delejessége. Egyikökmásikuk féltucatszor fordul meg az ó-hazában, sőt Carvernek, a Harvard-egyetem tanárának nem egy honfitársunkiól van tudomása, aki nyolcadszor járja meg az óceánt; ők az amerikai magyarság hírmondói itthon s az itthoniak hírmondói Amerikában; átkelésök révén két ízben is „messzitől jött emberek”. „Ezek a postások, írja a Chicago Tribune, hírt hoznak a szülőfalu minden dolgáról, születésekről, házasságokról, halálesetekről, emlegetett legénykedésekről és bicskázásokról s szintazonképen viszik haza az amerikai telepek történéseit. Itt is s a nagy vizén túl megint megcsodálják őket: ez hízeleg hiúságuknak. *They carry gossip across seas.*” Idetartoznak, akik családjukat egyelőre még itthon hagyták, akik számolnak az öregséggel, a munkanélküliség lehetőségével s ügyelnek a biztosító-szelepek épségben tartására. Átkelésök célja, legalább egyelőié még, nem az itthonmaradás; tisztán szubjektív indítékokból, objektív reáutalás nélkül jönnek haza. E hazanézőknek köszönhető kivándorlási mozgalmunk villámgyors igazodása az amerikai piachoz; általuk nem egy fatornyos tót falunkat fűzi ép oly érzékeny idegszál a new-yorki tőzsdéhez, mint a kábelsürgönyös fezőröket. Tőlük tudja meg a nehézkes turáni paraszt s a hegy mögötti oláh, rusznyák, horvát, marasztó-vagy hívogató-e a világgazdasági pillanat? Mozgalmuk, járasuk-kelesök eredménye immezurábilis hangulatcsere; ők írják a teméntelen kiszólító vagy visszatartó levelet is (letters to the home-folk), melyeknek a Comissioner-General of Immigration-nek az 1907. pénzügyi évről szóló jelentése varázsszóid hatást tulajdonít. A másik áramot a hazatelepülők alkotják. Ezeknél az átkelés mozgatója már részben tárgyi: a szubjektív diszponált-ságot anyagi lehetőség egészíti ki. Számukra az újvilág

elhagyása „ünnepélyes, emlékezetes esemény, mely a lelkekbe mélyen belekarcol, hisz majd minden esetben néhány száz megtakarított dollár fejében ötöt-hatot hagynak ott legjobb éveikből”. Ezek teszik zömét fizetési mérlegünk tartaléksapatának, mely évente számos milliót küld és hoz haza járadék-tőke, adósságfizetés, földvétel, házépítés, instrukció stb. céljára.

A visszavándorlás hirtelen leszökkenését sem egyik, sem másik csoportnak nem tulajdoníthatjuk. A legutóbbi néhány hét folyamán egyszerre 60%-kal több visszavándorló érkezett, mint az egész 1906. évben. Oly rohamos felszökkenés ez, mely az előbb leírt típusoknál nem okadatolható meg. Képtelenség azt gondolni, hogy egyszerre 30-35.000 emberrel többnek jut eszébe a hazanézés, mint az előző hónapokban, vagy az előbbeni évnek megfelelő heteiben. Másfelől hirtelen megindult hazatelepülésnek sem nézhetjük a nagy költözőkódó mozgalmat, mert itthoni gazdasági viszonyainkban nem történt oly gyökeres változás, mely e hirtelen idetódulást megmagyarázná. Az emelkedés az itthon is legrosszabb őszi hónapokra esik, amikor idehaza is nagy a munkanélküliség, sőt aránytalanul nagyobb, mint az újvilágban, csak amahhoz jobban hozzászoktunk. Birtok- és szociálpolitikánk, tőkeviszonyaink, iparosodásunk és munkabéreinke dolgában nem történt épen 1907 őszén valamely váratlan, mágneses változás.

Ezért a most folyó visszavándorlás földieink megtérésének egy harmadik típusát teszi, melyet abnormális hazavándorlásnak nevezünk s amely elnevezésben a megmaradó dinamikus elemet jelöljük a vándorlás szóval. Közül állnak ők a futó hazanézők s az ittmaradó hazatelepülők közt, amazok hazajönnek, bár nem akarnak itthon maradni, emezek hazajönnek, mert itthon akarnak maradni s a harmadik, a most aktuális rajbeliek különös-

sége, hogy hazajönnék, bár haza sem akartak jönni. Objektív kényszerűség kergette őket haza: a magyarországi munkás amerikai értékelésének olyan leszaladása, hogy nem érdemes, nem kilátásos, vagy teljességgel lehetetlen Amerikában maradniok. Az első két normális típus kizárásával a harmadikról, az abnormis hazavándorlásról óhajtunk szólni.

II.

Az abnormis hazavándorlást közvetlenül nem az itthoni viszonyok javulása, hanem az amerikaiak megromlása idézte elő. Ezért a magyar visszavándorlás kérdésében Amerikába fordultunk s az illetékes Unióbeli és kanadai minisztériumokon és hivatalokon kívül, amelyeket ily esetben megkérdezni szokás, célirányosnak tartottuk a munkapiac tényezőinek, keresletnek és kínálatnak, munkásoknak és munkaadóknak megkérdezését is. Igyekeznünk kellett, hogy lehetőleg oly helyekre forduljunk, melyek az illető érdekeltség széles rétegeinek meggyőződését megbízhatóan fejezik ki s amelyek előtt honfitársaink értékelése nem ismeretlen. Adatainkat a munkások érdekeltségéből Mitchell, Debs és Thomas adták, ezek közül Mitchell a 2 millió tagot számláló American Federation of Labor alelnöke és a United Mine Workers of America elnöke, tehát vezére egy oly munkásszakszervezetnek, amely hivatásánál fogva gyakran került össze magyar, tót, horvát és rutén bányamunkásokkal s amely trade-union maga a világ legnagyobb szakszervezete, lévén tagjainak száma negyedfélszázezer; Debs, a szocialista párt elnökjelöltje volt az Unió legutolsó elnök-választásán s szerkesztője Amerika legnagyobb szocialista lapjának, az Appeal to Reasonnak, végül Thomas a United Trades & Labor Council központi igazgatója Clevelandban, tehát az amerikai magyarság centrumában. A munkaadók közül felvilágosításokat kaptunk The Dayton

Employers Associationtól, mely az amerikai munkaadók defenzív szervezkedésének történelmi kiinduló-pontja és sok magyar munkást tanult megismerni, The American Iron and Steel Associationtól, melynek vas- és acélgyáros-tagjai annyi magyarországi munkást foglalkoztatnak, az Armour & Comp, húsnagyvágó trösztől Chicagóból és Mc. Cormicktól, az öt legnagyobb, aratógépgyárat összefoglaló International Harvester Company elnökétől. Ezenkívül már inkább csak a megnevezettektől nyert adalékok objektív ellenőrzésére tizennégy szakhivatalt, parlamenti-bizottságot, államférfiút és egyetemi tanárt kérdeztünk meg, közöttük Kanadára vonatkozóan az ottani bevándorlási főigazgató is. Az ő beható adataik, de egyben saját ellenőrző vizsgálataink alapján próbáljuk először is kitapogatni a Magyarországra irányuló hazavándorlás számszerű terjedelmét és tartamának valószínűségét. Ha bizonyos határokat kitűztünk s a szóbanforgó mennyiségekről hozzávetőleges fogalmunk van, talán megkísérhetjük a mozgalom minőségének, színezetének és intenzitásának kielemezését is.

III.

Alig tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy az Amerikában időző magyarországiak száma megüti a másfélmilliót; ebből az 1907. pénzügyi évben bevándorolt 193.460 ember. Már most a legnaivabb optimizmus szerint ennek a másfélmilliónyi, részben apró nemzetiségi, vagy pángermán és pánszláv góccokban szakadozott, részben pedig elszéledt és felszívódott amerikai magyarságnak nagystíliú megfordulásáról volna szó vagy legalább is erős rajok itthoni portyázásáról, mely után jönne a többi: erről vagy ilyesféléről kommunikéznek egyes minisztériumaink álmodozói.

Kinley Dávid a University of Illinois tanára több new-yorki szakférfiút kérdezett meg a magyarországi

visszavándorlás méreteiről. Ezek New-York városára vonatkozólag — pedig ez Pennsylvania mellett még mindig legtömegesebb települő-helye a magyarországiaknak — azt találták, hogy a magyarok s általában az európaiak visszavándorló mozgalma nem abnormális és nem szokatlan. Már a bostoni kikötőn meglátszik a kapkodó nyüzsgés. Azonban szerintök katasztrófális felfordulásról, pánik-szerű menekülésről, égszakadás-földindulásról szó sincs. úgy Kinley tanár, mint az American Iron and Steel Association kerekaszámában százezernek, a valónál jóval alacsonyabbnak mondja az Európába visszatérők számát. Kétségtelenül, írja Small, a chicagói egyetem tanára, a tanulatlan munkások közül a szokottnál jóval többen mennek haza e szezonban és ezek között rendes arányban magyarok és tótok. „De az egész esemény s a válság, mely okozza, nem oly mélyrevágó mint önök hiszik”. Az Interstate Commerce Commission is csak annyit koncedál, hogy az idegenek minden évben nagy számban vándorolnak haza az Unióból ősszel és tél kezdetén. Ez a mozgalom feltűnőbb a folyó évben, mint inaskor. Már Ivlc. Cormick aratógépgyáros Chicagóból odáig megy, hogy szavainak túlságos optimizmusát talán a munkaadó szemüvegének szabad tulajdonítanunk: „Általában, írja, nem igen hihető, hogy magyar és tót munkások nagyobb tömegekben fognak a legújabb pénzügyi nehézségek miatt hazájukba visszatérni.” E nézetek értékének megvilágításául csak kevés és hiányos számszerű adat áll rendelkezésünkre. A bevándorlás rohamos növekedésével a normális visszavándorlás is megdagad. Az Unióba irányuló nemzetközi bevándorlás az 1907. pénzügyi évben (1,285.349) felülmúlta az 1906. pénzügyi évet (1,100.735) 184.614-gyel és az 1905. pénzügyi évet (1,026.499) 258.850-nel, ami 1906-tal szemben 17%, 1905-tel szemben pedig 25% emelkedést jelent. Oly emelkedése ez az Unióba menő

bevándorlásnak, hogy az elhelyezkedés nem történhetett minden esetben végleges jelleggel s hogy az utóbbi évek bevándorlói közt sok egzisztencia nem vert még gyökeret, A daytoni munkaadó-központ egész őszintén meg is mondja, hogy „a munkaadók azért is kedvelik a magyarországiakat, mert ezek kapva-kapnak az alkalmon, hogy bármilyen, még oly ideiglenes munkát is elvállaljanak, minők a kubikosmunkák, vasútépítés stb. ” Szóval az utolsó évek bevándorlói közt az átmenetileg elhelyezettek arányszáma megnőtt; a legutóbbi három esztendő negyed-félmillió bevándorlójának bérharcában ők egyelőre alul maradtak. Ez a leszorulás különösen szembeszökő volt a monarchiánkból menő bevándorlóknál, mert a szamfeiszökkenés itt a legnagyobb. Az olasz bevándorlás csak 12.611-gyei emelkedett 1906-ról 1907-re, Ausztria-Magyarországé azonban 73.314-gyel Künlévő embereinknek így aránytalanul nagy százaléka új-amerikai, akinek még se tűzhelye, se biztos,, kipróbált keresete, tehát oly elem, amely visszavándorlásra hajlamosabb. Ezt a szempontot a visszavándorlás számadatainál el nem hanyagolhatjuk. Br. Lévy Lajos m. kir. kivándorlási biztos úr közli velem a visszavándorlás hozzávetőleges adatait. Ezek szerint visszavándorolt a nagy visszavándorlási campagne kezdetétől 1907. dec. 15-ig az Egyesült-Államokból

olasz.....	82.663
más államokba.....	94.515

mindössze..... 177.178, ebből a kivándorlási biztos úr becslése szerint körülbelül 40-45 ezer lehet magyarországi. Ezek a számok jóval felülmúlják saját becsléseinket a múlt hó elejéről, valamint Kinley tanár és az American Iron and Steel Association becslését. A kir. kivándorlási biztos még ma is hozzávetőleg becsült, mert pontos adatok nem állottak rendelkezésére. A m. kir. statisztikai hivatal csak néhány hó

múlva tud (az is csupán megközelítő) számadatokat közölni, a new-yorki bevándorlási biztos pedig március előtt aligha hozza nyilvánosságra a visszavándorlás számadatait. A magunk részéről a visszavándorlás decemberi arányát számbavéve, ma már azt véljük, bár szintén megbízható támpontok nélkül, hogy a kir. kivándorlási biztos jól becsüli az ez év őszén Amerikából bevándorolt magyarországiak számát. Amerikai szakembereink az újságok kiszínezett túlzásaival szemben, úgy látszik, a másik szélsőségbe esnek és kicsinylik a visszavándorlási mozgalmat, mely körülbelül kétszeresére megy annak, amekkorának ők gondolták, 200.000 körül lévén az a nemzetközi munkástömeg, amely most Amerikát elhagyja. Körülbelül 40 ezer fedél közti utas esik ebből Magyarországra. E számok már jelentősek, hiszen $\frac{1}{5}$ - $\frac{1}{6}$ részét máris paralizálják a nemzetközi, illetve magyarországi bevándorlásnak.

De jelentős következménye a visszavándorlási előidéző körülményeknek kivándorlásunk lepadása is, mely legalább ideig-óráig szép népszámnyereséget jelent országunknak. Míg Li. i. 1907. első felében 123.413 magyarországi szállt partra az Unióban, az év második felében már csak 52.887, viszont az előző év első felében 98.404 és második felében 70.047. Míg tehát az egész 1907. év kivándorlása végsummában megnőtt vagy nyolcezerrel, ugyanez év második felében 18 000-rel kevesebb emberünk ment ki, mint az előző év második felében. De ez még nem fejezi ki népszámnyereségünk teljes mértékét. Föltehető, hogy a visszavándorlási előidéző okok nélkül kivándorlásunk csökkenése sem lépte volna át a szokott téli mértéket. Ha már most felvesszük, hogy a kivándorlás ez év második felében úgy viszonylott volna ez év első feléhez, mint az előző év második fele az előző év első teléhez, akkor azt találjuk, hogy kerekszámban 85.000-re emelkedik ez év második felének hipotetikus kivándor-

lása és kerekaszámban 210.000-re az egész 1907-ik esztendő hipotetikus kivándorlása, amely szám, összehasonlítva az 1907-ik esztendő valóságos kivándorlásával, azt mutatja, hogy a kivándorlás csökkenése körülbelül ugyanannyi népszámmegtakarítást jelentett számunkra, mint az egyidejű nagy visszavándorlási campagne. Hozzávetőleg, leszámítva a normális visszavándorlási, azt mondhatjuk, hogy azok az okok, amelyek egyidejűleg a visszavándorlás megdagadását s a kivándorlás lecsökkenését idézték elő, ez év újesztendéjéig 70.000-re javították népszámuk mérlegét.

IV.

A visszavándorlás morfológiájának legnehezebb kérdése, hogy meddig fog tartani. Informálóim közül Mitchell megvallja, hogy nem mer jövendölésekbe bocsátkozni. „Egyelőre, úgymond, még lehetetlen az amerikai pénzügyi nehézségek teljes hatását az ipari üzemekre belátni. Ha a pénzügyi válságot ipari pánik követné, ez esetben nagyszámú és főként tanulatlan munkás vesztene el kenyerét és lenne kénytelen hazájába visszatérni.”

Marxi katasztrófát sejtetnek, tehát nem pesszimisták az Appeal to Reason szocialistái, akiknek véleményét legtömörebben Rooseveltt volt ellenjelöltje, Debs önti szavakba, szerinte az amerikai nagy munkáselbocsátások örvendően érlelik a polgári kapitalizmus összeomlását s minden ilyen pánik agitációs célokra kihasználandó; az idegenek elbocsátása az ő szemében kitűnő fegyver a mai rendszer tarthatatlansága mellett. Feledi, hogy a válságtól kivetett lobos emberanyag elégedetlensége kimegy az Unióból s elfut telelni, lehiggadni az ó-hazába. A tragikus mozgalom föltartóztatására ők előreláthatólag ép oly keveset fognak tenni, mint Mitchell trade-unionistái. Nem osztják Mitchell aggódó pesszimizmusát a megkérdezett

munkaadók sem. „Az Egyesült-Államokban, írja Swank vezérigazgató Philadelphiából, ma pénzügyi és ipari zavarok vannak, melyek a télen át fognak tartani.” „Az utolsó hónapok pénzügyi nehézségei, írja Mc Cormik tröszt-elnök Chicagóból, immár meghaladottaknak tekinthetők.” „Három csapat magyar, írja Marshall igazgató Daytonból, összesen mintegy háromszázan hagyták el Dayton vas-műveit. Hogy fogják-e őket más csapatok is követni, ma még meg nem mondható. Minthogy több hétre, sőt hónapra nem látszott valószínűnek, hogy munkát kapjanak, bölcsen elhatározták, hogy hazamennek és megvárják a jövő fejleményeket, amit megtehettek nem nagyobb költséggel, mintha tétlenül töltötték volna ugyanezt az időt Amerikában. Biztosra veszem, hogy áprilisban elég munka-alkalom lesz megint az Egyesült-Államokban, hogy minden életerős, szorgalmas magyar, tót és olasz, akinek átkelő szándéka van, munkát találjon. Az a háromszáz magyar, aki elhagyta Daytont, okvetlen kap megint munkát kielégítő feltételekkel.” Az e vélemények kelte óta eltelt egy hónap igazolta a munkaadók optimizmusát és alaptalannak mutatta be Mitchell lényegegetező aggodalmait. Az amerikai visszavándorlás még tart ugyan, de pénzügyi okai lassanként beforradnak, a pénzpiac, úgy tetszik, gyógyulóban van s a mostani nagy kataklizmának aligha végéhez nem értünk már. Talán nincs messze az idő, amikor a külső események — szerintünk csak a víztükör felszínén — igazolni fogják Small tanár következő nézetét: „Az amerikai válság a spekulánsok afaire-je és nem az iparé, amely ma is csak oly virágzó termelékenységgel dolgozik, mint előbb, kivéve természetesen, hogy hitelrelációi nem oly biztosak és könnyűek.” Amiből nyilvánvaló, hogy a pénzpiac megkönnyebbülése nemsokára szűkségképen maga után fogja vonni az abnormis hazavándorlás megakadását. Ez a fordulat legkésőbb tavasszal,

ha váratlan események közbe nem jönnek, be fog állani. De nem gondoljuk, hogy ezzel az abnormis magyar hazavándorlás okai is végleg eldugulnának.

V.

Bárha az Unió a visszavándorlókkal jóval kevesebbet törődik, mint a bevándorlókkal s engedni amazokat menni isten hírével — „a hazavándorlók nemzetiségi arányát bajos megállapítani”, írja az Interstate Commerce Commission — annyi felsorolt szűkös adatainkból is nyilvánvaló, hogy a magyarországiak az ez év őszi visszavándorlásnak abnormisan nagy tömegét alkotják. Míg u. i. az utolsó két év amerikai partraszállóinak 14%-a volt magyarországi, az őszi nagy visszavándorlásnak becsléseink szerint magyarországi %-a már 20-22. Ennek legáltalánosabb okát már megjelöltük kivándorlásunk újkeletűségében, de kielégítő magyarázatot ez az egy pont nem ad. Azon okoknak, melyek a magyarok visszavándorlását nyomták előtérbe, két csoportját szeljük széjjel, az egyiket esetleges, járulékos, az amerikai válság irányával járó, a másikat immansens, organikus, az amerikai Magyarország minőségével járó okcsoportnak keresztelhetjük. Olvassuk először ki az esetleges, járulékos okokat, melyek időleges jelentőségűek, melyek e mostani válsaggal születtek és halnak e), melyek csak úgy tapadnak honfitársainkhoz, mint a fekete por a pennsylvaniai anthracitbányákban és vegyük aztán aprólékos vizsgálat alá a maradékos természetű pszichogenetikai okokat, melyek maguktól, tervszerű munka nélkül el nem múlhatnak.

VI.

„Azokat az iparokat, írja az Interstate Commerce Commission, amelyek leginkább foglalkoztatnak magyarokat és tótokat, a vasbányászatot, továbbá a vas- és acél-

gyárakat támadta meg legkomolyabban a nagy válság; csak természetes tehát az említett nemzetiségek hazaszivárgása, mely túlnyomó részben a felsorolt iparágakból ered.” „A leginkább megtámadott szakmák, írja Mitchell, a vasútépítés, a vasbányászat, vas- és acélgyárak és mint-hogy ezek az iparágak foglalkoztatják a legtöbb angolul nem beszélő munkást, ezek a munkások érzik első sorban az ipari depressziót.” Csak elszigetelve hallunk más szakmabéli magyarországiak tömegvándorlásáról is. A United Trades & Labour Council írja Clevelandból: „Akik magyarok és tótok Clevelandból ó-hazájukba visszatérnek, többnyire napszámosok, asztalosok és esztergályosok, akadnak közöttük valószínűleg ruházati ipari munkások is.” Már az American Iron and Steel Association megint a vasat és acélt okolja; „Az ipari termékekkel, ezek között a vassal és acéllal szemben, hanyatló kereslet mutatkozik; ennél fogva nagyszámú ez iparágban foglalkoztatott magyar, tót és olasz kenyerét veszti.” Carver tanár figyelmeztet bennünket, hogy e szempontból az olaszok még aránytalanul rosszabbul jártak, mint a magyarok. Az olaszok u. i. gyapot- és gyapjúgyárakban, kereskedelmi kertészetekben és kubikos-munkákban foglalatostkodnak, ahol a munkapiac legalább is oly sötét napokat látott, mint a vas- és acéliparban. „Jelentős számban mentek haza magyarok és tótok is, de közel sem oly áradatban, mint olaszok, mivel az ön honfitársai az acélgyárakon kívül főként szénbányákban dolgoznak, már pedig a szénbányák főkonjunktúrája épen télre esik, minek következtében ez az iparág viszonylag keveset szenvedett az ipari hanyatlásban.” A magyarországiak zöme a szén, a vas és az acél körül dolgozik. Tanulatlan munkásaink óriási rajai telepedtek meg ez iparok csomópontjain. Az 1907. pénzügyi évben bevándorolt 60.000 magyarból $\frac{2}{3}$ rész, 40.000 telepedett meg három állam, New-York, Pennsylvania és

Ohio területén s ebből is majd a fele, 18 V₂ ezer Pennsylvaniában, az ottani gazdag bányák környékén. Már most, ha a válság elsősorban ezekben a szakmákban és ezekben az államokban csap le, természetes, hogy nagy %-ban éri utól az odaözönlött *unskilled* magyarországiakat. A szén ezúttal viszonylag jól bánt munkásaival. De munkaerőink túlságos felhalmozódása a szénbányák körül látens munkapiaci katasztrófát jelent, ha az utolsó hetekben nem történt is végzetes baj.

Ezeknek a jelenségeknek két oldaluk van. Az egyik a véletlen, mely a gazdasági ciklont főként ezeken a magyarlepte szakmákon és államokon hajtotta vagy hajthatja keresztül. A másik oldala már átvezet az organikus okcsoporthoz s imígy foglalható össze: „A véletlen nagy úr, de van ellene valamelyes mentség, a sokoldalúság, amiként ezt pl. egy mezőgazdaság sokszerű üzemágainál látjuk. Miért nem éltek vele a magyarok? Miért nem tagolódtak az amerikai munkamegosztás finom és gazdag erezete szerint? Miért ez az összefutás, a magyar vérnek ez a megtódulása és elnehezedeése három-négy ponton? És tovább menve: miért épen ők első és legbiztosabb áldozatai az amerikai munkapiac válságának? Hát nincs fajsúlyuk, nincs rajok feltétlen szüksége senkinek s nem akadnak rétegek, amelyek bajban melléjük állnának?” Amikor most felvonultatjuk az organikus okcsoportot, ezekre a kérdésekre szeretnénk megfelelni.

VII.

Miféle tényezők teszik bizonytalanabbá földieink helyzetét az amerikai munkapiacon a német, angol, svéd, francia, észak-olasz kivándorlókénál? Miért fogékonyak elsősorban ők a válságok pusztításai iránt? Zsúfolt településükben, valamint az ezt okozó látókörihiányban és *unskilled labourban* látjuk egyik okát, alacsony életigényök-

ben s az ebből folyó szükséglet-hiányban és szervezetlenségben a másikat, a még végzetesebbet.

A magyarországi bevándorlók megoszlása odakünn, mint látjuk, csodálatos egyoldalúsággal megy végbe. Vagy nem csodálatos-e, hogy míg 1905-ben Pennsylvaniának össze-vissza 310.000 mindenféle nemzetiségű anthracit- és szénbányásza és 110.000 acélipari munkása van, a lefolyt pénzügyi évben csak magyar, tót és horvát-szlavón munkus 56.000 körül gyűlt oda és túlnyomó részben anthracit- és szénbányásznak vagy acélipari munkásnak? Nem feltűnő-e, hogy míg az összes kivándorlóknak 17%-a, a magyaroknak 30%-a, a horvátoknak 35%-a, a tótoknak közel 50%-a ment Pennsylvaniába? Hogy viszont Kalifornia 35.000 bevándorlója közül magyar mindössze 41, tót 64, hogy a bányászat dolgában jelentéktelen, de virágzó mezőgazdasággal, differenciált gyáriparral és magas műveltséggel dicsekvő Massachusettes 85.513 bevándorlójából csak 104 a magyar, 197 a tót és 47 a horvát s. i. t., nem is szólva Kolumbia, Florida, Nevada, Északi Karolina stb. államokról, melyekbe egy magyar sem tette be a lábát, míg más 14 államnak közel egy millió negyszög-mértföldnyi, jó részben östermő és kevésbé lakott területére mindössze 114 magyar jutott. A bevándorlási biztos most megjelent 1907-i évi jelentése a bevándorlási probléma központjának tekinti az eloszlás kérdését. A bevándorlás legnagyobb veszedelmének mondja azokat a „telepek”-et, melyeket az idegenek, köztük elsősorban magyarországiak és olaszok, az amerikai nagy városokban, mint New-Yorkban, Chicagóban, Bostonban és Philadelphiában megszállottak. úgy az idegenek testi, értelmi és erkölcsi boldogulása, mondja a jelentés, mint a közösségek érdekei megkövetelnék, hogy Európa kisvárosainak, falvainak, sőt pusztáinak lakói ne kerüljenek egyszerre az amerikai városok bércaszárnyáiba, amelyek létfeltételeihez

nem nevelődtek hozzá s melyek minden félszepségüket és hibájukat felbátorítják, kifejlesztik és széthintik. „Mennyi hely volna, mondja Sargent bevándorlási főbiztos, más területeken, melyek még üresek és szinte kiabálnak telepesek és művelők után s amelyeken az idegen kiszámíthatatlanul jobb létfeltételek mellett élhetne meg, mint a most elárasztott, már rég túlszűfolt helységeken!” „Ha az Ön honfitársai, írja Kinley tanár, inkább széjjelhintve és mezőgazdasági foglalkozást is vállalva helyezkednének el, sokkal jobban mehetne a dolguk. De ők jobb szeretnek a bányavidékeken s nagyobb városokban összeverődni, ahol pedig már nem nyílnak számukra olyan jó kereseti alkalmak, mint nyílnának a mezőgazdaságban.” „Sok ezer tót munkást, írja Mitchell, foglalkoztatnak az amerikai bányák és tapasztalatom azt mutatja, hogy jó munkások és jó polgárok válnak belőlük. Egyetlen hibájuk, hogy százankint, sokszor ezrenként is, összeverődve élnek bizonyos városokban vagy városrészekben s ennek folytán nem asszimilálódnak olyan könnyen, mintha terjedelmesebb körben megoszolva az amerikai néppel bensőbb érintkezésekbe kapcsolódnának.” A tanulatlan munkások túltengése bénítólag hat közvetve a szakma tanult munkásokra is, akár a túlterhelt gyomor az agyműködésre.

Amerikai forrásaink ezt a fanatikus tömegtelepülést két körülménnyel magyarázzák. Az egyik a nyelvismeret hiánya. „Nagy bajuk persze, írja Small tanár, az angol nyelvvel való küzködés, aminek folytán aránylag keveset haladtak előre a nyersebb munkából.” „Különösen az első időkben, írja Kinley tanár, nagy szerencsétlenség számukra az angol nyelv nem tudása.” „A magyar munkások, írja Harris, Ohio állam kormányzója, szorgalmasak és számos munkaszakmában tekintik őket kívánatos elemeknek, de meg vannak terhelve nyelvünk és viszonyaink nem-ismerésével.” Sok esetben már későn mennek ki

ahhoz, hogy a nyelvet megtanulják. Még ha meg is akarnák tanulni, sokszor nincs rá mód és ami fő, partraszállás után rendszerint csatlakozik az új amerikaiakhoz egy-egy rég ott lakó magyar vagy tót vagy rusznyák s beszélgetnek élelmes kalauznak. Attól kezdve — amerikai forrásaink egyhangú híradása szerint — a honfitárs-cicerone minden. módon igyekszik feleslegessé tenni vagy megakadályozni, hogy a jövevények angolul tanuljanak vagy angol társaságba keveredjenek, mert ez esetben csakhamar elvesztené klientéláját vagy na boarding-house-a vagy saloonja van, törzsvendégeit. Az ismeretek hiányossága, a begyöpösödött judícium, a rugalmatlan értelem, melyet otthon oly keveset gondoztak, új gyermekség tehetetlen éveivel veri meg a magyarországi bevándorlót. Nem tud ellenni gyámság nélkül, mert sohasem állt a magalában, összebújik a szabadság szédülete elől, mert sohasem volt része ilyen szabadságban. Nem az angol nyelv nem-ismerése itt a baj, pár száz szó, amire szüksége van; a magyar gyermekek pedig, miként Carver tanár Nyugat-Virginiában megfigyelte, az iskolában kitűnnek értelmességökkel és angolul a legnagyobb könnyedséggel tanulnak meg. A kezdeményezésnek, az áttekintésnek, az összefüggések felismerésének képtelensége, egyszóval az első nemzedék hazulról hozott önállótlanúsága az, ami a magyar bevándorlót ráutalja, hogy óriás rajokban, riadt bizalmatlanságból szigetesen telepedjék.

A másik oka e raj-településnek, mely élesen emlékeztet a törökfélelem korában összefutott alföldi városokra, az *unskilled labour* túltengése a magyarországi bevándorlók között. Az 1907. pénzügyi évben az Unióba vándorolt 60.000 magyarnak fele paraszti munkás volt, további 13.000 napszámos és szolga, végül 12.000 foglalkozás nélküli (ideszámítva az asszonyokat és gyermekeket is). Hasonlóképen paraszti munkás volt 42.000 tót bevándorló

fele, további 10.000 napszámos és szolga, végül 8.000 foglalkozás nélküli (asszonyokkal és gyermekekkel). Szakmatanult magyar nemzetiségű bevándorló mindössze 4.466, tót nemzetiségű 1.618, horvát-szlavón 1.632 akadt, vagyis 150.000 bevándorlóból $7\frac{1}{2}$ ezer tanult munkás került ki, tehát a bevándorlóknak 5%-a. Minden tíz magyar nemzetiségű parasztmunkásra, napszámosra és szolgára esik egy *skilled labourer*, minden tizenkilenc tót parasztmunkásra, napszámosra és szolgára esik egy szakmatanult tót s. i. t. A tanulatlan munkás pedig azokat az üzemeket keresi lel, amelyekben legtöbb a tanulatlan tömegmunka, de ahelyett, hogy ezt az állomást átmenetinek tekintené s néhány hét múlva körülnézne, nagyfélénken rajban marad és nem igen tud kifejlődni. Egy amerikai lap leírja a mi Stücmenscheink sorszámos kezelését egy illinoisi malomban, ezt a névtelen tömegéletet. „A főmolnár, olvasuk ott, nem érti meg az idegent, az ő számára az egyik olyan mint a másik, Jacknak vagy Johnnak vagy hallja kendnek szólítja őket, sőt ha kevésbé figyelmes: egyszerűen Pollacknak fogja őket nevezni.” E semmibevevés erkölcsi formája ugyanannak a jelenségnek, melynek a visszavándorlás dinamikus formája. Chicagóban Nuber osztrák-magyar főkonzul értesítése szerint „a magyarországi bevándorlók, minthogy ó-hazájukban nagyobb részt mezőgazdasági munkások voltak, többnyire csak mint napszámosok alkalmaztatnak”. Ellenben az Armour & Comp, valamint az egész óriási chicagói állati termékeket feldolgozó nagyipar „magyart alig foglalkoztat”.

Olykor-olykor felbukkannak kivezető-utak is. Miközben a magyarországi bevándorló tanulatlan munkákat, szénszortírozást, taligatolást, téglahordást végez, vagy havat és salakot hány *egy gyár* udvarán, a daytoni munkaadók megfigyelése szerint „nem egyszer nyílik alkalma egy szakmát is kitanulni, amint hogy megteszik ezt amerikai

és más nemzetiségű munkások is”. De ez az út keskeny, homályos, ritkán kínálkozó. Mintha a magyarországi bevándorlók elszigetelt tömegéleteben valami kínai jelleg volna s ósásziai hangulat foszlányai lengenek körül az amerikai magyar telepeket. Pedig e misztikus fátyol mögött könnyű meglátni az itthon meg nem szokott szabad lehetőségek szédületét, mely elöl összebújik a magyarországi bevándorló és az *unskilled labourt*, mely az ipar nélkül tengődő ó-hazából óriási árnyként hajol át az óceánon a magyar telepek kaszárnyái fölé.

VIII.

A rajtelepülés okait láttuk. A tájékozó-képesség és szakmatanultság alacsony foka zsúfolja össze telepeikre a magyarországi kivándorlókat. A magával tehetetlen és *unskilled* munkás tömeg-élete ez, bélyeges magyar ghetók levegője nehezül reá. A gazdasági válságok fizikai ragályok módjára rohannak végig ezeken a ghetókon, nem lehet őket föltartóztatni, elszigetelni, körülszántani; egy kenyéren él, egyetlen lehetőség gyermeke John, Jack és „Hallja kend!”, ha baj van, nem látszik más mentség, mint a hazafutás. Ennyire egyérdekeltségű s ily kevéssé biztosított létű emberek számára egyetlen szakma válsága látszólag minden lehetőséget elseper. Annak áldozatai ők, hogy alacsony kultúrájú és kevéssé kapitalizált iparú országból jönnek, mint a nagy nyugati industrializálódásnak behódoló, szervezetlen, differenciálatlan parasztok.

Pedig az ó-hazába hírül hozott magasabb életszint szólította ki őket. A húsevő munkások standardja kísértette meg a babon élő borsodi summást s a krumplit pálinkával támogató tót napszámost. De ez a standand még nem megy tovább a munkában elfogyasztott erő pótlásánál. A pennsylvaniani vagy new-jersey-i „burdós-házak” naponta hússal táplálják *unskilled* kosztosaikat

is. Ami ez erőpótláson túl megmarad, nem vált ki honfitársainkból, legalább az első időben, új szükségleteket; felesleg-pénznek Játszik az, mert nem várakozik reá szükséglet, amely felszívná. Csak izom-standard ez és nem higiénikus standard. Csak az elfogyasztott fizikai erő kiegyenlítése forog szóban, akár a srófok megolajozása, vagy a kazánok fűtése. A ház, amelyben laknak, nem egyszer bűzlik a piszoktól s miként ezt a Kereskedelmi Múzeum new-yorki levelezője a Pester Lloydban leírta, hemzseg a patkányoktól anélkül, hogy ottlakó honfitársaink akár észre is vennék. Még a ruha nyomorúságos, a testi tisztaság nem a legjobb. „Ezeknél, írja egyik amerikai forrásunk, a boarding-house az ő fülledt és füstös levegőjével úgy fizikailag, mint szellemileg elfojt minden reményt, minden ellentmondást.” „A boardmg-house-ban másodkézből vett kályhában rossz minőségű szén füstölög. S az öreg vagy gyengélkedő magyarok ott ülnek körülötte, talán mindazáltal bizonyos lenézéssel gondolva a nagy sárkemencére, mely odahaza elfoglalta szobájuk egy negyedét.” Íme: kivándorolt munkásaink eljutnak ugyan az izom-standardig, de már a harmadik., a higiénikus standardot az első nemzedéknek csupán egy töredéke éri el. E munkásaink átlag-napszáma a daytoni forrás szerint 1.50-1.75 dollár, a chicagói napszámosok átlag-bére Nuber főkonzul szerint 1.35 dollar s így azt gondolom, elfogadhatjuk a tanulatlan magyar munkás átlag-napszámaul azt az összeget, amelyet kezdőkeresménynek Zerkovitz múzeumi levelező jelez a magyar telepekről, másfél dollárt, azaz 7½ koronát. A tanult daytoni magyar hámosok már 3-4 dollárt és segédek is 2½ dollárt keresnek naponta, tehát amazok 15-20 koronát, emezek 12½ koronát. Zerkovitz adatai a bányászokról ezzel körülbelül megegyeznek. Már most Daytonban, az ottani munkaadó-központ értesítése szerint, a

megfelelő board a magyar kolóniák boarding-házaiban egy héten 2-4 dollárba, vagyis 10-20 koronába kerül. Nuber főkonzul a 4 dolláros heti ellátást tekinti tipikusnak. Zerkovitz adatai szerint a nőtlen munkás heti ellátása ital nélkül 2 dollár. Ez adatok egybevetésével talán 2-4 dollárban vehetjük fel a magyar munkás heti ellátásának költségét. Ha ugyanennyit veszünk fel italtra, ruházatra, zsebpénzre stb., akkor aligha járunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy a kezdő tanulatlan magyarországi munkás legfeljebb három napi munkával, a beletanult bányász legfeljebb két napi s a képzett szakmunkás legfeljebb két napi munkával kielégíti egész heti standardját s a többi napokon perselye számára dolgozik. Számba kell vennünk azonban a képzett szakmunkások differenciáltabb szükségleteit, ők már részben a higiénikus standardot is elérték, szórakozási és szervezkedési költségeik is vannak; viszont kevés közöttük a még asszimilálatlan elem. Ezek leszámításával főként a tanulatlan munkások és a beletanult bányászok azok, akiktől a Fellner által kimutatott 200 millió korona hazaszármazik, mely nyers hozzávetőlegességgel 20 millió munkanapnak tekinthető. Ők így már a tanulatlan fokon többet termelnek, mint amennyit fogyasztanak, azért az ő telepeik állandó viharfészkei a túltermelésből eredő katasztrófáknak, csak úgy, mint az olasz, lengyel, litván, görög, zsidó és sötétebb színezettel a japán és kínai telepek. A magyarországi *unskilled*ről láttuk, hogy alacsonyrendű termelő, most látjuk, hogy még alacsonyabbrendű fogyasztó. Produktivitását két tényező szívja fel: a fogyasztás és a kuporgatás. „Amerikában, írja Small tanár, az az általános benyomás, hogy a magyarországi bevándorlók megtakarított nagy pénzeket küldenek haza keresményökből. Hogy oly tömegesen sodorjak el az aranyat az országból, gyakori és ideges panasz tárgya.” Az utolsó évek alatt óriási be-

vándorló-réteg lepte el az Unió egyes részeit, mely Dél- és Kelet-Európából érkezett és immár az összes bevándorlásnak 76%-át teszi. Hasonló arány mellett 130 év alatt az Unió népsűrűsége meghaladná Kínáét. Ezek a bevándorlók a tömegmunka biztos, készséges és bő ellátásával biztatták az amerikai kapitalizmust, de egyet nem hoztak neki: életigényeket. Amit lelkökben ebből elhoztak, azt kiformalta a tradíció, behatárolta a falú tornya s csak olykor-olykor javította fel szegényesen egy-egy sztrájk. „Egy nyáron át, írja Carver tanár, amelyet Nyugat-Virginiában töltöttem, sok magyar bányamunkással találkoztam és beszéltem, nem egy olyannal is, aki Pennsylvania bányáiban foglalatoskodik, valamint számos tót acélgyári munkással. Elismert jeles munkások ők, izmosak, erélyesek és bátrak, de életigényök alacsony.” Ökonómia, egyenletesség sincs standardjukban: „nincs annyi beosztásuk, mint az olaszoknak és nagy bűnük az életigény-fejlődéssel szemben az iszákosság”. Amíg a mai Kelet- és Dél-európából a mai Amerikába a kevéssel beérésnek és külterjes standardnak ilyen légiói áramlanak ki, addig az amerikai gazdasági élet nem érezheti maga alatt a honi fogyasztás legbiztosabb fundamentumát Végső elemzésben a hazavándorlás egyik jelentős előidézője a most megtérők alacsony standardja.

Az amerikai és a magyar standard kedvező diszparitása volt a törvényes munkásvédelem kérdése. E pontban röviddel ezelőtt még nem álltunk Amerika mögött. Rooseveltt híres 1906 decemberi üzenetét, mely a mai válság látható kiindulópontja, sokan a trösztök ellen indított bünyfenítő akciója miatt tartják világgazdasági fontosságúnak. Pedig legalább is egyértékű ezzel az üzenet társadalompolitikai programja, mely a munkaadókra nagy terheket ró s épen a tömegmunka legkiaknázhatóbb formáit, a túlmunkát és gyermekmunkát megszorító törvényeket kezdeményezett.

Ezáltal a mi bevándorlóink értékelése, a hozzájuk való ragaszkodás a kapitalisták részéről alábbhagyott, az elbocsátásokat könnyebb szívvel eszközölték, mint eszközölték volna Roosevelttel üzenete előtt. „Hosszú munkanapokhoz és kemény munkához vannak szokva”, dicsérik honfitársainkat a daytoni munkaadók. Ha már most az állami beavatkozás a hosszú munkanapokat megnyirbálja, a kemény munkákat sorompóba szorítja, szükségképen alábbhagy a daytoniak elragadtatása is.

Az amerikai és a magyar standard harmadik diszparitása: a szervezettség. Ismeretes az amerikai trade-uniónok szigorú exkluzivitása. Ez az exkluzivitás ugyan nem felel meg a nemzetközi szolidaritás elvének, de érthető, ha számba vesszük, hogy a szakmatanultság és standard-minimum nélkül a fáradtsággal kiépített amerikai szakszervezetek léte íorog kockán. Ne szépítsük a dolgot. A szervezett amerikai munkás a különféle szláv törzsek között elvegyült magyar, tót, horvát, rusznyák napszámosra úgy néz le, mint mi a kulira. Nem elvek vesszőparipájáról van itt szó. Az amerikai trade-union hajlandó befogadni bármily nemzetiségű munkást, ha csak a szervezésre alkalmasnak találja. „Akik a magyarok és tótok közül szervezett munkások, írja a clevelandi United Trades and Labour Council, azok bármily nemzetiséggel kiállják a versenyt a szakszervezetek munkabéreinél fenntartásában; sajnos, csak igen kevesen tartoznak hozzánk.” Magukkal hozott igényeikből ez az amerikai láncszem is hiányzik: a szervezet osztálytudata.

IX.

Okhálózatunkat igyekeztünk kibogozni. Rövid szóval műveletlenségünket, munkamegoszlásunk és igényeink alacsony fokát találtuk az okcsomó magvában. Igaz: a válság véletlenül ép oly szakmában is pusztított, amelye-

ket a magyarországiak különös egyértelműséggel leptek el. De ez a tényező nem gyökerezik mélyen. A pénzügyi válságot túl nem éli, nem élőlő indíték, mellyel ezentúl állandóan számolnunk kellene. Más válságok más szakmákat helyezhetnek előtérbe, teszem a cukor- vagy gyümölcs piacon pusztíthatnak, anélkül, hogy a magyarságot elérnék.

Csakhogya az ' amerikai magyarság újonnan érkező rétegei belülről is predesztináltak, hogy Amerika pénzügyi válságainak levét ők igyák meg. Szerepök a homokzsákoké, melyeket a léggömb azért visz íel emelkedő útjára, hogy sülyedés idején legyen mit kihajítani. A Magyarországból partraszálló bevándorlók predesztinálva vannak erre hónapokig, sőt évekig, mert:

1. műveletlenségüknél, a felettük itthon gyakorolt gyámságnál fogva nagy {élénken összetelepnek és képtelenek a konjunktúra-eltolódások rugalmas felhasználására; nem nevelődtek szabadságra, ezért szinte hozzá se mernek nyúlani s keresvén keresik az elvesztett boldog Istent, aki a szegény ember szándékát bírja;

2. mert nincsen jól tagolt munkamegosztásunk, tehát kivándorlóink itthon nem nevelődhettek szakmákba; óriási százalékban vállalnak ezért időleges, gyorsan megszűnő, gyorsan beduguló kereseteket is;

3. mert nem hoztak elég magas és egyenletes életigényeket ahhoz, hogy ez az életigény keresetüket feldolgozza s így friss magyarországi munkástömegek partraszállása egyre több válság-csirát hoz az amerikai kapitalizmusnak, mely érzi, hogy hatályos fogyasztás nélkül nem tud hatályosan termelni, valamint az amerikai szakszervezeteknek, melyeknek bérnívóját fenyegeti az alacsonyabb életszínvonal.

Ezért válságok esetén újra meg újra abnormis lesz a legkevésbé nivellálódott magyarországiak visszavándor-

lása is. így volt ez már a múltban. „Valahányszor, írja Mitchell, ipari depresszió volt, mindig nagy exodus mutatkozott a differenciálatlan külföldiek között.” Annakelőtte a magyar bevándorlás jelentéktelen volt s így a visszavándorlás is csak észrevétlen szivárgás maradt. De megvolt és megvan és meglesz. Az amerikai kapitalizmus feltúrta legmélyebb néprétegeinket, mint ahogy a mélyre szaladt gözeke nyers földet is felhoz. Abban a nyers földben nincs nyoma a szerves életnek, gyökértelenül, élettelenül aludt a vékony televény alatt. Most is, hogy felszínre jött, várni kell vele, míg a nap átjárja, a levegő kiszívja, a tél fagya megtöri. De hátha azt mondanók: ide azzal a gőzekével, hátha megpróbálnók a mélyen rejtőző népbárdák napfényre forgatását — itthon?

X.

A visszavándorlás ez év őszén a magyar termelőkre lehető legkedvezőbb konjunktúrák között indult meg. Nem is szólva az egy éve lappangó amerikai válságról, a munkavesztett magyarországiakat tél kezdetén a farmok sem szívhatták fel. Ami Kanadát illeti, onnan Scott bevándorlási főigazgató arról értesít, hogy magyaroknak Kanadába való bevándorlása nem ajánlatos a téli hónapokban, legalább is nem április derekáig. Ezenfelül az általános pénzügyi krízist Kanada is megérezte; józan angol szakkörök melegen tanácsolják Kanadának, ne feszítse túlságosan állami pénzügyeit s néhány évig inkább a meglevőnek megtartására gondoljon, semmint újabb terjeszkedésekre. Szóval a magyar kapitalizmusra való ráutaltság versenyen kívül domborult ki a visszavándorlás tüne-
ményében.

Mindazáltal a földművelésügyi minisztérium kiküldöttje mindezideig egyet sem, a gyáriparosok pedig száz egy-néhányat helyeztek el a 40.000 őszi visszavándorlóból.

A 40.000 visszavándorlónak tehát maradószándéka vagy maradási lehetősége nincs, nincs pedig azért, mert vagy egyáltalán nem találtak itthon munkaalkalmat, vagy e munkaalkalom díjazása mögöttesen marad a Uniós *unskilled* béreinek is. Mi várja őket itthon? Favágást kínál 30%-uknak a földművelési minisztérium. Másik 20%-nak földmunkát, vasútépítést, munkákat máról-holnapra. Másik 50%-uknak semmit. Mi várja őket itthon? Az, ami miatt kiözönlöttek. Az, ami miatt most visszajönnek. Vannak-e szomorúbb, megkönnyezni valóbb Arden Enochok, mint azok, akik hosszú bolyongás után hazajönnek és itthon — nem változott meg semmi? Bizonyosra vehető, hogy az amerikai viszonyok némi javulásával, ami egyébként már is megkezdődött, embereink megint vissza fognak menni és valószínű, hogy áprilisban a kivándorlás eddig nem látott mérvet fog ölteni, mert kimennek, akik ősz óta késnek, kimennek a visszavándorlottak és kimennek, akiket ők magukkal visznek. Megint hozzáfognak az amerikai munkaszervezet megostromlásához', mely előbb nem sikerült, a már valamivel javult műveltségű és standardú magyarság lassankint megveti a lábát, egy-egy régebbi csapat be is vonul az ostromlott kapun, az újoncok azonban vissza-visszacsúsznak s a küzdelem újra kezdődik.

Hogy mikor lesz vége ennek a küzdelemnek? Akkor, amikor tárgytalanná válik. Ennek a vándorlásnak hegeli dialektikája van. Akkor lesz vége, amikor már nem lesz kivándorlás. A gazdasági válságok centrifugális gép munkáját végzik, elsodorják, kivetik a leg súlytalanabb rétegeket. Amint pedig — és ez kivándorlásunknak, hogy úgy mondjam tragikus vonása — a súlytalan rétegek súlyosakká válnak, a kivándorlás is megszűnik. Amint népességünk a gazdasági konjunktúrák ismerete mellett nem lesz többé zömében tanulatlan, amint szakmunkássá nevelődhetik a

magyar munkaszervezet differenciáló iskolájában, amint ennek nyomában ellenállhat a munka, megszerveződhetik a fogyasztás, belterjessé válhatik a termelés, a standard sem maradhat veszteg. Ezek az időnkint hazasodort kivándorlók a mi demokráciánk kísérletei Amerika tabula-rasa-ján. Mint a hajótörött palackba zárja az ismeretlen más okulására ama zátony szélességi fokát, amelyen megfeneklett, úgy olvashatjuk ki bujdosóink sorsából demokráciánk érc-programmját. Ha tudni akarjuk, hogy fog ítélni a fél-század múlva élő Magyarország a mai Magyarországról, akkor gondoljunk Carver tanár megfigyelésére, mely szerint az amerikai iskolákba járó magyar gyermekek, alighogy az elemi ismereteket elsajátították, keserű és piruló lenézéssel viseltetnek bevándorolt *illiterate* szüleik iránt. „A kis magyarok tanításának legfőbb pedagógiai problémája, mely a tanítóknak igen sok veszélyt okoz, elhíttetni a gyermekekkel, hogy szüleiket tisztelniük kell.” íme, mily nagy feladat áll előttünk: gyermekeink tiszteletének kiküzdése. Előbb be kell olvasztanunk az egvik, az izom-standardot, amely Amerikába sodorja honfitársainkat, aztán beolvasztjuk a másik, a higiénikus standardot, amelynek hiánya most visszakergette őket. A tengődő Magyarországot fel kell váltania a húsevő, majd pedig a művelt igényű Magyarországnak. Ennek a Magyarországnak munkásai már nem fogják Amerika leszálló léggömbjében a ballaszt szerepét játszani. Ennek a Magyarországnak proletárijai két okból nem sülyednek visszavándorlókka, először, mert elértük az amerikai munkaszervezet szintjét, másodsor pedig, mert mihelyt ezt elértük, nem lesz kivándorlásunk, íme, a visszavándorlás mérlege: kivándorlásunk nem a túlnépesedés kiáradása, mint az olasz emigráció, hanem nívó-kiegyenlítődség. S amíg e nívó-kiegyenlítődség végbe nem ment, addig hiába minden, lesz kivándorlás és lesz időnkint abnormális hazavándorlás. Mihelyt pedig

e nívó-kiegyenlítés végbemege, nem lesz abnormális hazavándorlás, de nem lesz már kivándorlás sem.

A kivándorlás és a most folyó hazavándorlás nem két ellentétes, egymást paralizáló folyamat. Ellenkezőleg: forrásuk, anyaguk, jelentésük egy s ezen a geográfiai irány különbözősége mit sem változtat. Elmaradottságunk, el nem végzett kötelmeink s a nemzetünk előtt álló nagy küzdelmek egyazon atra curája fut a Cunard kivándorló- és visszavándorló-gőzösei nyomán. Az a hazatérő 40.000 csak amiatt jött haza, ami miatt a másik 190.000 kiment: ama nagy magyar szegénység miatt, amely Amerikába menet kivándorlásként, Amerikából jövet visszavándorlásként jelentkezik. Csak a hajókormány fordult más irányba: fedélközén most is tömjénben és rágalomban elfecsérelt időnk, szétdobált energiánk, nehéz mozdulásunk üli meg a vándorok lelkét.

1917.

A háborúban leapadt, megbénult magyarság, mint régi királyai pogány dulás után, telepeseket keres. A malom alól már nyúlnak ki kegyes kezek másfél millió amerikai magyar után. Biztosra veszik őket. Senkisémet kérde, vissza akar-o. majd jönni zömük és javuk is, ha itt még most sem fogadja őket a társadalmi mérnök, ki hidakat épít az osztályok között, hogy az elsőkből, ha rászolgáltak, utolsók s az utolsókból, ha rászolgáltak, első lehessenek? S ha visszajöttek s megnézték a kárpáti örök sírjait, az állig vasban maradt nyomort s az ökörhajcsárok kincseit: lesz-e ami őket itthon marasztaná? Istenem. Az iszonyú Óceánon túl most műkedvelői előadásokat rendeznek East-End saloonjai. A feketekontyos kis leányzó nemzeti szalagot fűz hajába és Hymnuszunkat szavalja a tikkadt zongora-

teremben. A bányász kimászik a pennsylvaniai anthracitból és lemosván a szénport, a dalárda hangversenyére siet, mely a magyar „Vereskereszt”-nek pénzt küld a Transatlantic útján. Lapjaik hangsúlyozzák a különbséget magyarok és poroszok között. Még belesápadnak, még a kezük ökölbe szorul, még a gyermekeik sírva fakadnak, ha ó-hazájukat neveti a bányamérnök vagy a főmolnár. A kis bankgyakornok kimegy az Óceán partjára s átpillant rajta. A Hearst-plakátokat olvassák, még reménykednek Stone szenátorban. Nem ejtették el Magyarországot. Megosztják ó-hazájuk világtörténelmi magányát, mint ahogy Rákóczi mellett végig megmaradt a bujdosó Mikes. De itthon maradnak-e majd, ha háború után hazanéznak? A létharc győztesei Amerikának is jók. S a létharc vissza-visszalökött legyőzöttjei? A munkáskéz nagy konjunktúráját igéri a háború utáni Magyarország. De nézzünk körül, mit jelent számukra ez a háborúból kinőtt konjunktúra: európai kultúrát, vagy amerikai kíméletlenséget?

VII.

A PÉNZ ALKONYA.

WHITECHAPEL EZREDES.

(1917.)

»Dismal science.«

Carlyle a nemzetgazdaságtanról.

Gondoljunk egy angol adótárgyalást, melyen a kivetőbizottság nem tud eligazodni bizonyos. Whitechapel nevű munició- és konzerv-nábob esetén; a bizottsági tagok egy része a normális adókulcs megsokszorozását kívánja a szertelen arányú meggazdagodással szemben, melynek ostoba és véletlen hatalmát bölcs dolog volna már a checks and balances elvével megjavítani; az óvatosabb elemek azonban nem szívesen, bolygatnák meg a törzsökös brit jogfelfogást valamely „konstruktív“ váddal. Feltehető, hogy végül a felsőbb hatóság döntésére bízzák kételyeiket annál is inkább, mert a legtöbb ember, ha mások dolgaiban kell állást foglalnia; örömet nyilvánítja magát alsóbb fórumnak. Whitechapel special case-e így a lordok háza, mint főtörvényszék elé kerülne, minekutána a derék adóketők „az állandó jogszabályok alkalmazását az adott esetre aggályosnak) de egyben kikerülhetetlennek látták.” A bizottság hihetőleg egy fiatal tagját bízza meg az ügy képviselésével, kinek neve még ismeretlen s kinek szívét e pillanatban tán Lloyd George¹, a walesi sollicitör karrierje dobbantotta meg; . Míg az élemedettek és tekintélyesek szívesebben odaülnének ama felsőházi gyapjúzsákra, melyre a szavazni nem akarók

szoktak volt telepedni, parlamenti feltevés lévén, hogy a gyapjúzsák nincs a házban.

A fiatal előadó sem kivan megütközést kelteni a magasrendű hallgatónknál, ezért bevezetőül hangsúlyozni fogja, hogy az adókető-bizottság nem mert szakítani az egyéniség Nagy-Britanniában tősgyökeres tiszteletével, a magántulajdon szentségének elvével s a verseny szabadságának értékelésével, de túlfelől fel kellett vetnie azon kételyt, ha vajjon Mr. Whitechapel esetében csakugyan az egyén jogát, a magántulajdon jogilag vélelmezett érvényét s a verseny szabadságát tartaná-e szem előtt? Ugyanis a háborús kényszerintézkedések az egyén szabadságát levették a napirendről, a magántulajdon helyébe kevesek ellenőrizhetetlen egyedárúsága lépett s a verseny az *aki bírja, marja* szabadosságáig vadult el. Míg elébb a termelés és fogyasztás viszonya két egyképen jóvérű paripa versenyfutására emlékeztetett, most a fogyasztó kergetett vadhoz hasonlítható, az egyenlő lehetőségek elve megingott s a klasszikus pénzügyi fogalmak nemcsak, hogy elavultak, de egyenest tárgytalanná váltak. A brit jogfelfogást mindig jellemezte a gondolkodás igazodása az épen adott esethez mit Montalembert jól fejez ki úgy, hogy az angolok nem úzik a logika kultuszát. A józan ész Nagy-Britanniában *összetévesztésnek* nézné, ha az állam a régi és az új vagytonokat egységes szempontból bírálná el és Ugyanazon, adókulcs szerint venné igénybe. Az előadó úgy véli, hogy a pénz egy gyengéjével állunk szemben, amelynél fogva érzéketlen a véletlen jövedelem s a megokolt kereset, a helyzetből s a jellemből eredő vagyton különbsége iránt; a pénz e gyengéjét a vak is látja, mióta a háborúban oly kirívóan s annyi szenvedés szomszédtságában jelentkezik. A bizottság nem annyira az adókulcs magasságának megszabását kéri a főtörvénytől, mint inkább a döntést afelől, jogában áll-e két-

féle mértékkel mérni, más adókulcsot alkalmazva a takarékoság s megint mást a konjunktúra számára?

J. C. E. Macdougall szabómester hatvan éven át szorgalmasan vezette kis boltját, eltűrve a vevők kicsinyességét s a verseny bosszantását, visszavonulva jóformán minden szórakozástól; most itt áll a bizottság előtt J. C. E. Macdougall adóalany és itt áll Whitechapel adóalany, ki az ügyesen kiaknázott véletlent váltja íel biztonságra, pihenésre, öröme s ki másoktól mindezt csak azért veheti el, mert szerencséje volt; e két vagyon egy-egy shillingjéből ugyanannyit igényeljen-e a brit hadipénztár? vagy a magas főtörvényszék arra utasítja-e az adó kivetőbizottságot, hogy csínyjén bánjon a megtakarított vagyonnal, de annál jobban belemarkoljon a helyzet-milliókba?

Vájjon Mr. Whitechapel mit felelne *special case*-ének ily beállítására? Ha Thukydidesnek módjában állana a brit adópolitika iránt érdeklődni, talán a következő beszédet adná Mr. Whitechapel szájába:

„Alakilag csak a magam nevében, de tulajdonképen mint a hadimilliók megtestestítője szólalok fel, hiszen csak véletlen, hogy a bizottság épen az én némileg tán előtérbe nyomult esetem kapcsán provokál főtörvényszéki döntést. Tudtommal nem követtem el semmit, ami ez országban bűnfenyítő-eljárás vagy erkölcsi megvetés tárgya lehetne. Üzleteimet a City régi jó szokásai szerint kötöm, mérlegkészítésem megfelel a kereskedelmi szabályoknak, nem károsítottam meg sem vevőimet, sem szállítóimat s a munkások ma nálam többet keresnek és jóléti intézményeik magasabb szinten állnak, mint bárhol egyebütt. Ő Felsege csapatai gyárainból egyenletesen s akkora tömegben kapják az utánpótlást, aminőt csak a magánvállalkozás feszülő erélye képes a szűkös nyersanyagból megfogyott munkaerővel kiszorítani. A különleges helyzet, melyben itt vagyok, kényszerít, hogy felemlítsem, mily

mértékkel vettem részt a háború okozta nyomor enyhítésében. Tudom, adományaimat a Piccadillyn számosan keveslik, de ezek többsége lady-jeit perselynapokon hozzám küldi ahelyett, hogy maga adna és kitüntetések fogad el az én pénzemen felállított kórházért. Az intézményekhez, melyeket az utolsó három évben rokkantak és sebesültek, tüdőbajosok és csecsemők javára London területén fel¹ állítottak, az én hadimillióim nem járultak kisebb arányban, mint a devonshirei vagy newcastlei herceg vén kincsei; Nem hiszem, hogy épen én volnék a Nyereség, amely konokul farkasszemet néz a Szenvedéssel.

Ha mindazáltal az üzleti haszon, amelyet vállalataim hajtottak, szokatlanul bőségesnek tetszik, erre feleletem két tételből áll:

Először: a tőkés spekulál és kalkulál. Én jól spekuláltam, midőn évek óta kiterjesztett üzemmél várom a háborút s már akkor előreláttam Anglia szárazföldi hadseregét, amikor lord Haldane még pacifista kézszorításokat váltott a császárral; jól is kalkuláltam, amidon a termelés szervezésének lehetőségei közül a valószínűleg leghatályosabbat sikerült kiválogatnom. Ha a nagytőke valaha kisegítette az államot kínos és félszeg helyzetéből, bizonyára inkább az én gyűlölt vállalataim tették, mint a Rothschild-ház köztiszteletnek örvendő államkölcsonei.

Másodszor: a vállalkozói profit nem velem s nem a hadimilliókkal kezdődik; konjunktúrának pedig az indiai aszály s az afrikai gyémántmező semmivel sem fenköltebb, mint az európai háború. Ha oly adópolitika javaltatik, amely rövidesen egyértelmű lesz a vállalkozói profit lefoglalásával, Sherlock Holmes nem allhat meg igazságosan az én gyáraimnál s nem érheti be azzal, hogy csak az én üzleti könyveim közt turkáljon, hanem be kell zörgetnie a norfolki herceg ódon kastélyába és lord Rothschild ízléssel gyűjtött mükincsei közé is.”

Valószínű, hogy a legközelebbi napok egyikén a lordkancellár, mint a főtörvényszék elnöke, az előkelő klubok nem csekély érdeklődése mellett hirdetné ki a döntvényt s adná elő annak indokait. A rendelkezésére álló érveknek bizonyára csak egy részét mondhatná el, míg az érvek másik része, minthogy a főtörvényszékek elnöki széke, sajnos, még mindig nincs *enfant temble*-ek számára fentartva, kénytelen volna gondolatként meghúzódni ő lordsága egy finom mosolya mögött. Úgyis kevés közünk lévén a történelmi hitelességhez, próbáljuk levétíteni mindakét gondolatcsoportot.

Úgy lehet: a lordkancellár fölöttéb lekötelező modorban adná tudtára Whitechapelnek, hogy, minekutána 30.000 munkása már három év óta katonai fegyelem alatt áll s e módszer a haza érdekeinek megfelel, Ő Felsége kegye a jogegység érdekében Whitechapel hadipótlékos fizetéssel ezredesi rangra méltóztatott emelni, a vállalatban működő két társát pedig őrnagyi ranggal legkegyelmesebben kitüntette. Ezzel szemben mindazt, ami Whitechapel *ezredes* munkaerejétől, szervezőképességétől és üzleti érzékétől kitelik, nevezett a háború kezdetéig visszamenőleg ellenszolgáltatás nélkül csakúgy a hadsereg korlátlan tulajdonába köteles átadni, mint Ő Felsége hadseregének bármely más ezredese, tisztje vagy közkatónája. Whitechapel háború előtti vagyona s annak további kamatai az ő kizárólagos tulajdonában kétségkívül meghagyatnak. „Az Ön *special case*-e”, így szólítaná meg most ő lordsága „a brit hadsereg új ezredesét, „oly elintézéshez jutott, amely rendkívüli vagyoni hanyatlást jelent az Ön számára, nagyobb, mint aminőt egy fekete-hét okozhatna a tőzsdén; ámde a kitüntető mód, amelyet Ő királyi Felsége legkegyelmesebben választani méltóztatott, megfosztja az elintézést a megbélyegzés legcsekélyebb árnyékától is. Az angol szokásjog a költött feltevés számos

ily változatát ismeri. Ő Felsége *felteszi*, hogy Ön a háború elején katonának jelentkezett és minden tudását, érdekét és felkészültségét Nagy Britannia javára megajánlotta épen úgy, mint több millió angol polgár a műveltség és vagyon legkülönbözőbb fokozatain. Az Ön teljesítményeinek s a műszaki munkaszervezetben elfoglalt pozíciójának méltánylásaképp Ő Felsége *felteszi*, hogy Önt soronkívül ezredesi rangig léptették volna elő, amely rangban vállalatai és műszaki személyzete élén prestige-zavarok nélkül megmaradhat. Ő Felsége *felteszi*, hogy Ön nem becsüli kevesebbre az angol hadsereg ezredesi zubbonyát, mint a háborúban szerzett milliókat.”

Körülbelül ennyit mondhatott volna Ő lordsága a különös elintézés kihirdetése után, mely, ime, katonai kinevezéssel válaszolt egy adókievető-bizottság kérdésére. De lehetséges, hogy a méltóságos szavakat még a következő gondolatok is elkísérték volna a nyilvánosság pitvaráig:

„Whitechapel ezredes, Ön két tételt állított fel adójogi álláspontjának, vagy pontosabban szólva: hadimillióinak igazolására. Az egyik: hogy Ön a milliókat a köznek tett sajátlagos szolgálataival érdemelte ki; a másik: hogy az Ön friss milliói semmivel sem rosszabbak a régi millióknál. Ami az Ön első tételét illeti, mi sem áll távolabb tőlem, mint, hogy kisebbítsem az angol hadsereg egy ezredesének érdemeit. Csakhogy Önnek 30.000 munkása van, kik közül számosan izmaik és kézi ügyességük, fogásaik és tapasztalataik legjavát adják az Ön alkotásaihoz; vannak közöttük, akik köhögnek és mégis odajárnak, vannak közöttük, akik fáradtak és mégis odajárnak, akik jobb szeretnének öreg apjuknak segíteni a szántóföldön, vagy kedvesük mellett lenni, énekelni a templomkórussal, mint gyermekkorukban, kijárni a mezőre s a toronyban segíteni a harangozónak, akik jobb szeretnének labdát rúgni, leereszkedni a Themsén, vitat-

kozni a klubban, az egyetemen figyelni, de akik mégis, mégis, mégis odajárnak; az előmunkások körültekintése és anyagismerete 50-100 százalékkal emelte az Ön ipartelepeinek termelőképességét; míg a hasznosított szabadalmak nagy része, a tervek kidolgozása, a költség-előirányzat felelőssége, a kivitel gondja azon százegynéhány mérnök vállain nyugszik, akik Öntől igen tisztességes, de legfeljebb alezredesi fizetést ha kapnak; végül az anyag beszerzése a munkaerő elosztása, bankösszeköttetés és szállítási nehézségek, a verseny szemmeltartása s a mérlegkészítés az Ön késő estélig táradhatatlan kereskedelmi személyzetének dolga. Mi marad mindezen felül, amiben az Ön szerepe döntő s személye pótolhatatlan, ami *csak-épen-Whitechapel?* Csak nem a kötél-táncos vakmerősége, amelylyel átbalanciroz a Niagara fölött? Vagy Nagy-Britannia polgáraitól, a kétmillió angol koldustól is s a másik két milliótól is, aki a lövészárkokban lesi a halál vasszilánkját, Ön, Whitechapel, évi tízmillió font profitot szed el csak azért, mert öt évvel a háború előtt már elkezdett a háborúra berendezkedni? Ha jól emlékszem, valamikor egy keleteurópai költő is véres napokról álmodott, de nyolc shillingnél nem becsülöm többre az összeresetet, amelylyel kiadója e bevált jóslatot honorálta. Ön bizonyára ismeri Scott kapitány sorsát. E férfiú, ki a földgömb ismeretéhez s Anglia becsületéhez annyival járult, mint csak kevesen, már megfagyott társainak holtteste mellől, azon *reményét* kénytelen J. M. Barriehoz intézett levelében kifejezni, hogy „hazája segíteni fog azokon, akiket ő és társai hátrahagynak.” „Evans után is — írja — özvegy marad, szűkös körülmények között.” „Ha az állam nem akarná fiamnak megszerezni a lehetőséget, hogy kiképezhesse magát, szerezze meg neki Ön.” Sir George le Clerc Egerton altengennyagynak: „Arra kérem, kövessen el mindent, hogy, amennyire ez

az admirális hatáskörébe tartozik, özvegyemről gondoskodjanak.” J. J. Kinseynek Christchurch: „Ha tudnám, *hogy feleségemet és fiamat biztosított* helyzetben hagyom itt ...” Lehet, hogy Ön is úttörő volt, Whitechapel ezredes, de nem gondolja, hogy fajunk az úttörőket nem jutalmazza egy mértékkel?

Csakhogy Ön nem éri be azzal, hogy a nem-milliomos hőssel szemben minden kivételt igénybe vesz, minden előjogra rákönyököl, ugyanakkor még fel is háborodik a milliomosok egymásközti egyenlőtlenségén. Vájjon több joggal teszi-e ezt, mint amaszt? Ön a társadalmi hatékonyság *two-powers-standard-)*ára törekszik. Ön oly ünnepeyes szeretne lenni, mint Washington György, miközben kengyelfutó módjára szalad keresete után. Ön Michelangelo szobrát Edison gépezetével kívánná elevenné tenni. Ön Goethe profilját egyesítené egy liverpooli *broker* taglejtéseivel. Ön egyidőben akar oly mozgékony lenni, mint a Strand s oly tősgyökeres, mint a *county-council*. Ön vártorony ablakából kínálja húskonzerveit. Ámde a régi és az új vagyont csak a nemzetgazdaságtan téveszti össze, nem az emberek képzelete. A régi gazdagsághoz az emberek, joggal vagy igaztalanul, különös életenergiát, szívós céltudatot, bátor állhatatosságot képzeltek hozzá. Nem tudták egykönnyen elfelejteni, hogy az első kapitalisták papok, katonák és tengerészek voltak. A tömeg mintha karavánokat látott volna indulni a bizonytalan sivatagba, ahova csak kevesen merészkedtek s a távoli tengerek gyöngyét és gyászát álmodta bele még a tizenkilencedik század tőzsdevagyonaiba is. A régi brit milliók már elpusztult jobbágyságon s exotikus gyarmatokon nyugszanak, temetőkön túl, vagy túl az Óperencián, a mese álmélkodása, gyermeki csodálat veszi őket körül; — akik ez ősi nagy vagyonok révén szenvedtek és meg rövidültek, felette távol vannak uraiktól az időben, vagy

a térben s az osztályharc nem szívesen turkál sárga pergamenek között, de kábelek közbejöttével is bajosan folytatható. Ezzel szemben az Ön milliói, Whitechapel, itt keletkeztek a haldokló és elhagyott embertömegek szemeláttára s olyan időpontban, midőn az agyongyötrött idegzet úgy kutat a milliomosok, mint hatszáz év előtt a boszorkányok után. Az Ön bankói rosszkor jöttek erre a világra: e nemzedék nem alkalmas arra, hogy új parancsolókat vállaljon. A Whitechapel-vagyon itt dagadt meg az emberek orra előtt; azelőtt csak a napszámosokat lehetett oly közlelről látni, mint most a milliomosokat; szegény ördögök és körúti suhancok néztek be az Ön kártyáiba és megtudták, hogy ellesett telefonbeszélgetésből is támadhatnak milliók. S nyomukban ott az utópista, ki tán már a numizmatikus görnyedt silhouettejét látja az Ön pénzszekrénye előtt.

De értse meg, Whitechapel, az Ön vagyonának lélektani terheltsége még nem foglalja magában a probléma magvát. Mit jelent az Ön méltatlankodása ahhoz képest, hogy bajba került a pénz maga is? A háború leleplezte a pénzt, cafatokra tépte hűvös rejtelmét, megfoghatatlan hatalmát. A pénzt a hadimilliók vetkőztették le az utca előtt. Whitechapel aranya hiába bújt titokzatos szekrényekbe, mint az indiai rúpia. Az emberek keresztülláttak az Angol Bank páncélfalain. Ön helyzeténél fogva kénytelen volt kihívóan képviselni a pénzt, mint egy érdes fellépésű nagykövet, az Ön gazdagsága az emberek fülébe ordította, hogy a nemzetgazdaságtan gúnyirat az Evangélium ellen. Nem mintha a pénz már előbb is nem lett volna logikátlan, de azelőtt az emberek ezt nem tudták. Ön terelte rá a körút, a nyugdíjas özvegy, a vásárcsarnok, a menet-zászlóalj figyelmét a közhelylyé vált pénzre, a garázda csereeszköze, a szabályt színlelő véletlenre. A tejesbolt előtt ácsorgó asszonyok azóta a pénz vásárló-

képességének elméletével, foglalkoznak, Köztudatommá vált közönye értékeinkkel és szenvedéseinkkel szemben. Sohse panaszkodjék, Whitechapel ezredes! Az Ön méltatlankodása úgy hangzik, mint, ha a gorlicei bíró, vagy a luckt polgármester duzzogna, hogy az ellenség mért épen az ő városcáját lőtte össze a többi előtt? Ön kiugró szögleten áll, gyárai hídfőt alkotnak, melynek áttörésével fel lehet göngyölni a kapitalizmus egész frontját. Nem oly kontár a gyűlölet sztratégiája, hogy Whitechapel helyett mindjárt Norfolk hercegének essen neki, kinek alig áttörhető, sokszorosan kiépített állásai vannak az angol ember lelkében. A hadimilliókkal kezdett el öregedni a pénz. Ha ember volna, látnók már az első ráncokat arcán, hajában az első ezüstszalakat. Ebben a háborúban rogyott meg a pénz, mint a Bourbonok liliuma Versailles céda örömei között, mint Waterloonál a napóleoni hősköltemény. Az emberek áhítata megszűnt, fejcsóválva figyelik, gyanakszanak rá. Senkisem hisz többé a tőke és erkölcsi érzelmeink összefüggésében, melyről Smith óta annyi ősz angol mesélt gyermekeinek. Whitechapel, Ön hiába számolt bérharcra, tarifával, anyagvesztéssel, kamatlábbal, ha *azzal* nem számolt, hogy mindenkinek csak annyi pénze van, amennyit az emberek nála megtérnek. Ön rendelkezik ma Angliában a legtöbb vagyon s a legkevesebb illúzió fölött. Az Ön magaviselete hat legerősebben a tőzsdére és leggyengébben a képzeletre. Az utca Önt fixirozza legjőzanabbul. Pedig az emberek gyűlölni is csak azt tudják, amit észrevesznek.

Most már múlhatatlanul új sorakozás következik: az egyik oldalra az áll, aki pénz nélkül is valaki, a másik oldalra, akit csak a pénz tett valakivé. Ő Felsége legmagasabb értékelése Önt, Whitechapel, az első csoportba sorolta. Érje be ezzel. S ne reklamálja meg a pénz mind^örökre elveszett legendáját.

A pénz nem érthetett minket, mert érzéketlen az árnyalatok iránt. Pedig mi árnyalatokból élünk: emberek vagyunk, nem dolgok. Sokan közülünk a cél előtt visszafordulnak, éhen halnak, a Golgothára mennek egy nuance-ért. A nemzetgazdák „könnyű” csereeszköznek mondták a pénzt, ámde könnyűsége ledérség volt; csak ma érezzük, hogy senki sem tudta, hányadán van vele? Hazudott a tőkeszegény nemzeteknek, az állam hivatalnokának, a fűszeres boltjában, minden negyedévben hazudott a landlordnak, minden este a napszámos tenyerében, minden percben a devizákról szóló táviratokban. A „könnyű” cserének ezt a hazugságát fémre és papírra bízta: élettelen anyagokra, hogy el ne nevesse magát. Csak élettelen tudott ennyire hanyag, ily közömbös maradni. Végre a hadimilliókkal észre vette a tömegszimat, hogy a pénznek mégis csak van szaga. Ettől fogva a termelő és a fogyasztó, az úr és a szolga, a nagyképűség és a verejték értékviszonya már nem rejtőzhetik a pénz hideg arca mögé; a magára nem ismerő emberiség kapkodása és futkosása, amit a pénz legendája okozott, csöndesedni kezd. A pénz már nem fogja ellenmondás nélkül kiszabni, hogy ki a bölcs és ki az együgyű, hogy ki lesz miniszterelnök és ki újságíró, hogy ki legyen lady és ki prostituált? Már csak kevesen gondolnak Franklin Benjaminra, mikor a tőzsér bölcs intelmeit hallják, a legtöbben tudják, hogy most *baisse*-re spekulál. A pénz az impreszáriók s nem a művészek pártján volt, a gramofont képviselte, nem Beethovent. Hatalma túl van delelőjén: az emberek e háborútól kezdve soha többé nem tévesztik össze a pénzt a vérrel, a szántófölddel s a mi mindennapi kenyerünkkel. Mindenünket megvehetette a City, csak egyet nem vehet meg soha: hogy a Citybe behallatsszék a falusi harangszó. ”

Lehet, hogy ő lordsága ilyenféle gondolatokat forgatott volna koponyájában, ha Whitechapel esetével összeakad. De akár elmondta, akár el sem is gondolta mindezt, vagy ha tán nincs is Whitechapel nevű ezredes az angol király hadseregében, annyi bizonyos, hogy a háború negyedik őszén valami forrongás volt észlelhető a britek vén gondolatain s a hús tengerlég nem egy ősfogalmat sodort el a londoni klubokból. Babonás fecsegők azt rebesgették e napokban, hogy a becsukott British Museum egyik múmiája tiltakozó mozdulattal felülni próbált koporsójában s csak az üvegbura gátlá meg e szándéka végre hajtását, míg mások valamely könyvtárórtól hallották, hogy ugyanez órában egy vékony pergamen, mely Morus Tamás művét tartalmazza, csodálatos módon áttörte könyvszekrénye ablakát s a padmalyra esett.

Feljegyzésre méltó, hogy e mende-mondák ezúttal nem annyira a két millió *pauper*, mint inkább azon kiválasztottak között találtak hitelre, kik ötezer fontnál magasabb jövedelemmel dicsekedhettek.

TARTALOM.

	Lapszám
I. A munka:	
Az aratógép.....	3
II. A föld:	
A kisbirtok eszményítése.....	59
III. A tőke:	
Színlelt kapitalizmus.....	91
IV. Az érték:	
<i>A senki Dunája</i>	133
V. Nemzetközi fizetési mérlegünk:	
A parasztyermek és a tehéntej.....	153
VI. A szükségletek:	
<i>A visszavándorlás mérlege</i>	179
VII. A pénz alkonya:	
Whitechapel ezredes.....	209